

KARD ÉS FÁTYOL

LOVAG ARLOW VIKTOR EZREDES
PRZEMYŚL-VLAGYIVOSZTOK-GYŐR
1914-1920

MÉCSÉS SOROZAT

Miklauzič István

Kard és fátyol

MÉCSÉS SOROZAT

Család és történelem

Sorozatszerkesztő
Miklauzič István

Miklauzič István

Kard és fátyol

Lovag Arlow Viktor ezredes
Przemyśl–Vlagyivosztok–Győr
1914–1920

Mécses sorozat VII.

© Dr. Miklauzič István, 2015

Mécses 7. kötet

A szerző megköszöni a kutatás lehetőségét a Hadtörténelmi Intézet és Levéltár munkatársainak, valamint a hagyaték feltárását az Arlow család ma is élő tagjainak.

Fordította, írta, képekkel ellátta, szerkesztette: Miklauzič István
A borítót tervezte és készítette: Enyvvári Máté

Címlap:

Lovag Arlow Viktor alezredes Epizód nevű lován és Huszár Antal
nevű lovásza a Majesztozon, Nagyvárad, 1914 nyarán

Hátsó borító:

Lovag Arlow Viktor alezredes arcképe és kitüntetése,
a Katonai Érdemkereszt

Második bővített, javított kiadás

ISBN 978-963-552-462-4

Kiadja a Székely Ház Közhasznú Alapítvány
Felelős kiadó: Nagy Zoltán kuratóriumi elnök

Előszó

E könyv megszületése az Arlow család emléktára és a levéltárban majd' száz éve lapuló hadinapló egymásra találásának köszönhető.

Örbottyánban egy tornácos házban indul a történet, ahol 2012-ben meghalt a család akkor legidősebb tagja, rengeteg festményét, rajzát, családi iratokat, fényképeket, egyéb emlékeket hátrahagyva. A család vette a fáradságot, rendbe gyűjtötte a szerteszt lévő dokumentumokat, eközben valaki rátalált egy fedőlap nélküli napló elhalványult másolatára. Hallomásból vett ismereteik alapján tudni vélték, hogy Arlow dédpapa naplójáról lehet szó. A hosszas nyomozás szálai a Hadtörténeti Levéltárba vezettek, ahol a német nyelven géppel írt napló előkerült a polcok mélyéről.

Az első világháborús napló különlegesnek mondható, s e jellege abban rejlik, hogy az átélt galíciai harcok leírása mellett nemcsak Przemyśl helytállását foglalja magában, hanem folytatólagosan az orosz hadifogság történetét is, ahogy mindez a valóságban is egymás után bekövetkezett. Sokan, akik együtt harcoltak, együtt is estek fogságba, és sokáig nem is szakadtak el egymástól.

Lovag Arlow Viktor ezredes, tiszttársai és legénységük Przemyślben a VI. védelmi kerületet védték és többször onnan törtek ki. Stratégiaiilag ez az övszakasz volt a legjelentősebb a városnagyságú vár- és erődrendszerben, amely kelet felől elsőként fogta fel az orosz hadsereg tüzérségének támadásait és állította meg csapatainak számos ostromát, ennél fogva itt keletkeztek a legnagyobb károk, emberi hőstettek és veszteségek is.

A helyőrségi kerület védelmét négy honvéd- és népfelkelőezred látta el, parancsnokaik nagyjából együtt léptek a katonai pályára, összehangoltan harcoltak az övvonalon belül és kívül, egészen Lembergig és azon is túl, majd mentek orosz hadifogságba. Lovag Arlow Viktor ezredes életútját naplójában követhetjük, időnként hírt kapunk benne ezredes bajtársainak sorsáról is, a végjegyzet

kiegészítései pedig, gazdagon élénk tárják sorsának további helyszíneit, eseményeit is.

Arlow Viktor öt éven át gondosan vezetett naplója nemcsak izgalmas olvasmány, hanem egy most felfedezett újabb forrásdokumentum is az utókor számára. Az egyéb irodalmi művekből, amelyeket a napló szinte magával húz, és a családi dokumentumokból vett idézetek és azokra történő hivatkozások azt a célt szolgálják, hogy egyrészt megerősítsék egymás hitelességét, másrészt megkönnyítsék a Nagy Háború – időben és térben ehelyütt megidézett – eseményeiről szóló irodalom áttekinthetőségét.

Miklauzič István

Megjegyzés. A szövegben aláhúzott felsőindexek [¹²³] is találhatók *kiegészítő* végjegyzetek jelölésére. Ezeknek az a célja, hogy azok a tisztelt olvasók, akik a naplót és az azt követő életutat a kiegészítő történetekkel tüzdelten kívánják elolvasni, azoknak csak az aláhúzott jelzeteknél kelljen hátralapozniuk. Az elbeszélő irodalmi élmény megéléséhez az *utaló* és *magyarázó* jegyzetek követése felesleges.

Iovag Arlow Viktor

FELMENŐI

Arlow Szaniszló / Stanislaus / Sztanko

Felesége: Drazsics Paulina, görögkeleti vallású, meghalt 1860 körül.

Születési helye valószínűleg Kirin, Horvátország, ideje ismeretlen. Görögkeleti vallású határőrtsízt az 1. Bánáti Határőrség 10. ezredében. Fia esküvőjén 1860-ban főhadnagyi rangban volt jelen,¹ ezt követően nemsokára meghalt.

Arlow Sebestyén / Sebastianus / Szavva (1826–1903)

Felesége Ent Mária, született Eszéken, 1835. január 15-én.² Házasságkötés Eszéken, 1860. augusztus 19-én.³ Lakhelyük Bolzano. Meghalt Eszéken, 1875–85 között. Római katolikus sváb lány, anyanyelve német. Apja Joannes Ent molnár, aki Eszéken 1834 körül feleségül veszi a helyi sváb Vunderlich Josefát. Mindketten elhorvátosodott római katolikusok.

Arlow Sebestyén Ober Forstenicán/Trsztenicán [*ma: Treštenica, Bosznia*] 1826. október 14-én született, a görögkeleti vallás szertartása szerint Kirinben vette fel a keresztséget.⁴

A '48-as szabadságharcban, mint fiatal katonanövendék harcolt a magyarok ellen. Az 1848–1849-es években rangok átugrásával őrmesterről hadnaggyá léptetik elő. Ezt követően az olasz háborúban szerzett érdemeket.⁵

1860-ban Eszéken az esküvőjén cs.-kir. százados volt az Alföldi Határőrségi Gyaloghadttest 63. sz. III. Vilmos Király ezredénél. Az Ent családnak 6300 forint házassági kauciót kellett letétbe helyeznie. 1861-ben századossá, 1866-ban őrnaggyá léptetik elő. Érdemeiért

1867. március 16-án őfelsége lovagi [*Ritter*] címet adományoz számára. 1873-ban alezredessé, 1877-ben ezredessé léptetik elő, csapatteste az 51. Frigyes főherceg gyalogezred.⁶

Bosznia és Hercegovina 1878. évi megszállása⁷ után 1881. november 4-én kihirdették a három tartományra vonatkozó véderőtörvényeket, amelyek forrongásba hozták a délkeleti részen lakó, rendhez és törvénytisztelethez nem igen szokott lakosságot. Az ottani keresztények, és a törökök sem voltak elragadtatva az új fennhatóságtól és ellenállást kezdtek szervezni a kormányzóság ellen.

1882 elején Boszniában báró Dahlen altábornagy volt a főparancsnok, alá tartozott a 2. gyalogdandár Szarajevóban, Leddihn tábornok parancsoksága alatt. Lovag Arlow Sebestyén ezredes 51. Frigyes főherceg gyalogezrede pedig, az utóbbi alárendeltje volt.⁸

Az erősödő felkelő bandák fő bázisa Zagorje volt, egyre vérmesebb támadásaikat innen indították. Februárban Dahlen tábornok ezért elhatározta a település elfoglalását. Ebben vett részt Arlow ezredes is, az 51. gyalogezred 2 zászlóaljával és a 62. gyalogezred 1 zászlóaljával, továbbá 1 hegyi üteggel és ½ utász századdal, összesen mintegy 1400 emberrel és 4 löveggel, Szarajevóból Trnovon és a Krbljina tetőn át kellett előnyomulnia. A harci feladat márciusban teljesült.

Az uralkodó a legfelsőbb megelégedésének adott kifejezést: „Őfelsége a császár (a király szó úgy látszik a tollban maradt) meghagyja Nagyméltóságodnak [*Dahlen tábornok*], hogy mindama parancsnokoknak, tiszteknek és csapatoknak, akik, illetve amelyek a zagorjei kooperációban részt vettek, a nehéz körülmények között tanúsított kitartásért és a harcokban kifejezésre jutott elszántságért a legfelsőbb megelégedés tudtul adassék.”

Arlow boszniai csapatainak, a Dahlen altábornagytól vett parancs szerint, Zagorje megszállva tartására ott vissza kellett maradnia.

A Zagorjén volt fölkelő csapatok a Neretva forrásvidékére és a Čemerno-nyereg tájékára húzódtak vissza, ahova Montenegróból újabb erősítéseket és mindenféle hadianyagot, fegyvereket stb. vonnak magukhoz. Ennek véget vetendő, Dahlen és Jovanovic altábornagyok egy kombinált előretörést határoztak el. Elő kellett nyomulnia: Arlow ezredesnek az 51. gyalogezred 2 zászlóaljával, a 75. ezred 2. zászlóaljával, ½ utász századdal és 1 hegyi üteggel Kalinovikból a Čemerno-nyereg felé; március 11-ike folyamán el is érték a Čemerno nyereg környékét...⁹

1882. ápr. 10-én kinevezik a 2. Gyalogdandár parancsnokának.¹⁰ [Leddihn tábornok helyére.] 1882. máj. 14-én a boszniai harcokban felmutatott érdemeiért a Lipót-rend Lovagkeresztje hadiékítménnyel kitüntetést kapja.¹¹ 1882. dec. 24-én vezérőrnaggyá léptetik elő, ezzel bekerül a tábornoki kar tagjai közé.¹² 1887. nov. 1-jével altábornagyi rangra emelkedik.¹³

1893. aug. 1-jén ment nyugdíjba Kolozsvárt, onnan Bécsbe költözött és ott is temették el 1903. május 30-án.¹⁴ Temetésen Ferenc József császár is részt vett, mivel a Lipót-rend lovagkeresztjének birtokosa hagyta itt a még élő monarchiát. A család azóta viseli a lovagi címet.¹⁵

Iovag Arlow Viktor
TESTVÉREI

Arlow Gusztáv (1861–I. világháború)

Bátyja, a legidősebb fivér 1861. július 14-én született Eszéken.

Az első fellelhető adat a cs.-kir. Rendeleti Közlöny közzététele, amely szerint Iovag Arlow Gusztáv hadnagy az 51. Frigyes főherceg gyalogezredben szolgál, és 1882. május 14-én legfelsőbb dicséretben részesül.¹⁶

A Cs. és Kir. Birodalmi Hadügyminisztérium rendeletileg 1894. december 1-jével a 32. Mária Terézia Császár és Királynő gyalogezredből egyéves szabadságot engedélyez számára várakozási illetmény megállapítása mellett. Szabadságának megjelölt helye Budapest.¹⁷ Ez évben már 2. osztályú százados.

Elvégi a bécsújhelyi Military und Fechtkurs-t. Akkoriban a bécsújhelyi ügynevezett magas terc állás híve volt, amelyről Lytomisky kapitánnyal együtt egy könyvet írt.¹⁸ 1894-ben kilép a katonai szolgálatból és megnyitja saját vívótermét Budapesten.¹⁹

„Kapitányi rangban kilép a seregből, mert nem tudja elvenni Zsille Erzsikét feleségül, ugyanis nem tudják letenni számára a kauciót, az eszéki leánynak szegény a családja. Pesten vesznek egy körúti házat, vagy lakást, amit átalakítanak vívóteremmé. Ő írja meg az első magyar vívókönyvet, meg ő tanítja meg a párbajvívást.”²⁰

1895-ben ua. ezred 4. törzsparancsnokságának várakozási állományában tartják nyilván. Kérlemzei elbocsátását a hadsereg kötelékéből, amit a minisztérium június 23. hatállyal engedélyez számára.²¹

1896 után Bécsben Luigi Barbasettitől tanulja az olasz kardiskolát, amiről oklevelet is kap. 1900 és 1905 között Szolnokon

minden évben vívóakadémiát szervez. 1902-ben megjelenik összefoglaló műve a „Kardvívás”.²²

1904-ben a Bécsi Kirchhoffer Vívóakadémián asszót vív mesterével Luigi Barbasettivel. Művészi és szép akciói mellett a találati arány is nála volt kedvezőbb, még úgy is, hogy tiszteletből nem teljes erőbedobással küzdött. Tanítványaival később számos versenysikert is elért.

1907 és 1909 között Selmezbányán tanított az Akadémiai Atléta Clubban. A Budapesti Egyetemi Atlétikai Klub, az Arlow Vívó Club és a Szolnoki Vívó Club vívómestere, a Magyar Vívómesterek Egyesületének tagja volt. Kitüntetései: Katonai Érdemérem, Katonai Érdemkereszt.²³

1909. június 19.-i hatállyal a nyugállományú százados rendfokozatot viselheti, öfelségének kivételezett kegyelmes döntése alapján. Nyilvántartott lakóhelye: Budapest.²⁴

Az első háborúban meghal, hősi halott lett. A Zsille lány meg visszament Eszékre.²⁵

Arlow Frigyes (1867–1951)

Az idősebb öcs 1867. július 23-án született Eszéken.

Elbeszélő emlékképek vagy történetek a családban nem maradtak fenn, így életét pusztán adatolás segítségével lehet megjeleníteni. Az első fellelhető állomás életében és a katonai pályáján a Bécsújhelyi Katonai Akadémia, ahol 1885-ben kezdte meg tanulmányait és 1888. augusztus 18-án fejezte be.²⁶

Az 51. Báró Pils gyalogezrednél szolgáló lovag Arlow Frigyes hadnagyot 1892. májusban öfelsége főhadnaggyá lépteti elő.²⁷ 1896 augusztusában szolgálati helyét a hadügyminisztérium az 5. Braumüller gyalogezredhez teszi át.²⁸

Öfelsége 1900. május 1-jével 2. osztályú századossá lépteti elő.²⁹ 1901. májusban további áthelyezéssel a 62. Bajorországi Lajos

Herceg gyalogezredhez kerül.³⁰ 1902. május 1-jével őfelsége 1. osztályú századosná lépteti elő.³¹

Őfelsége a kiváló szolgálat elismeréseképpen 1909. április 17-én a Katonai Érdemkereszt kitüntetését adományozza számára. Ugyanezen alkalomból meghagyja, hogy a legmagasabb megelégedés kifejezése kihirdetésre kerüljön.³²

1910. szeptembertől a minisztérium hat hónapi szabadságot engedélyez számára, amelyet Magyarpéterlakán tölt el.³³ 1911 májusában a minisztérium a 46. Báró Fejérváry gyalogezredhez helyezi át,³⁴ ezt követően felemelik korpótlékát évi 400 koronára.³⁵

A minisztérium 1912. október 1-jétől nyugállományba helyezi, mert csapatszolgálatra már nem alkalmas, de szükség esetén a helyi katonai hatóságoknál és magasabb parancsnokságoknál alkalmazható. Lakhelye ekkor Przemyśl.³⁶ Novembertől éves korpótléka 800 koronára emelkedik.³⁷

Őfelsége lovag Arlow Frigyes, a 10. törzsparancsnokság lovassági századosát 1913. november 1-jei érvénnyel őrnaggyá lépteti elő.³⁸

Testvére, lovag Arlow Viktor alezredes így ír naplójában Przemyślben, a Siedliska erődben, 1914. augusztus 22-én: Minden eshetőségre készen elbúcsúztam Fritz fivéremtől.

1915 májusától javadalmazását a VIII. fizetési osztályba emelik. Ekkor Pozsonyban a katonai parancsnokságon teljesít szolgálatot. Ez az utolsó hivatalos adat lovag Arlow Frigyes őrnagyról.³⁹ 1917-ben alezredesi rangban van, kitüntetését kap.⁴⁰

Arlow Rudolf (1871– I. világháború)

A fiatalabb öcs 1871. április 10-én született valószínűleg Eszéken.

Iratok, képi emlékek vagy történetek a családban nem maradtak fenn, így életét nála is pusztán adatolás segítségével lehet

megjeleníteni. Az első fellelhető adat, a cs.-kir. Rendeleti Közlöny közzététele szerint a hadügyminisztérium 1890. szeptember 1-jével a 12. sz. Szicíliai II. Ferenc király ulánusezred állományában szolgáló lovag Arlow Rudolfot kadéttá nevezi ki a 9. sz. Báró Piret dragonyosezredhez.⁴¹

1892 novemberében már hadnagyként, a hadügyminisztérium áthelyezi őt a 15. sz. Báró Bechtolsheim dragonyosezredhez.⁴²

Öfelsége jóváhagyásával 1892. május 1-jével főhadnagyi rangra emelkedik.⁴³ 1898 májusában áthelyezik a 2. sz. Paar Gróf dragonyosezredhez.⁴⁴

1904. november 1-jével öfelsége lovag Arlow Rudolfot 2. osztályú lovassági százados rangra emeli és az 5. sz. II. Miklós Oroszország cájra ulánusezredhez kap áthelyezést.⁴⁵

1912-ben léptethették elő 1. osztályú lovassági századossá, mert a továbbiakban már, mint századost említik.⁴⁶

A hadügyminisztérium javaslatára a Katonai Tiszti Szolgálati Jel 3. osztály kitüntetést kapja.⁴⁷ 1913 novemberétől korpótlékát évi 400 korona,⁴⁸ 1914 szeptemberétől 800 korona összegre emelik.⁴⁹

Legkegyelmesebb öfelsége 1914. augusztus 1-jével lovag Arlow Rudolf lovassági századost az 5. ulánusezredben őrnagyi rangra emeli.⁵⁰ Ezt követően hivatalos adat nem áll rendelkezésre róla, de a hadtörténeti irodalom megörökíti bátor hadviselését a limanovai csatában, ahol már alezredesi rangban említi a visszaemlékező.

„Kezdetét vette Limanovánál [1914. december 8.] a hadtörténelem legnagyobb lovassági csatája, mely »limanovai csata« elnevezéssel vonult be a történelembe, és amelyben nyolc lovasezred, hol gyalogsági rajvonalba felfejlődve, hol lóháton nyílt mezőn harcolva, páratlan vitézséggel és kitartással lekötött két orosz hadtestet, melyeket megállásra, majd meghátrálásra kényszerített. [...] ...a limanovai csata újból fellobbant és az oroszok megint több hullámban támadásra indultak az erdő szélén jól beásott huszárok és

az Arlow Rudolf alezredes vezette 5-ös ulánusok ellen, akiknek a lovai az erdőben voltak kikötve.”⁵¹ Elesett az I. világháborúban.⁵²

Arlow Maria Josefine (1866–1867)

Arlow Alfred Ludwig (1869–1870)

Arlow Pauline Helene 1874-ben született, férjhez ment dr. Daszkal Demeterhez.

Arlow Viktor Adolf 1862. december 15-én született Tirolban, Bozenben, katolikus családban, német anyanyelvi környezetben.⁵³ 1880 körül már anyanyelvi szinten beszél magyarul. Valószínűsíthető, hogy már születése pillanatában eldőlt a sorsa, hiszen a katonatiszt nagypapa és a tábornok édesapa után ő sem lehetett más, mint hivatásos rendíthetetlen katona. Élete kezdettől fogva igazolta is ezt.

Ifjúkoráról nem maradtak fenn sem írásos, sem elbeszélte emlékek. 1889-ben Arlow Viktor már javában udvarolt az akkor még hajadon későbbi feleségének, ezt családi elbeszélésből ismerjük. Szentgericzei Nagy Mária egyik leveléből tudjuk, hogy már 1873 óta Abrudbányára járt.⁵⁴ Végére házasságuk is itt kötött 1893-ban,⁵⁵ Arlow Viktor itt lép be a családtörténetbe,⁵⁶ néhány fénykép tanúskodik erről. Házasságuk teljesen boldoggá teszi életüket, négy gyermekük jött áldásként a családjukba.

A katonai életpálya útján elért érdemeit a korabeli hivatalos közlönyök forrásából ismerjük. 1895. május 1-jén előléptetik I. osztályú századossá.⁵⁷ 1908. május 1-jén őrnaggyá léptetik elő,⁵⁸ 1912. május 1-jével alezredesi rangra érdemesül,⁵⁹ majd november 1-jén a 76. gyalogezred éléről a 101. gyalogezred parancsnokává nevezik ki.⁶⁰ 1914. november 4-én a Katonai Érdemkereszt hadiékítményekkel kitüntetését kapja „az ellenség előtt tanúsított bátor magatartásáért”,⁶¹ ezt követően november 1-jei hatállyal – ezredessé léptetik elő.⁶²

Arlow Viktor katonaéletének helyszíneit leginkább a leveleiből ismerhetjük meg, azokból a cenzúra miatt azonban nem sokat lehet megtudni. Amikor bevonul Przemyśl erődsáncái mögé, onnantól

kezdvé több mindent tudunk róla, de igazából már csak naplójából tudjuk követni egyre távolodó életének eseményeit, egészen az otthontól messzi haláláig. Folytatódjék majd saját élete története onnan, ahonnan ő maga jegyzi le halhatatlan érdemű naplójában.

Esküvőjük után a fiatal pár Kolozsvárott tölt el rövid időt, majd a család valamikor Sopronban épít fészket, miközben Arlow Viktor a monarchia idején szokásos szolgálati helyeit a vezénylés rendje szerint változtatja, onnan ír rendszeresen családjának. Gyakorta jár haza, időközben szépen sokasodnak is. 1896-ban megszületik Berta, 1899-ben Ilona, 1900-ban Anna leánya, majd 1903-ban Viktor fia, a következő katonagyerek, aki 1920 után Arlói Győzőre magyarosít.

Főbb katonai állomáshelyei küldött képeslapjai szerint: Trencsén-Teplitz, (Reichenauban magánúton), Bécs, Sopron, Berettyó-Újfalu, Kolozsvár, Marosvásárhely, Miskolc.⁶³ Nagyvárad volt az utolsó helyőrség, ahol 1912-től a cs. és kir. 101. gyalogezred főtisztje volt alezredesi rangban.⁶⁴ 1913-ban látjuk őt feleségével, tisztársaival és feleségükkel, kedvenc kutyáik társaságában szabad terepen.⁶⁵ Ezt követően 1914-ben, közvetlenül a háborúba vonulás előtt látjuk még őt a nagyvárad katonai erőd bejárata előtt Epizód nevű lován, és Antal nevű lovászlegényét Majesztozo nevű lován.⁶⁶

1914. június 28-án merényletben meggyilkolják Ferenc Ferdinánd trónörököszt Sarajevóban. Megszületett a háborús ok, hadüzenet ment Szerbiának, amely beindította a felkészülést a Nagy Háborúra. Oroszország elrendelte a mozgósítást, amit a monarchia hadserege is megtett. Arlow Viktor és tisztársai is bevonultak a kaszárnyába, ahová már tódultak be a katonai egységek, a lovak, szekerek, élelmiszerekkel megrakott kocsik, nyomukban a szülők, feleségek, menyasszonyok nagy tömegben. Felesége, szentgericzei Nagy Mária, leányai, Ancsi, Berta, Ici, fia Viktor is mind ott voltak a laktanyaudvaron. Reményteljes, egyben szomorú búcsút vettek egymástól, a hozzátartozók hazamentek, a katonák szálláshelyükre vonultak. Az Arlow családban neki, az édesanyának és a

gyermeknek ekkor még sejtésük sem volt arról, hogy soha többé nem fogják látni egymást.

Arlow Viktor július 26-án elkezdett hadinaplójában olvashatunk részletesen további életéről egészen 1919. május 1-ig. A napló képezi e kötet gerincét, amely helyenként más forrásokból szerzett ismeretek bevonásával kerül kiegészítésre annak érdekében, hogy a napló megszakadásával írójának egész élettörténete ne törjön meg, sőt, ezáltal teljesebbé válhasson. E tekintetben elsősorban vitéz Laky Imre százados műveit lehet alapul venni, aki nemcsak egy ezredben, a przemysli harcokban, hanem az orosz hadifogságban is helyenként megosztotta életét Arlow Viktorral, és testi-lelki jó barátokká is váltak viszontagságos sorsuk közepette.

Felvezető

Lovag Arlow Viktor 136 oldalas kézzel írt naplójának 165 oldalra gépelt változatát valaha valaki elkezdte németről magyarra fordítani. A néhai fordítónak a „*volt M. kir. Hadtörténeti Levéltár*” fogalmazása arra enged következtetni, hogy a fordítástöredék 1945 után készülhetett. A többes szám használata arra utal, hogy a fordító egy szűk közösségben dolgozhatott, ahol a fordítással kapcsolatban egyéb ismereteket is kaphatott, erre a kiegészítő és magyarázó lábjegyzetek meglétéről lehet következtetni. Amazok tartalmából pedig arra, hogy a hozzáfűzések kétség nélkül a családból jöhetnek. Ha ehhez hozzávesszük a néhai fordító katonai szakavatottságát és kiváló német nyelvtudását, akkor csakis arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy ő nem más volt, mint ifj. Arlow Viktor, később Arlói Győző alezredes, a belső információkat pedig, testvéreitől kaphatta. A fordítást 1945 és 1951 között végezhetette, de a munka a 16. oldal után örökre megszakadt. Életútja a fenti következtetéseket feltétlenül alátámasztja.⁶⁷ Ide vonatkozó bármilyen kiegészítést, helyesbítést szívesen vesz az utókor.

A Hadtörténelmi Levéltár ezredes igazgatójával folytatott egyeztetésem⁶⁸ alapján az alábbiakat tudhatjuk a naplóról. – Kérdéseim voltak: hol van az eredeti Arlow-napló? Mikor és ki által került be a levéltárba? Mikor és ki gépelte le a kéziratot és kezdte lefordítani? – A napló nincs a levéltárban. A II. világháború alatt jelentős iratállomány semmisült meg, jövedékjegyzékek szintén. A napló vélhetően az 1920-as években kerülhetett a levéltárhoz. Azokban az években minden dokumentumot igyekeztek begyűjteni

az I. világháborúra vonatkozóan, hogy feldolgozzák őket. Lovag Arlow Viktor naplója is e munka keretében kerülhetett állományba vagy kölcsönbe, amelyet aztán egy olyan, feltehetően volt k. u. k. katonatiszt olvasott el és írt le írógéppel, aki még kiválóan ismerte a német folyóírást, gyorsírást és a katonai rövidítéseket is.

A megkezdett magyar fordítás létezéséről a levéltárban nem tudtak. Ez érthető is, ha tekintetbe vesszük, hogy a 16 oldal gépelt fordítás az Arlow család hagyatékában került a felszínre 2014-ben. Ez igazolni látszik azt a feltevést, hogy a fordítás családi környezetben történt. A kiváló anyagot a mostani teljes fordításhoz nagyrészt felhasználtam. Köszönet érte.

A fordító-szerkesztő

Bevezető

„Néhai lovag Arlow Viktor cs. és kir. alezredes ezt az 1/16 ív alakú, fekete kötésű füzetet a címben lévő két keltezés között végig magánál tartotta, megőrizte, folyamatosan vezette a bécsújhelyi katonai akadémián tanult német nyelvű gyorsírással, többször ezen belül is rövidítéseket alkalmazva. A dokumentumértékű anyag hiteles szövegére még a nyilvánvaló magyartalanságok meghagyásával is vigyáztunk. Az értelemzavaró rövidséget, ahol szükséges volt kiegészíteniünk, ott azt a szót zárójelbe tettük. Azt, amit a napló is zárójelbe tett, a régi német zárójellel jelezzük mi is, amelyet a gyorsírásból áttevő leíró is használt = /: — :/. A fordítást a Hadtörténeti Múzeum Levéltárában őrzött eredeti naplóról még a *volt M. kir. Hadtörténeti Levéltárban* készített német nyelvű gépelt áttétel fénymásolatáról készítettük. A közérthetőség kedvéért azokat a német katonai szakszavakat, amelyeknek régi, I. világháborús hivatalos megfelelője mellett mai közismertebb változata is létezik, utóbbival fordítottuk. Ilyenkor, ha szükséges volt, a német eredetit is odaírtuk, pl.: Az állomány besorolása = /Präsentierung/, mert a jelölt fogalmat pontosabban fedi. Itt pl. a bevonulók lejelentkezésétől a harckészültségbe szervezettségig egész tevékenységláncot takar ez a katonai szakszó, nem csak létszámellenőrzést. Mindenesetre minden további lektorálást szívesen veszünk.”

[Az első 16 oldal néhai fordítója]

[Következik az eredeti német nyelvű napló gépelt változatának szöveghű magyar fordítása, csupán formai változtatással]

Lovag ARLÓW VIKTOR ny. á. tábornok
részben német gyorsírással, részben német folyóírással írt

MAGÁNNAPLÓJA

1914. július 26—1919. május 1-ig.⁶⁹

/: Az 1. és 2. számozású oldal üres, a német gyorsírással írt szöveg a 3. sz. oldalon kezdődik.:/

Az a végzetes nap,⁷⁰ amelyen a távírdák világgá repítették a drámát, a politikai merényletet Szarajevóból, ahol ő császári felsége Ferenc Ferdinánd főherceget orvul meggyilkolták, mindenütt komoran rátelepedett az emberek kedélyére. Olyan nyomasztó érzése van az embernek, mintha egy óriási vihar közeledne. Előbb vagy utóbb, olyan elemi erejű eseménynek kell bekövetkeznie, amely sorsdöntő lesz. Nap mint nap éreztem, hogy gyermekeim, akik az édesanyjukat egy súlyos betegség után nemrég kapták vissza, hamarosan nehéz megpróbáltatásnak lesznek kitéve. Ez nem is várathat magára sokáig, mert már július 25-én este⁷¹ biztos volt, hogy a háború Szerbiával elkerülhetetlen. Mi, régi tisztok, tudtuk ugyanakkor, hogy a háború nemcsak egyedül erre az ellenségre fog korlátozódni, először is azért, mert Oroszország a Balkán-politikáját mindig is sajátjaként kezelte, másodszor pedig, meggyőződésünk volt az is, hogy Németország a mi ügyünket a magáénak tekinti. Nem csalatkoztunk, mert július végén már minden elszabadult, és ez világháborúhoz vezetett, amit egyesek már évekkel ezelőtt megjósoltak. Így én arra jutottam, hogy naplót kezdek vezetni, amely úgy magamnak, mint családomnak a későbbi időkre értékes emlék marad.

1914. július 26. [Nagyvárad] Reggel 6 óra. Éppen felkeltem, amikor egy ügyeletes a részleges mozgósítási parancsot kézbesítette

nekem. – Arra gondoltam: ez aztán egy boldog névnapi üdvözlés az én Ancsilimnak!⁷² Félre az érzelmösséggel, ez már komoly dolog. Az enyéim erre már részben jól fel is készültek, mégis láttam mindegyiken, hogy ez alaposan megrázta őket. – Eltávoztam a kaszárnyába, ahol a legtöbb tiszt már megjelent, és élénk mozgás volt érzékelhető. A lelkesedés a hadjárat iránt már mindegyikük arcán leolvasható volt. – Én egész nap a különböző számlák lezárásán dolgoztam. – Otthon nagyon kellemesen érintett, hogy úgy a feleségem, mint a gyermekeim a helyzet komolysága ellenére igen jól tartják magukat.

1914. július 27. A kaszárnyában máris nagy a mozgás. Végeláthatatlan tömegben vonulnak be ezen a napon a derék 37-esek, a lovak, szekerek, élelmiszerrel agyonrakott kocsik, a bevonuló katonák anyja, apja. – Ezek mind formálisan elárasztották a laktanyaudvart, mindenfelé lázas munka folyik.⁷³ Gyermekeimmel találkozom, akik éppen a fogorvostól jönnek, Icim igencsak fájdalmasan néz a világba.

1914. július 28. Nekem és fiamnak névnapja, az I. hivatalos mozgósítási nap. – Tevékenység a parancs és a program szerint /Program=napirend/, átadom az ezred történetéről szóló 4 füzetet az ezredsegédtiszt irodának, amelyeket eddig rám bízta /: június végével lezártan:/, – a városban is élénk a mozgás, minden este cigánybandák játszanak a kávéházak előtt a Bémer téren,⁷⁴ mindenütt hazafias beszédeket tartanak. – Ezen a napon derék tüzeink is megérkeztek, táviratilag rendelték vissza őket a kilátásba helyezett lögyakorlatokról. – A lelkesedés egyre nő.

1914. július 29. II. mozgósítási nap. Tevékenység az utasítások és a napirend szerint. Este 9 h-kor elbúcsúzom az enyéimtől, miután lovaimat a délutánt megelőzően már előreküldtem.⁷⁵ Megható volt, ahogy gyermekeim búcsút vettek tőlük. Én a saját búcsúzásomat rövidre fogtam, mindnyájan éreztük, hogy jobb ez így nekünk. Azzal vigasztaltam az enyéimet, hogy ha Isten is úgy akarja,

viszontlátjuk egymást. – Este 11 h 30-kor az ezred /:békélet-számban:/ az ... utcában elvonulásra kész. – Aztán elindul az ezred a lakosság örömujjongása közepette, katonazene kísérettel a pályaudvarra. – Minden ablak tele, az ablakokból jó ismerősöket és barátokat látok integetni. Mindenki együtt érez velünk és a nagy üggyel. – Az állomás előtt felsorakozik az ezred, először Grallert ezredes, azután a hadosztályparancsnok lelkesítő beszédet tart az ezrednek.

1914. július 30. Hajnal 1h 23-kor még egy készszorítás itt és ott, számos tiszti asszonyiség is kijött az állomásra, csakúgy, mint sok jó barát és ismerős,⁷⁶ a mozdony hosszan füttyöl, és katonazenére megindulunk. Körülbelül reggel 7 órakor érkezünk meg Békéscsabára. Ott éppúgy ezres tömeg fogad, majd bevonulás a közelfekvő laktanyába, ahol ugyanaz a kép fogadott, mint a nagyváradi várerődben. Mindenhol lázas tevékenység folyik az utasítások és a napirend szerint. – Az ezred itt tölti fel az állományát hadilétszámmra. Este egy banketten összejötte az ezred minden tisztje, valamint a hozzátartozók és ismerősök Békéscsabáról, hazafias pohárköszöntők, én is tartottam egyet az ezredparancsnok egészségére, a város egész lakossága talpon van.

1914. július 31. Tevékenység a napirend és az utasítások szerint. Este 6 órakor kihirdetésre kerül az általános mozgósítás. Mivel engem kineveztek a 10. honvéd népfelkelőezred parancsnokának, mindenekelőtt átadom a pénztárt és a kulcsát, amelyet eddig én kezeltem. – Úgy is mondhatnám, hogy miként korábban otthon, most ettől a második családtól is búcsúznom kell. – Istenemre, ez nehezemre esik, mert el kell hagynom azt az ezredet, amely rövid idő alatt igencsak a szívemhez nőtt.⁷⁷ – Estére megint bankettre került sor, amit arra használok fel, hogy elbúcsúzzam az ezred hozzátartozóitól; Berényi főhadnagy feleségétől kapok talizmánként egy Mária-érmet, mint már korábban Nagyváradon Escherolles

százados feleségétől, viszontlátásig tartó őszinte és baráti jókívánságokkal együtt.

1914. augusztus 1. Korán reggel az I. zászlóalj /:Panwitz:/ elhagyja Békéscsabát különleges megbízásokkal, 11 órakor az ezredtörzs is, amelytől én is elbúcsúzom, és mindjárt be is vagonírozom a lovaimat Miskolcra. – Délután 2 órakor én is elhagyom Békéscsabát. Útirányom Szolnokon, Hatvanon át megy Miskolcig, ahová este 11 óra helyett csak aug. 2-án hajnal 2 h 30-kor érkezem meg. Az állomásokon olyan tömeg van, amit leírni sem lehet, elsősorban Hatvanban, ahol az egyik vonat a másikat éri.

1914. augusztus 2. Hajnali 2 h 30-kor érkezem Miskolcra, Jászberénytől még két úr utazott velem az ezredemből, dr. Tarr ezredorvos és Klauser főhadnagy. A Grand Hotelben szálltam meg, ahol egy nagy barátságos szobát utaltak ki nekem. Az utazástól fáradtan rövidesen elaludtam. Délután folyamán már jelentkezett is nálam az ezredsegédtisztem,⁷⁸ ezután rögtön a népfelkelő /hadkiegészítő/ kerület irodájába mentem, innen bemutatkozásra báró Wodniansky altábornagyhoz és Foglár tábornokhoz, az ottani honvéd gyalogoszandár parancsnokához. Segédtisztem a mai napon átvette a mozgósítási utasításokat. Délben és este a szállodában étkeztem, ahol nagyon jó ellátást kaptam. – Az ezred behívta az ezredtörzset, valamint az I. zászlóaljat Miskolcra, a II. zászlóaljat Egerbe, a III. zászlóaljat Sátoraljaújhelyre, továbbá Miskolcon felállt a tartalék zászlóalj törzse a 83. gyalogezredtől⁷⁹ érkezett Petrovay alezredes parancsnoksága alatt /:egy évvel előttem végzett az akadémián:/ – A tartalék zászlóalj így alakult meg: 1. század Miskolcon, 2. század Egerben, 3. század Sátoraljaújhelyen.

1914. augusztus 3. Ekkor már nagyszámú népfelkelő legénység vonult be. – Kezdetben az állományba vétel /≠Präsentierung/ nehezen ment, mert a 10. honvéd gyalogezred igen gyakorlatlan személyzetet vezényelt ide. – Épp így ment kezdetben a bevonult legénység ellátása is. – Természetesen a segédtisztemmel együtt

mindent megmozgattunk azért, hogy a gazdasági tiszteket és más szükséges személyeket a végén visszatartsuk. – Már nagy számban a tisztek is bevonultak.

1914. augusztus 4. 1. mozgósítási nap.⁸⁰ Állományba besorolás és felszerelés, lószorozás, tevékenység a napirend és az utasítások szerint, ezen a napon az ezred 11 ór helyet állított fel. – Bevonult Petrovay alezredes, nagyon örültem, hogy az ezredemben tudhatom. Itt találom Stanoilović alezredest is a 82-es évfolyamból, ő a 65. gyalogezred parancsnoka, együtt töltjük az estét.

1914. augusztus 5. Az állományba vétel és a felszerelés folytatása, lószorozás, a tisztek beosztását és a törzstáblázatokat elküldjük a III. honvéd kerületi parancsnoksághoz, valamint a HM-nek. – Gondoskodunk az éles lőtér felszereléséről, – az élelmezési tisztt még mindig nem vonult be, /helyette/ ideiglenesen /valaki/ a 10. harctéri ezredtől került beállításra.

/:Folyóírással írott rész:/

Tisztek beosztása

Ezredtörzs

Ezredparancsnok: lovag Arlow Viktor alezredes, cs. és kir. 101. gy. ezd.

Ezredsegédtiszt: Piller István főhadnagy, m. kir. 10. honv. gy. ezd.

Ezred-főorvos: dr. Tarr József ezredorvos, m. kir. 29. honv. gy. ezd.

Ezredutász /≠műszaki/ tiszt: dr. Quirin Leó népf. hadnagy

Hadtápfőnök: dr. Neuwirth György tart. hadnagy

Ezredelelmezési tiszt: Kocsi Pál gazd. tiszt hadnagy, m. kir. 10. honv. gy. ezd.

I. zászlóalj

Zlj. parancsnok: Rápolthy Károly alezredes, a m. kir. 10. honv. gy. ezd.

Zlj. segédtszt: dr. Kovács Kálmán tart. hadnagy

Zlj. főorvos: dr. Kardos Izidor népf. orvos

Zlj. gazdasági tiszt: Bucsy Károly gazd. tiszt hadnagy, m. kir. 10. honv. gy. ezd.

1. század Kéler-Szalay László szds. m. kir. 10. honv. gy. ezd.

tiszti keret: Horkay Ferenc népf. hadnagy

Juhász József népf. hadnagy

dr. Móhr Viktor népf. hadnagy

Pontos Lajos népf. hadnagy

2. század Beniczky Tamás tart. fhdgy, cs. és kir. 69. vad. ezd.

tiszti keret: Vetsey Géza népf. hadnagy

Seemayer Vilmos népf. hadnagy

Quirin József népf. hadnagy

Migály Károly népf. hadnagy

3. század Joanovics Sándor tart. fhdgy, cs. és kir. 76. vad. ezd.

tiszti keret: dr. Bartus Dezső népf. hadnagy

Balázs András népf. hadnagy

Czibulás Zsigmond népf. hadnagy

Rázsó Imre népf. hadnagy

4. század Klauser Árpád tart. fhdgy, cs. és kir. 25. vad. ezd.

tiszti keret: Csőke József népf. hadnagy

Pour Jenő népf. hadnagy

Buckó Gábor népf. hadnagy

Forgács András népf. hadnagy

továbbá, Jólész Béla

kadét- dr. Peőcz János
őrmesterek: Nagyvályi Imre
81 Lengyel Árpád
Homér Andor
Ádám Kálmán
Cservenka István

II. zászlóalj

Zlj. parancsnok: Radwaner Pál őrnagy, cs. és kir. 60. vad. ezd.

Zlj. segédtszt: Baracs Zsigmond tart. hadnagy

Zlj. főorvos: dr. Strauss Zsigmond népf. alorvos

Zlj. főorvos: dr. Winter Jakab népf. alorvos

5. század Komadina Konstantin t. szds, cs. és kir. 39. vad. ezd.

tiszti keret: dr. Melczer István népf. hadnagy

Szokolay Viktor népf. hadnagy

dr. Halker István népf. hadnagy

dr. Sommt Dezső népf. hadnagy

Adorján Mihály kadétőrmester

6. század Leber Antal tart. főhadnagy, cs. és kir. 67. vad. ezd.

tiszti keret: Bolgár Sámuel népf. hadnagy

Katzer József népf. hadnagy

Liha Bertalan népf. hadnagy

Holló Vilmos népf. hadnagy

Singer József kadétőrmester

7. század nemes Laky Imre tart. szds, cs. és kir. 39. vad. ezd.

tiszti keret: Tima Tibor népf. hadnagy

Szegő Bernát tart. hadnagy

Fleischmann Vilmos népf. hadnagy, géppuskás
szakaszpk.

Lengyel András népf. hadnagy
Kis György kadétőrmester
dr. Reiter Ferenc növendékszázlós,⁸² cs. és kir. 1.
határvadász dandár

8. század Bachl József tart. főhadnagy, cs. és kir. 5. vad. ezd.
tishti keret: Rezutsek Árpád népf. hadnagy
 dr. Szokolay Lajos népf. hadnagy
 Minczér László népf. hadnagy
 Wohl Sándor népf. hadnagy
 dr. Molnár Sándor népf. hadnagy
szd. gazd. tiszt: König András népf. hadnagy

III. zászlóalj

Zlj. parancsnok: Horváth Gerő őrnagy, m. kir. 9. honv. gy. ezd.
Zlj. segédtiszt: dr. László Gyula tart. hadnagy
Zlj. főorvos: dr. Fried Sámuel népf. alorvos
Zlj. gazd. tiszt: Gessler József hadnagy
Zlj. gazd. tiszt: Genersich Oszkár gazd. tiszt fhdgy.
Zlj. orvos: dr. Wollitzer Gyula népf. alorvos tishti főhadnagy

9. század Koháry Ferdinánd főhadnagy, cs. és kir. 71. vad. ezd.
tishti keret: Zimonyi Henrik népf. hadnagy
 dr. Kopeczek József népf. hadnagy
 Jákó Gyula népf. hadnagy
 Hajts Géza népf. hadnagy

10. század Toifel István tart. főhadnagy
tishti keret: Balogh Zoltán népf. hadnagy
 Hering János tart. hadnagy
 Balla Gyula népf. hadnagy, géppuskás szakaszpk.
 Pogány Alfréd népf. hadnagy

11. század Ráthonyi Ödön tart. fhdgy, m. kir. 10. honv. gy. ezd.
tishti keret: dr. Halmai Béla népf. hadnagy
dr. Gombár Gyula népf. hadnagy
dr. Zlotky Pál népf. hadnagy
dr. Illés Brúnó népf. hadnagy

12. század Rauheker Ernő tart. fhdgy, cs. és kir. 76. vad. ezd.
tishti keret: Kudlicska Károly népf. hadnagy
Mersch Vilmos népf. hadnagy
dr. Pollner Isidor népf. hadnagy
dr. Vass István népf. hadnagy

/:Német gyorsírással írott szöveg:/

1914. augusztus 6. A lószorozás és a /ló-/átvétel befejezése. – A bevonultatott legénység állományba vétele, felszerelése, lábbelivel ellátása, élelmezése már nehézségek nélkül folyik. – Délután folyamán sürgőnyt kapunk, miszerint Zerawica százados öngyilkos lett /: a III. zlj.-at kellett volna átvennie/. Röviddel ezután jött egy második sürgöny is, hogy a mozgósítási ügyintéző Buza százados megtévelyodött, – helyére azonnal Vadász századost vezényelték a 10. honv. gy. ezd.-től Sátorajújhelyre. Távirati jelentés a hadkiegészítő kerületi parancsnokságnak és a H. M.-nek. – Miskolcon, a mai napon a röviddel ezelőtt ott tartózkodó tüzérezred parancsnok öngyilkosságot követett el. – A helyettesítő élelmezési tiszt Kocsy bevonult.

1914. augusztus 7. Az állományba vétel és a felszerelés befejeződött.⁸³ – Az ellátás minden nehézség nélkül történik. – Az előírt állomány felállt. – A 10. honv. gy. ezd. áttelepül Diósgyőrbe, a népfelkelőezred átveszi a teljes helyőrségi szolgálatot. – Lópatkolás, vágó- és szűrőfegyverek köszörülése, két század lögyakorlatot tart, a másik két század a napirend szerint /tevékenykedik/. – Távirat

érkezett, hogy a II. zlj. parancsnokságát átvette Radwaner szds. a 60. vad. ezd.-tól /:mozgósítási ügyintéző a VI. hadtestnél:/, a III. zlj. parancsnokságát Horváth őrnagy a 9. honv. gy. ezd.-tól. Az I. zlj.-ba sorolnak a vasútbiztosítók és a népfelkelő tűzérosztagok. – Az élelmiszer ellátmány átvétele, – a hadtáp /menetoszlopa/ részére megvásároltuk a szekereket.

1914. augusztus 8. Az ezredtörzs és a II. zlj. megkapta a felvonulási tervet, az átvétel megtörténtét táviratilag visszaigazoltuk. – Az állománytáblázatokat felterjesztettük a H. M.-nek. A harctéri ezredtől 12 pénzügyi altisztet küldtek, akiket beosztottunk a századokhoz. – Két századunk lögyakorlaton van, a másik két század a napirend szerint gyakorlatozik.

1914. augusztus 9. A 6. mozgósítási nap, reggel 8 h 30-kor teljes hadfelszerelésben felsorakoztattam az ezredtörzset, az I. zlj.-at és a hadtápot Foglár vezérőrnagynak, aki teljes megelégedettségét fejezte ki a mintaszerű felszerelés láttán, ezt követte a tábornok meleg hangú beszéde a tisztekhez, az enyém a legénységhez. – A harcszerű lögyakorlat idő híján nem történt meg, erről a tábornoknak jelentést tettem. – Jelentés a kerületi /hadkiegészítő/ parancsnokságnak és a H. M.-nek az ezredtörzs és az I. zlj. elvonulásáról. – Beniczky főhadnagy este Przemyślbe távozik menetirányítónak.

1914. augusztus 10. Parancsok kiadása az utazási előkészületekben történő részvételre vonatkozóan, egészen a Przemyślbe történő megérkezésig. – Du. 5 h-kor az ezredtörzs, a lovak és a hadtáp bevagonírozása a Gömri pályaudvaron. – Este 11 h-kor útnak indul az ezredtörzs, 6 tiszt, 33 altiszt és közlegény, 22 ló és 5 szekér.

1914. augusztus 11. Az I. zlj. indulása a Gömri pályaudvarról. – Saját szállítmányunk reggel 8 h-kor eléri Kassát. – Itt csatlakozott hozzánk a 9. népfelkelőezred ezredtörzse. – Legnagyobb öröömre és meglepetésemre itt üdvözölhettem jó öreg iskolatársamat, Rengers ezredest, mert nem más, mint ő az ezred parancsnoka. – Így mi már

tudtuk, hogy a nehéz időkben váll váll mellett együtt fogunk helytállni. – Eperjesig velünk utazott a hadsereg főnökségtől Murin őrnagy is, ide déli 12 h-kor érkezünk meg. – Utunk aztán Orló felé folytatódott, ahová du. 5 h-kor futottunk be és 6 h-kor átléptük a magyar határt.

1914. augusztus 12. Hajnal 3 h-kor hagytuk el Neu Sandecet, 8 h-kor Jaslót, de. 11 h-kor Neu Zagorczot, du. 6 h-kor Chyrowot, ahol pillantást vetettünk a jezsuita kolostorra, amelyet a hadsereg főparancsnokság főhadiszállásának választottak ki. – Ötórás késéssel este 11 h-kor érkezünk meg Przemyślbe, ahol Beniczky főhadnagy már az erődparancsnokság parancsaival várt ránk.

1914. augusztus 13. Miután az állomáson a szükséges parancsokat kiadtuk, mi tisztek Beniczky főhadnaggal kikocsiztunk az erődrendszer külső védvonalára,⁸⁴ az új rendeltetési helyünkre, Siedliskára,⁸⁵ ahová kétórás szekerezés után szerencsésen megérkezünk és elfoglaltuk szálláshelyünket. – De. 10 h-kor megérkezett az ezredtörzs legénysége, lovai és hadtápjá a barakktáborba. Délelőtt folyamán megérkeztek a II. és a III. zlj. szálláscsinálói is, és megkapták a szükséges utasításokat. – Délben megérkezett az I. zlj., amelyet ugyancsak a barakktáborban helyeztek el, du. 3 h-kor a II. zlj., amelyet Siedliska községben szállásoltak el, és este 7 h-kor a III. zlj., amelynek szállás hiányában Siedliska északi kijáratához közel kellett tábort vernie. – A nap a sok ezredbajtárs üdvözlése közepette nagyon izgalmasan telt el, köztük rábukkantam két idősebb 76-os ezredtársamra, Joanovics főhadnagyra és Rauheker főhadnagyra is.

1914. augusztus 14. A 97. népf. gyal. ddr. pksága megérkezett Siedliskába, du. 4 h-kor Weber⁸⁶ vörgy. megérkezése, aki immáron a mi dandárparancsnokunk. – A dandár kötelékébe tartozik a 9., 10., 11. és 16. népfelkelőezred. – A 9. ezred parancsnoka Renvers ezredes, az 11. ezredé Sendersky alezredes, a 16. ezredé Divéky ezredes.⁸⁷

1914. augusztus 15. A dandárparancsnoknak bemutatom az ezred parancsnoki karát,⁸⁸ és átveszem az állomásparancsnokságot a siedliskai barakktáborban. Itt rendezkedett be a VI. védelmi kerület parancsnoksága. Ez a védelmi kerület három alkerületre oszlik, a VI/1-es Hurkóban, a VI/2-es Siedliskában, a VI/3-as Jaksmanicében. Ideiglenesen a következő beosztás lép életbe: a 11. ezred megszállja a védelmi kerület összes erődítményét, a 10. ezred ellátja a kerület tartalékszolgálatát, és ezzel egy időben előőrsöket is felállít. A 9. és a 16. ezred máshol kapott szolgálati beosztást. – A VI. védelmi kerület határa északon a San, délen a Wiar folyó. – A dandárhoz beosztott vezérkari tisztek Kapitány százados és Benes főhadnagy.

1914. augusztus 16. Megtörtént a dandárnál az első eligazítás. A délelőtti folyamán a segédtiszemmel kilovagoltam a védművekhez és meggyőződtem az előőrsök szabályszerű felállításáról.

1914. augusztus 17. Napirend szerinti foglalkozások, az őrszolgálat felállítása. – A táborban sok munka vár elvégzésre, főleg Siedliska községben mind nehezebb szállást csinálni, ugyanis megérkeztek a műszaki alakulatok is és szállást kell találni számukra.

1914. augusztus 18. Az ezred mindhárom zászlóaljával felsorakozik az ezred riadókörletében közel a siedliskai táborhoz, őfelsége születésnapjának megünneplésére. – A hely nagyon jó választás volt, az utászaim egy kápolnasátrat állítottak fel és a környéket rendbe hozták. – Az ezred az díszfelvonuláson különösen jól nézett ki, amit rögtön a fogadáskor a dandárparancsnok is nagy örömmel ismert el. – A mise szertartása után a tábori lelkész, utána én tartottam szónoklatot az ezrednek. – Az ezred díszmenete a felvonulás után szintén minden várakozást felülmúlt. – Délben mindegyik étkezdében ünnepi ebéd volt. – Tisztjeim az ezredtörzsből a dandártörzsszel és a Siedliskába helyezett tűzér- és hadtáptisztekkel ebédeltek együtt. – Du. 4 h-kor megtörtént a III. zlj. átköltöztetése Jaksmanicébe, ennek a zászlóaljnak két százada elfoglalta az erődöket, mégpedig a Cykow támpontot, továbbá a II/b, II, II/a, III/b

számú erődöket és a Wiar folyó menti Lusice támpontot, miközben két század Jaksmanicében maradt. – Este 8 h-kor vendégségben voltam segédtiszemmel együtt a III. zlj.-nál. – Az étkezdet a plébános kertjében rendezték be, pompásan kivilágítva lampionokkal, e helyt rendkívül kedélyes hangulat uralkodott, úgyhogy nagyon nem szívesen hagytam el a helyszínt két óra elteltével, ugyanis még a II. zlj. vacsorájára is meghívott voltam Siedliskába, ahol a hangulat szintén a legjobb volt.

1914. augusztus 19. Szolgálat és foglalkozás a 17-ei szerint. – Napfogyatkozás van,⁸⁹ gyönyörű nézni. – Sárkányléggömb /meteorológiai/ száll fel Przemyśl fölé. – Meglehetősen sok porosz tisztet látni Przemyślben. – Utászalakulatunk parancsot kapott, hogy Vildában dolgozzon.

1914. augusztus 20. Beérkeztek azok a katonai munkásosztatok és népfelkelő munkáscsapatok, amelyek Siedliskában kerülnek elhelyezésre. – Foglalkoztatás és szolgálat, mint az előző napokon.

1914. augusztus 21. Az erődparancsnokság rendelkezése értelmében a II. zlj. Hurkoba és Hureckoba ment, ahol egy század erődvédelmi szolgálatot ad, míg egy századot hídépítéshez vezényeltek – a zlj. maradéka a VI/1 védelmi alkerület tartalékaként a hurkoi kastélyban marad. – Ezen a napon az ezred minden részlegénél megtörtént a tartalék élelmiszeradagok vételezése;⁹⁰ az ezred harckészültségét jelentettük az erődparancsnokságnak.

1914. augusztus 22. Tudomásunkra jutott, hogy a 97. népfelkelő gyalogosdandárt kivonják Przemyšlből és a galíciai határon folyó harcokba fog átvonulni. A hadsereg-főparancsnokság, Frigyes főherceg, a vezérkar főnöke, és a trónörökös Przemyślben üttette fel a főhadiszállását. – Az 1. várvédő tüzérezred Przemyślben állomásozó részei parancsot kaptak a Rivába és Rovignoba⁹¹ történő elvonulásra, ezek állásaiba a 3. várvédő tüzérezred érkezett Przemyślbe. – Minden eshetőségre készen elbúcsúztam Fritz fivéremtől.⁹²

1914. augusztus 23. Az ezred és ezzel együtt a dandár is megkapja a menetparancsot. – Az erődparancsnokság meleg hangú búcsúparancsot ad ki a népfelkelődandárnak, – az ezredben nagy a lelkesedés, – előkészületek a kivonulásra.

1914. augusztus 24. Felváltásunkra beérkezik a cs.-kir. 18. népfelkelőezred /:rutén ezred:/, a dandár menetparancsot kap Medyka irányába, du. 4 h-kor az ezred minden részlege elvonul Medyka felé, az esti órák folyamán az egész dandár beérkezik ide és helyőrségi tábort ver.

1914. augusztus 25. Első nap Medykában. – Térképek kiosztása. – Engem a görög-katolikus plébánoshoz szállásoltak be. Délután nagyon rosszul érzem magam és nincs nyugtom, mert a lelkész családja igen nagy és épp oly lármás is. Délelőtt találkoztam Kucera altábornaggyal és Lestin főhadnagy dandárvezérkari tiszttel. Kucera is egy olyan menetdandárnak a parancsnoka, amelyik Medykában gyülekezik, bár nem volt még menetparancsuk. – Estére megint jobban vagyok.

1914. augusztus 26. Reggel 8 h-kor elvonulás Medykából. – Menet Sechynién és Lacka Wolán át, ennek a falunak a kijáratánál az ezred de. 11 h-tól du. 2 h 30-ig pihent és megfőzött, nagyon szép, de meleg az idő, a további menet Mosciskán át Laski Goscincovébe tartott. – A dandárparancsnokság Mosciskában van, ahová a csapatparancsnokokat eligazításra rendelték be, – ez nagyon hosszan elhúzódott, ugyanakkor kivártam a magasabb parancsnokok eligazítását is, és aztán a dandárparancsnok autóján késő éjszaka érkeztem Laski Goscincovébe.

1914. augusztus 27. Hajnal 5 h 10-kor elvonulás Laski Goscincovéből. Menet Sadowa Wyszán át, ahol a falu kijáratánál de. 10 h 30-tól du. 2 h 30-ig hosszú pihenőt tartottunk és megfőztünk, – ma is gyönyörű az idő és szerfelett forró. – Továbbmenetelés Wolcuchinba, menetközben érintettünk egy szép erdőt, ahol egy pihenő honvéd menetdandárra találtunk. – Este 6 h-kor az ezred

megérkezett Wolcuchinba, egy nagyon szétszórt településre rossz szálláshelyekkel, – én ismételtén egy lelkésznél kapok szállást. – Az ezred ebben a faluban 10 szekeret kap a gyengélkedők és sebesültek számára.

1914. augusztus 28. Hajnal 5 h-kor elvonulás Wolcuchinból. Biztosított menet⁹³ Grodeken keresztül /:reggel 8 h:/, ahol meghalljuk az első ágyúdörgést. A rövid pihenő alatt írtam egy tábori levelezőlapot az enyéimnek, – 2000 lépésre keletre Grodektól a 320-as háromszögelési pontnál, a lembergi országúttól délre, hosszú pihenő de. 10 h-tól déli 12 h-ig, utána továbbmenetelés Bartalowba, itt megint pihenő du. 2 h 30-tól du. 5 h-ig és megfőztünk. – A dandár ez ideig Lubien Wielkiig akart eljutni, – közvetlenül indulás előtt azonban ellenparancs jött, miszerint a dandárnak Koscisce felé, a lembergi országúttól északra kellett letérnie. Az ezred képezte a menet elővédjét, nagyon rossz utakon mentünk, mert az ezred most parancsot kapott, hogy lépjen érintkezésbe a 23. honvéd gyaloghadosztállyal, így meneteltünk keresztül Kosciscéből kifelé Rzezna Ruskowig, ahol az említett parancsnoksággal érintkezésbe léptünk. A dandárparancsnokság Kosciscében maradt. – Az ezred tábort vert, a II. zlj. torlódás miatt csak másfél óra késéssel ért be a táborba, biztosítás zárt előőrsökkel. – Engem személy szerint legbelülre, éspedig a hadosztálytörzsnek a majorságban létesített szálláshelyére vezényeltek, ahol a következő napi parancsokat kellett átvennem, ezt követően az ezrednek Zawadównál különleges feladatot kellett végrehajtania; – a hadosztályparancsnok két órán át feltartott anélkül, hogy tulajdonképpen egyetlen világos parancsot adott volna, úgyhogy az eredetileg kilátásba helyezett korai elvonulás időpontja az utolsó pillanatban semmivé lett.

1914. augusztus 29. Az ezred azt a feladatot kapta, hogy a zawadówi magaslatok elfoglalásával a honv. gyal. hdo. és a népf. gyal. ddr. lekanyarodását kelet felé biztosítsa, – de. 10 h 20-kor az ezred elvonult Rzezna Ruskowból, /:Rauheker főhadnagy 9. századát

ma állították fel:/ Dominikanskán /:fürdőhely:/, Zimna Wodán keresztül Zawadowba. Alighogy az ezred beérkezett ide és én a lovasokhoz léptem a feladatok kiadására, ekkor ismét hívtak, és pedig a főoszlop parancsnokához, Festl altábornagyhoz, akitől parancsokat vettem át, amelyek szerint a módosított rendelkezésben szereplő eredetileg kapott feladatok a továbbiakban érvénytelenek, és az ezrednek a hadosztály menetoszlopa végéhez kell csatlakoznia. – Csak este 9 h-kor, órák hosszat tartó ácsorgás után kapta meg az ezred az éjszakázás helyének kijelölését. – Ez alkalommal találkoztam először ennek a hadosztálynak a hatalmas parancsnoklási szervezetével. – Az ezred estére érte el Zarudzét, érkezés ide este 10 h 30-kor. – Az ezred tábort vert és zárt előőrsökkel biztosította magát. – A dandárparancsnokság is ebben a helységben volt. Az eligazításra csak másnap hajnal 3 h-kor került sor; – ezen az éjszakán igen keveset aludtunk.

1914. augusztus 30. Hajnal 5 h-kor a dandárparancsnok parancskihirdetése a majorság előtt, ezt követően a dandár két oszlopban Kulikowon át a Koczurowa Mogilkára indult. Radwaner zászlóalja képezte az északi oszlopot, az I. és III. zlj. volt a dandár elővédje, azután pedig, Koczurowán keresztül kellett továbbmenetelnie, a mi oszlopunktól délre menetelt a 23. honv. gyal. hdo. egyik dandárja a hadosztálytörzsszel, az oldalsó oszlopunktól /: II. zlj.:/ északra pedig Seide vörge. dandárja. – Ez a biztosított menet ezredünket és Seide dandárját kiterjedt és részben nehéz erdőterepen is vezette. – Nagyon megerőltető menet után rekkenő hőségben értük el du. 3 h 30-kor Koczurowa Mogilkát a 285-ös magaslati ponton, ahol a 2. honvéd tüzérezredet már ott találtuk.⁹⁴ – Ebben a pillanatban megjelent felettünk egy ellenséges repülő, amelyet úgy mi, mint az üteg azonnal tűz alá vettünk. Itt a dandár parancsot kapott arra, hogy a magaslaton alakítsa ki körletét és végezzen műszaki megerősítéseket. – Alighogy erre a parancsok a terveknek megfelelően kiadásra kerültek, az ezred máris parancsot kapott, hogy

a 11. népfelkelőezreddel egyesülve Seide dandárjának felszabadítására nyomuljon előre Klodnora,⁹⁵ éspedig a 10. ezred a vasúttól jobbra, a 11. attól balra – ehhez az ezred négy szárnyvonalba fejlődve jobbra nyomult előre, mint a gyakorlótéren, immár ellenséges lövegűzben. Egy század oldalvédként kivált, három üteg tűzzel támogatta előnyomulásunkat. – A település határa az ellenség kezén volt, – 800 lépésre a II. zlj., amely Klodno templomtornyát vette célba, tüzet nyitott, azonban az előnyomulást rövidesen megszakítás nélkül folytattuk, mert az ellenség a falu határát időközben kiürítette; – így nyomult be a II. zlj. a településre és vette birtokba az északi határszélét anélkül, hogy ellenségre talált volna. – Időközben beállt a sötétség, és minthogy az ütközet célját elértük, harci őrsöket állítottam fel, miszerint a II. zlj. Klodnot tartja megszállva, a III. zlj. és az 5. század Zoltance arcvonalszakaszát kapta feladatul, az ezredtörzs és az I. zlj. ettől délre táborozott, ahová ezt megelőzően az összes mozgókonyhánkat is odarendeltük.

1914. augusztus 31. 5 h 45-kor parancs érkezik a dandárparancsnokságtól, hogy a dandárnak a Mogilka magaslattól keletre, a 10. ezrednek a jobb, a 11.-nek a balszárnyon kell gyülekeznie. Reggel 7 h-kor érkezett be az 5. század és a III. zlj., de. 10 h-kor a 3. század és a II. zlj., ők a reggeli órákban, harci előőrseik elhagyása után Klodnonál az oroszok tartalékseregébe ütköztek, amelyek igen erősen beásták magukat. Ez a 3 ½ század fényes ütközetben állt helyt, rövid heves harc után elfoglalták az ellenség állásait és 226 foglyot ejtettek, köztük 3 tisztet; – ennek a zászlóaljnak a vesztesége 38 halott és 43 sebesült volt. – Mindnyájuk általános és az én különösen mélyen érzett fájdalmamra, ez az ütközet régi 76-os ezredbajtársam, Joanovics főhadnagy hősi halálát okozta, aki még néhány nappal ezelőtt este szeretett otthonáról és gyermekeiről mesélt. Bartus, Mintyér, Wohl és Zimonyi főhadnagysúlyosan megsebesültek, segítségnyújtásra dr. Tarr és dr. Strauss orvosok voltak a helyszínen. – Ezen a reggelen nagy létszámú

sebesültszállítványok hagyták el a gyülekezési helyünket. Legközelebb a parancs számunkra a visszavonulás volt Lembergbe, ezt a parancsot azonban nemsokára úgy módosították, hogy a dandár ismét nyugatnak, a 10. és 11. népfelkelőezred Udnownik meneteljen. Itt a helyi táborot zárt előőrsekkel állították fel, a dandártörzset egy kastélyban szállásolták el, ahol én is lakást találtam magamnak. – A zlj. által ejtett foglyokon kívül még nagyszámú orosz foglyot is ide gyűjtöttek össze, akiket a 7. és 8. század kíséretében még aznap este elszállítottak Lembergbe – Itt kivégzésre is sor került. – Általánosságban jellemző, hogy ahol bármikor is megfordulunk, mindenütt árulás kíséri mozgásunkat. Egész éjszaka csatazaj hallatszik, ennek köszönhetően előőrseinket sokszor tévesen riadóztatták. A csatazaj a 46. honv. gyal. dandártól és a 9. és 16. népfelkelőezredtől származik, ők egész éjszaka harcban álltak.

1914. szeptember 1. Hajnal 3-kor megtörténik a parancskihirdetés a kastélyban. – Az ellenfélről csak nagyon bizonytalan hírek ismeretesek. – Hajnal 4 h-kor elvonul a 10. és 11. népfelkelőezred, – a ½ II. zlj. elővéd, a 10. ezred derékhada /:2 zászlóalj:/, aztán a 11. ezred Kulikowon át Zolkiewre, én az előhadnál tartózkodom, Kulikowig a dandártörzs is nálam volt. – Amikor az előőr /:Komadina százados:/ elérte Przemyskát, parancs jött a dandár nem összes részlegéhez, röviden, minden további megjegyzés nélkül: „Elmenet jobbra!”⁹⁶ Az elővéd Benes főhadnagytól kapta ezt a parancsot, a főcsapat Kapitány vezérkari századostól, az ezred a parancsnak megfelelően megmászta a Smerekow magaslatot [*Lisoknál*], őket követve az elővédzászlóalj, és iszonyú erővel felvette a harcot egy erősen beásott ellenféllel szemben. – Itt mindjárt meg kell jegyeznem, hogy nem volt se tűzérési támogatásunk, és nem rendelkezünk saját gépfegyverekkel és telefonkészülékkel sem,⁹⁷ – ehhez jön még, hogy számunkra a magasabb parancsnokság tartózkodási helye sem volt ismert, nos képzeljék el az ezredparancsnokság helyzetét.⁹⁸ – Amint láttam, hogy a fél elővédzászlóalj felállt, egymagam felkerekedtem,

az egész magaslatot belovagoltam, hogy kipuhatoljam a dandárparancsnokság tartózkodási helyét. – Miután ez nekem úgy személyesen, mint kérdezősködéssel sem sikerült, elkaptam az éppen utánuk vonuló két másik zászlóalj, hogy megtudjam, milyen parancsokat kaptak a dandárparancsnokságtól. – Az I. zászlóalj a fél elővédzászlóaljtól balra helyezkedett el a magaslaton, míg a III. zlj. a dandár parancsa szerint ideiglenesen tartalékban maradt. – Mindjárt az ezred felfejlődésének kezdetén felvettük a harcvonalunkba a 9. és 16. ezred nagyszámú visszafelé áramló szakaszait. De. 10 h 30 lehetett, amikor ezek a szakaszok elkezdtek felbomlani, elhagyták a magaslatot és ezzel magukkal ragadták az én derék 10-eseimet is;⁹⁹ – az elején nem tudtam magyarázatot találni erre a visszaözlésre,¹⁰⁰ mert az én embereim igen nyugodtan álltak a tűzben. – Tisztjeimmel karöltve megkísértem ezeket a visszafelé hömpölygő szakaszokat feltartóztatni, azonban ez sem segített, a tömeg meglódult, így én már csak azért vettem be mindent erőmet, hogy a visszavonulást legalább megfelelő irányba tereljem,¹⁰¹ mert számomra megmagyarázhatatlan módon mindenki Zolkiew felé igyekezett. – Aztán nagy nehézségek árán sikerült a 10. ezredet, valamint a visszafelé özlő 9-eseket és 16-osokat a Wiesenberg magaslat felé irányítani, ahol immár hozzáfoghattam rendezni a sorokat és löszert osztani.¹⁰² – Du. 1 h körül megjelent egy segédtsízt a hadosztálytól, aki azt a parancsot hozta nekem, hogy az ezreddel újra induljunk el és vegyük birtokba a smerekowi magaslatot. – 1 h 10-kor teljesítettem a parancsot; – időközben azonban Zolkiewben harc fejlődött ki, ennek következtében előrenyomulásunk alatt lövegtűzet kaptunk a balszárnyról – egy kiterjedt erdőtől. A Zolkiew-Kulikow útnál állóharc alakult ki. – Du. 6 h-kor döntés általános visszavonulás mellett, – minthogy nem érkezik hozzánk semmilyen parancs, további makacs kitartással viszont csak katasztrófába kerülnénk, jómagam is és a 11. ezreddel egyesülve és kölcsönös támogatás mellett a harcot beszüntetjük, és az ezreddel visszamegyek a

Wiesenberg magaslatra. Az én ezredem a településhatártól nyugatra volt, ahhoz egészen közel, így embereim legalább vizet tudtak venni, a 11. ezred onnan keletre volt. – Este 8 h-kor érkezett hozzánk és a szomszédos ezredhez a dandár parancsa, hogy induljon a menet Grezdába, ugyanott lesz az éjszakázás is.¹⁰³ Ez volt az első parancs, amelyet az egész nap folyamán kaptunk. A menet Klodnon¹⁰⁴ keresztül haladt, ahol ismét hozzánk csatlakozott a 7. és 8. század, akik a harcot együtt vitték véghez a 4. menetezreddel, aztán a leMBERGI országútról /is jöttek/. Úgy az utat, mint Kulikow helységet teljes összevisszaságban találtuk, éspedig a 23. hadtáphadosztály ellátó oszlopának szekerei miatt, ezért csak nagy vesződsséggel tudtunk áthaladni a településen és annak elhagyása után ugyanazzal a visszássággal találkoztunk. – Ebből kifolyólag a felzárkózás érdekében a helységtől délre körülbelül 1500 lépésnyire tartatnom kellett az együttlétet. Alighogy megindultunk, hátulról gyalogos és lövegtüzet kaptunk. Azonnal világossá vált számomra, hogy ezt a tüzet csakis a saját csapataink adhatták le valamilyen örült ötletből fakadóan. Ismét elrendeltem, hogy kürtöseink adjanak jelt a tüzelés beszüntetésére. A lovak és a szekerek vad rohanásba kezdtek, szerfelett nehéz volt kivonni magunkat a tűzből. Nem csoda, ha az emberek pánikszerű félelembe mentek át.¹⁰⁵ Majdnem lehetetlen leírni ezt a pánikot. – Sok fáradozás után tudtuk csak 15 perc múlva ismét egybegyűjteni az ezredet és folytatni a menetet. – Közvetlenül a Grezda nevű település elérése előtt megismétlődött a klodnoi¹⁰⁶ dráma; ezúttal nem hátulról, hanem jobbról kaptuk a gyilkos gyalogsági tüzet, megint fejvesztve száguldoznak lovak, szekerek, mi feladtuk az utat és a menekülésben kerestük az üdvösséget. – A pánik, ha lehet fokozni, még nagyobb volt, mint azt megelőzően; – mindkét szeretett lovamat, úgy derék Epizódomat, mint a szép deres lovamat¹⁰⁷ ez alkalommal vesztettem el, mindketten elestek ebben az öldöklő tűzben. – Hálát adtam Istennek, hogy jómagam és a két lovászom életben maradtunk. – Az ezred egybegyűjtése most

összehasonlíthatatlanul nehezebben ment végbe. Időközben utolért bennünket egy parancs, hogy Lemberg erődjének övonalán belül gyülekezzünk. Ez zászlóaljanként történt meg, de csak pitymallatkor láthattam bevonulni utolsó embereimet is, tisztiszolgám L. is az utolsók közt foglalta el a helyét. – Az ezred veszteségei ezen a napon 26 tiszt, 847 katona, 2 löszerkocsi és 46 ló volt, ezredsegédtisztem is elvesztette a lovát. – A halottak számát nem lehetett megállapítani, a remény megvolt arra, hogy embereink nagy része csak elszakadt egységétől és néhány nap múlva ismét rájuk találunk.¹⁰⁸ A második pánik alatt Rápolthy főhadnagy is súlyosan megsebesült.¹⁰⁹ – Az élelmiszer- és málhaszállító kocsik ebben az időszakban Janow és Grodek között voltak.

1914. szeptember 2. Reggel 9 h-kor érkezett a parancs, hogy vonuljunk el a janowi gyakorlótérre, ahol a dandár főzzön meg és további parancsokat fog kapni. – Az ezred délben 12 h-kor érkezett ide, egy kiserdőbe, és nekiláttunk a főzésnek. – Most megvolt a reményünk arra, hogy az elmúlt napok fáradtságait valamelyest kipihenhessük, de igen nagyot csalódtunk, mert du. 3 h-kor Bernatzky alezredestől, aki átvette a hadosztályparancsnokságot, menetparancsot kaptunk. A dandárnak 10. és 11. ezred :/ Janow felé kellett menetelnie, a III. zlj.-nak a feladata, hogy mint álló jobb oldalvéd a menetvonalat övező hegyháton, éspedig attól északra fedezze ezt a menetet :/Zamosce:/, és ne legyen akadozó a menet az előttünk haladó szállítóegységek miatt. – Legalább 80-szor voltunk kénytelenek megállni, úgyhogy 12 óra alatt csupán 23 km-t hagytunk magunk mögött; – szeptember 3-án hajnal 4 h-kor zuhogó esőben érkeztünk meg Janowba. – Menetelés alatt találkoztunk a dandár szállítóegységeivel, amelyeket most magunkhoz csatoltattunk.

1914. szeptember 3. Janowban üres házakat találtunk, a lakosság túlnyomó része elmenekült, én egy bécsi ügyvéd üres lakásában feküdtem le holtfáradtan és két órát aludtam, mert reggel 8 h-kor már a dandárparancsnokságon kellett megjelennem – Weber vörgey.

napokkal ezelőtt a dandártörzzsel érkezett ide. – Itt megvártuk a III. zlj. bevonulását, amely a parancsom szerinti különleges feladatból reggel 9 h 30-kor vonult be. – De. 10 h-kor megindult a dandár elvonulása. – Lesinovicében, ahová az ezred du. 3 h-kor beérkezett, hosszú pihenőt tartott és lefőzött, ezután menet Ozomlába, ahol az ezred szeptember 4-én du. 3 h-kor a szálláshelyére vonult; – a dandártörzset a somlaui kastélyban helyezték el.

1914. szeptember 4. Hajnal 3 h-kor beérkezés Ozomlába, – itt szállásolt be a 9. és 10. népfelkelőezred. – Régi iskolatársamat, Renvers ezredest befogadom a lakásomba, akivel a legutóbbi eseménydús napok után legalább egyszer rendesen ki tudtuk beszélgetni magunkat. Ezen a napon pihenőnapunk volt és hozzáláthattunk a veszteségkimutatások összeállításához. – Tartalék élelemadagok vételezése a dandár ellátó egységeitől.

1914. szeptember 5. Reggel 8 h 30-kor elvonulás, – menet Somlaun át rossz, homokos utakon Muzilowice Kolonián keresztül erős szélben és esőben. – Du. 1 h-kor érkeztünk Nowo Siedlicére, ahol az egész dandár /:mind a 4 ezred:/ tábort vert; a dandár-parancsnokság a helységhez közeli majorban. – Ezen a napon nem voltam többé abban az állapotban, hogy lóra szálljak, mert a teljes baloldalam, nevezetesen a csípőm, a szeptember 1-jei éjszakai esés miatt annyira elővett, hogy iszonyú fájdalmaim voltak és az ezredet is csak szekéren tudtam kíséni. Általános örömkre a hadsereg-parancsnokságnak a parancsa által a dandár kilép a 23. honvéd hadosztály kötelékéből és önállóvá válik. – Mint ilyen parancsot kap arra, hogy az újbóli előrenyomulásnál Lemberg felé mint hadseregtartalék kövesse őket. Brudermann gyalogsági tábornok helyét, akit parancsnoki beosztása alól felmentettek, Borojević gyalogsági tábornok, a III. hadsereg parancsnoka vette át. – Mostantól tudtuk, hogy egy eszes főnökünk van. – Kiválásunk a 23. honvéd hadosztályból, valamint az a körülmény, hogy immár egy

kipróbált parancsnok alá kerültünk, leírhatatlan üdvívalgást váltott ki a lelkünkben.

1914. szeptember 6. Reggel 6 h-kor elvonulás innen, – hideg és viharos éjszaka után menet úttalan utakon, de bátorsággal eltöltve és vidám hangulatban, mert hiszen ismét az ellenségre megyünk és teljesen megváltozott viszonyok mellett. – Így jutottunk el du. 3 h-kor Rogoznoba. – Dandárparancsnokunk a plébánost, a bírót és a harangozót mindjárt érkezéskor letartóztatni rendelte, merthogy ezek megérkezésünk pillanatában meghúzták a harangokat, ez Galíciában egy nagyon kedvelt módszer csapataink elárulására az oroszok felé. – Tábort vertünk, az I. zlj. adta az őrséget, a III. készségben volt. – Quirin hadnagy 24 emberével helyreállította az összeköttetést a 23. honvéd hadosztállyal Jarowból.

1914. szeptember 7. A dandár parancsot kap, hogy reggel 5 h-kor hagyja el Rogoznot, – biztosított menet Muzilowice Kolonián keresztül Tiskapya, ahol további parancsokat kell bevárni. – Muzilowice Koloniában a dandár parancsot kapott a hadseregparancsnokságtól, amely szó szerint a következő volt: „Mint egy hétnapos csata győztesét, engem neveztek ki a III. /hadsereg/ parancsnokává. – Ebbéli minőségemben őszinte bajtársi érzéssel üdvözlöm ennek a hadseregnek minden egyes tagját. Az eddigi tettek, fáradtság és nehézségek, valamint úgy a nélkülözések, mint ennek a derék hadseregnek a hatalmas áldozatai és veszteségei, ismertek számomra. Azok a csapatok azonban, amelyeket eddig vezettem, messze nagyobb veszteségeket és nélkülözéseket szenvedtek el, amivel szemben az ellenségünk még ennél is többet. – Katonai életpályámat régóta kísérő szerencsecsillagom választott ki erre a parancsnoki tisztségre és így kívánom ezt a szerencsét derék III. hadseregnek is, amely mindent el fog követni, hogy ezt a szerencsét továbbra is biztosítsa. – Egy győzedelmes hadsereg előretör, hogy az ellenséget megsemmisítse. – A III. hadsereg, ebben biztos vagyok, nem fogja feláldozni hazáját és tudja, hogy

fáradozásai kiérdemlik majd Legfelsőbb Hadurunk mindnyájunk által hően óhajtott dicséretét és elismerését. Borojević gyal. tábornok.”

Du. 4 h-kor érkezünk el a „Törökdombhoz”, ahol tábort vertünk. – Itt rátaláltunk a tegnapelőtt e helyt lezajlott harcnak a friss nyomaira, amely időközben tovább húzódott kelet felé, dörögtek az ágyúk, az ütközet már három napja tartott. – Itt a dombnál, amely mögött a tábort felhúztuk, rendezték be a 3. hadtest /:Colerno:/ főhadiszállását is. Innen nézve a harc vonal nagyobb kiterjedésben volt áttekinthető. – Alvóhelyemül egy még az oroszok által sebtében ásott tüzérségi fedezéket használtam, ott ültettem fel a sátram, hogy így jobban védve legyek a szélről.

1914. szeptember 8. Igen hideg éjszakánk volt. – A délelőtt folyamán még mindig a Törökdombnál vagyunk. – Ágyúk elvontatása, – harckészültség tökéletesítése. – Déli 12 h-kor a dandár parancsot kap, hogy nyomuljon előre Kamienobrodig, az ellenséget már Veresiczán túlra visszanyomtuk. – Du. 2 h-kor a hadmozdulat megkezdése, – Kamienobrodtól nyugatra ellenséges lövegtűzbe kerülünk, az ezred ennek megfelelően csoportokba tagolódik. – A Törökdombtól kezdve többé már nem veszem igénybe a kocsit, fájdalmak közepette ismét lóra szálltam, természetesen fel kell segítsenek a lóra. Du. 5 h-kor érkezünk be Kamienobrodba, ahol parancsot kaptunk, hogy nyomuljunk előre Veresiczáig és verjünk tábort. Du. 5 h érkezés ugyanitt. – Az I. zlj. átveszi a közvetlen biztosítást az arcvonalon és a balszárnynon. – Már olyan közel vagyunk a harc vonalhoz, hogy közvetlenül magunk előtt látjuk a tartalékok bevetését. – Sebesült és fogoly oroszok nagy számban vonulnak át a táborunkon. – Egy hosszan húzódó sánccal védett erőd emelkedik ki előttünk, a dandár két vonalba fejlődik, a 10. népfelkelőezred az első vonal balszárnán, tőlünk jobbra a 11. ezred, a 2. vonalban a 10-esek mögött a 9. ezred, a 11-esek mögött a 16. ezred. – Táborhelyem előtt békésen terül el egy kis parókia

temetővel. – A dandárparancsnokságot Kamienobrod vasútállomásán rendezték be. – Erről a vasútállomásról szállították el a sebesülteket is. – Itt az én ezredemre hárult a szomorú feladat, 68 áruló ruszint kellett felakasztanunk.

1914. szeptember 9. Ismét nagyon hideg éjszakánk volt, szerencsére találtunk itt elég szalmát, ami a korábbi törökdombi éjszakákkal ellentétben igencsak a javunkra szolgált; a rengeteg szabadon szaladgáló disznó kellően gerjesztette embereim étvágyát. A délután folyamán rendkívül erős csatazaj jött szemből. A nap pompásan sütött, ami engem arra ösztönzött, hogy az igen megviselt lábaimtól ne sajnáljak egy lábfürdőt. A közvetlen közelben volt néhány tavunk, az előttünk lévő parókiáról lehozattam egy fotelt és abban trónoltam a lábfürdőm alatt¹¹⁰ és hallgattam az ágyúdörgésből és a gépfegyverek kattogásából álló koncertet.

1914. szeptember 10. Hadseregünk lépésről lépésre, de folytonosan nyomja vissza az oroszokat. – De. 11 h-kor parancsot kaptunk, hogy nyomuljunk előre Ottenhausen keleti kijáratáig, ahol egy hegyhullám mögött tábort verünk. Szakadatlanul gránátok csapódnak be előttünk, II. zlj.-amat előreviszik a harcvonalba, a 12. századot előreparancsolják lövegek védőkíséretére, a harc hevessége egyre nő, hadseregünk helyzete egyszerűen kitűnő. – A II. zlj. Goiginger vörgy. parancsait köteles végrehajtani, akinek dandárja Msanánál ádáz harcban áll.

1914. szeptember 11. Ismét nagyon hideg éjszakánk volt és csak kevés szalmánk. Egész napon át, mint az előző éjszaka is, ugyanolyan erővel dúlt a harc, az oroszokat ma is lépésről lépésre visszanyomjuk, már Lemberg közelében állunk. – Éppen ezért el lehet képzelni a meglepetésünket, amikor este 9 h-kor megtudtuk, hogy általános visszavonulást parancsoltak. – A hadseregtartalék a visszavonulásba este 9 h 15-kor lép be Ottenhausennél, érinti Kamienobrodot, aztán tovább Muzilowice Koloniára, ahol az ezred

1914. szeptember 12-én reggel 6 h-kor beérkezett és a délelőtt folyamán a II. zlj. is, amelyet előző nap este már kivontak a harcvonalból. – Menet alatt megtudtuk azt is, hogy hadseregünk, amely az utolsó pillanatig igazán diadalmas volt, mely oknál fogva kapott parancsot a visszavonulásra; – az ok Auffenberg szomszédos hadseregének sikertelenségében rejlik. – Hátunk mögött a hídrobbantás dörrenéseit hallottuk. – Az ellenség nem üldözte a hadseregünket, mert visszavonulásunk megindulásának pillanatában már maga is azon volt, hogy visszavonuljon. – Miután helyben megfőztünk és valamelyest kipihentük magunkat, du. 2 h-kor szakadatlan esőben a menet továbbindult. – Így érkeztünk meg koromsötét éjszaka és rendkívül nehéz tájékozódás mellett este 9 h-kor Rogoznoba, ahol a hátborzongató és nyomorúságos kinézetű házakban legalább az eső elől fedezéket találtunk. A harci szállítóoszlop este 10 h-kor, a hadtáposzlop azonban csak a következő nap hajnal 3 h-kor érkezett be.

1914. szeptember 13. Hajnal 3 h-kor elvonulás zuhogó esőben, építetlen utakon jártunk, de. 10 h-kor megérkeztünk Hodyniébe, ahol kétórás pihenőt tartottunk, du. 4 h-kor érkeztünk be Lacka Wolába, ahol az ezred szállásokba vonult, a dandárparancsnokság a kastélyban, a hadtest főhadiszállása továbbra is Mosciskában található. – Ma este fölöttébb fáradtak és éhesek vagyunk, este 8 h-kor kaptuk a parancsot, hogy a dandárnak a következő nap reggel 6 h-kor útra kell kelnie Przemyśl felé.

1914. szeptember 14. Reggel 6 h-kor elindulás Lacka Wolából, menet Szechynién, Medykán keresztül, ahol parancs érkezett, hogy Karczmarynál tábort verni, – ezt a parancsot az előreküldött segéd-tiszt útján kaptuk meg, már a przemyśli erődparancsnokságtól. – Karczmaryba déli 12 h-kor érkeztünk be, ugyanitt étkeztünk és folytattuk a menetelést Siedliska és Jaksmanice felé, ahová a menetparancsunk szolt. – A II. zlj. az előbbi helyen, az I. és III. zlj. beért Jaksmanicébe, ahová mi du. 4 h-kor érkeztünk meg. – Éppen

kényelmesen elhelyezkedtem a plébánián és levettem nedves ruháimat, amikor átnyújtották a plébánosnak a letartóztatási parancsot, és – miután engem és néhány bajtársamat a legbarátságosabban üdvözölt – elvezették Przemyślbe.

1914. szeptember 15. Az ezred parancsot kap, hogy a VI/3 védelmi alkerület erődműveit valamint a térközeit a 18. osztrák népfelkelőezred egyik zászlóaljával karöltve, amely már Lusycében volt, vegyük birtokba. – Átvettem a parancsnokságot e 3 zászlóalj és a VI/3 védelmi alkerület felett. – Ezek a Cykow támaszponttól egészen a Wiar támpontig /:Lusyce:/ terjedtek. – Előttünk szélesedett ki a Buchta-patak vége – mi uraljuk az egész déli arcvonalat.¹¹¹

1914. szeptember 16. Az ezred felderítőőrsöt küld az előtérbe, akik azonban még nem észlelnek semmit, ami ellenséges jelenletre enged következtetni. – Most már a munkásosztagokkal együtt nekilátunk a védművek, térközök, erődítmények, akadályok helyreállításának.

1914. szeptember 17. Felállítjuk az előőrsöket, éspedig a mi kerületünkben négy főőrsöt, I. a Cykow keleti kijáratánál lévő keresztnél, II. a 261-es magaslati ponton, III. onnan délre a 282-es magaslati ponton, – egyenként ½ századot. – IV. a liskowicei magaslaton 1 század. – A Buchta vonalát minden körülmények között a legvégsőig tartani kell. – Ellenséges járőröket, még ha csak nagy távolságban is, észlelni lehet.

1914. szeptember 18. Már közelednek az orosz menetoszlopok Przemyśl erőd felé, egy zászlóalj az osztrák 24. népfelkelőezredből a mi alkerületünkbe érkezik és parancsra az alkerület tartalékaként Lusycébe megy. – A délután folyamán segédtisztemmel megsemmlélem a védműveket és a térközöket az alkerületben. A 2. honv. gyal. ezd. éles felderítést végez Radymno irányába.

1914. szeptember 19. Tüzérségünk tüzet nyitott az övvonal felé közeledő oroszokra, védműveinkben, támaszpontjainkon és a térközökben lázas tevékenység, hiszen megérkezésünkig nagyon

kevés dolog történt és most úgy szól a parancs, hogy derekasan nekilátni a munkának.

1914. szeptember 20. Jaksmanice és Lusice kiürítésre kerül, ennél fogva a teljes polgári lakosságot eltávolítják. – Az oroszok már érintkezésbe kerültek az előőrseinkkel, tüzérségükkel lövik őket valamint a várövkünket. – Tüzérségünk viszonozza a tüzet; a várerőd bekerítése megtörtént.

1914. szeptember 21. A várerőd oroszok által történt bekerítését már felderítő őrzőjratunk is megállapította. – Mindkét oldalon szakadatlan tüzérségi tűz. – A munkálatokat mindenütt szorgalommal és megértéssel folytatjuk.

1914. szeptember 22. Előőrsök harcban. – A tüzérség mindkét oldalról szüntelenül tüzel. – Az ellenséges tüzérség feltűnő erősséggel lövi a siedliskai körzetet.

1914. szeptember 23. Éjjel-nappal tüzérségi párbaj, a kiküldött járőrök jelentik, hogy a nagyon elszánt ellenséges erők mindenütt beássák magukat, Husakownál az ellenséges tüzérség is beássá magát. – A 7. honv. gyal. ezd. kitör felderítés és az ellenség műszaki munkáinak zavarása céljából.

1914. szeptember 24. Szüntelen tüzérségi harc, – előőrseink lövik a közeledő ellenséges szakaszokat. – Időről időre szállító oszlopaik is láthatók, tüzérségünk ezeket tűz alá veszi.

1914. szeptember 25. Kerületi tartalékegységünk négy zászlóaljjal kitör a védelmi kerületünkből, köztük az ezredem II. zlj.-a is Siedliskából, irány Bykow, Welki Las.¹¹² – Mindjárt a kivonulásnál, még az öv vonal elérése előtt Radwaner őrnagy megbetegedett, szívgyengeség következtében majdnem leesett a lóról /:az orvos megállapítása szerint komoly szívbaj következett be:/, Komadina százados átveszi a zászlóaljparancsnokságot. – A zászlóalj az I/3 erőnél hagyja el az öv vonalat, du. 6 h-kor eléri Welki Last, igen bátran harcol, jó a vezetés, végül a kitörő csapatnak sikerül visszanyomnia az ellenfelet. – A harc este 11 h-ig tart, amikor is a

zászlóalj parancsot kap, hogy vonuljon vissza Siedliskába, egy századot /:Bachl főhadnagy:/ hagyjon hátra fedezéknek. – Ez a század csak következő nap este vonult be, mert nappal az igencsak csupasz terepen nagyon ki voltak téve az ellenséges tűzérési tűznek. – A zászlóalj vesztesége ezen a napon 12 halott és 43 sebesült. – A zászlóalj igen bátran tartotta magát és azonnal megkapta a dandárparancsnokság legmelegebb elismerését is.

1914. szeptember 26. Egész nap tűzérési párbaj – kitörés a nyugati arcvonalon. – Felderítésünk a 23. orosz hadtestet Radymnoban észlelte.

1914. szeptember 27. Éjjel-nappal dolgozunk a földerődítményeken, – megtámadták előőrseinket, különösen a főőrsünket Liskowice 308-as magaslati pontján. – A többi előőrsrészek /:a Zipser zlj.-hoz, – a 28. népfelkelőezredhez – tartozva:/ az oroszok túlerős támadásai következtében visszavonultak, aztán jobbra ismét előreparancsolják őket, ennek ellenére a liskowicei magaslat számunkra végérvényesen elveszett. – Tűzérésünk továbbra is lövi a magaslatot, az oroszok ott ássák be magukat.

1914. szeptember 28. Az előőrsök vonalát a liskowicei magaslat elvesztése következtében a következők szerint módosítani kell: I. főőrs a tanyán Cykownál, II. főőrs a 246-os magaslati ponton, III. főőrs a 251-es magaslati ponton, a IV. főőrs Zlota gora. A főőrshez a Zlota gorán én is beállítottam tartós jelleggel egy géppuskaszakaszt. – Egész nap tűzérési harc, az oroszok mind közelebb ássák be magukat a Buchta-patakhöz, az előőrsök leváltását az erős tűzérési tűz miatt csak alkonyatkor foganatosítottuk. – A műszaki előmunkálatokat mi is szorgalmasan folytatjuk.

1914. szeptember 29. Egész nap tűzérési harc, – tűzérésünk éjszaka is működik, hogy zavarja az oroszokat a földmunkáikban, amelyek már egészen az övvonalhoz közelednek.

1914. szeptember 30. Jaksmanicében beérkezik az ezredtörzs és a 21. /:St. Pölteni:/ népfelkelőezred 2 zászlóalja. A III/18 /:Zipser:/

zászlóalj Przemyślbe vonul be. – Maradnak tehát a mi védelmi alkerületünkben az ezredemből 2 zászlóalj és a 21. ezredből 2 zászlóalj. – Straub ezredes mint rangidős ezredparancsnok átveszi az alkerület parancsnokságát. – Egyidejűleg a következő beosztás lép életbe: balszárnyon Cykow támaszponttól a II-es erődig /:e nélkül:/ a III. zlj. /:Horváth:/; a II-es erődtől a III-as erődig /:e nélkül:/ az I. zlj. /:Szalay:/; a jobbszárnyon inntől a Wiar folyóig a II/21 zlj., míg az I/21 zlj. az alkerület tartaléka marad Jaksmanicében. – A két ezredtörzs szintén Jaksmanice helységben marad. – Jómagam és a törzsem a plébánián vagyunk, a 21. ezred az iskolaépületben. – 200 lépésnyire a plébániától felfelé, a II/b erőd alá Migály hadnagy fedezéket épít az ezredtörzs számára.

1914. október 1. A tüzérségi párharc egyre erősebbé válik, az oroszok az I/1 erődöt 21 cm-es kaliberű nehézlövegekkel lövik. – Az oroszok hozzánk egyre közelebb ássák be magukat. Megszámlálhatatlanul sok futóárok létesül. – Az előtér megtisztítását ezen a részen megérkezésünk előtt egyszerűen elhanyagolták, számos olyan erdőrész található az arcvonalunk előtt, nem éppen az én vonalam előtt, de a VI/2 alkerület vonala előtt, amelyeket most felgyújtottunk.

1914. október 2. De. 11 h-kor az orosz ostromló hadsereg parancsnokától /:Radko Dimitrijev:/ egy parlamentérkezik, aki a várerőd parancsnokságának levelet nyújt át a következő szöveggel:¹¹³ „Tábornok Úr! A szerencse elhagyta az osztrák-magyar hadsereget. – Mivel kizártnak tartom, hogy az Ön hadserege a várerőd felmentésére idejusson, a felesleges vérontás elkerülése céljából felszólítom a vár átadására. – Ha Ön ezt megteszi, úgy hajlandó vagyok arra, hogy hadsereg-főparancsnokságomnál a lehető legkedvezőbb feltételeket kieszközöljem a vár védőrsége számára. – Becses választát kérem a küldetéssel megbízott Wanderer ezredessel¹¹⁴ eljuttatni, illetőleg vele tárgyalásokba bocsátkozni. Maradok Nagyméltóságod iránti tisztelettel R. D.” Erre a

várparancsnokunk a következő választ adta: „Az Ön lealázó ajánlatára érdemi választ adni, méltóságomnál fogva rangon alulinak tartom. Kusmanek” Ahogy a jelenlegi helyzet ezt igazolta, és később ezt velünk ismertették is, számunkra a dolgok akkor nem úgy álltak, ahogy azt az orosz parancsnok R. D. vázolta; –hadseregünk Jaslonál igen jelentősen visszanyomta az oroszokat, ennél fogva Radko ajánlata tudatos hazugságot tartalmazott. – A tüzérség mindkét oldalon nagy erővel folytatja a harcot, mi szorgalmasan dolgozunk műszaki létesítményeink teljessé tételén, közelebbről a térközökben és a támpontokon.

1914. október 3. Az orosz tüzérség rendkívüli erővel lövi védelmi kerületünket, szinte kizárólag nehézlövegekkel, a gránátok sűrű tömegben csapódnak be a váróvbe; – és az oroszok hozzánk egyre közelebb és közelebb ássák be magukat.

1914. október 4. Öfelsége névnapját ünnepeljük, mindkét ezredből a szolgálaton kívüli tisztek és emberek istentiszteletet hoztak össze egy kis helyi kápolnában. – A tüzérségi párbaj különösen nagy erővel folyik, – számos őrzőjáratot küldünk ki az előtérbe, amelyek az oroszok állásait teljesen felfedik. Az erődökben, támpontokban és térközökben nagy mennyiségű lőszerkészletet halmozunk fel, a tüzérség is feltöltötte a lőszerkészleteit. A várerőd főtartaléka /:14 zászlóalj:/ magára vállal egy kitörést Malkovice és Rokitnice irányába.

1914. október 5. Az én alkerületemben a II és II/b erődöket erősen lövik – kapunk még 2 géppuskát, és pedig zsákmányolt orosz géppuskákat, amelyeket a taktikailag kiemelten fontos pontokon állíttatok fel. – A mi védelmi kerületünk a legfenyegetettebb, ezért a várerőd tüzérségi tartalékából tüzérségi kiegészítést kap, és pedig úgy, hogy még 140 löveget veszünk át. Előőrseinket vissza kellett vonnunk. Világossá válik, hogy az ellenfél rohamra készül, a mi oldalunkon ennek megfelelő intézkedések történnek, úgy az erődök, mint a térközök legénysége teljes harckészültségben van. Az

alkerület tartalékát, hasonlóképpen a 7. honvéd gyalogezred 3 századát a térközökbe parancsolták.

1914. október 6. Az oroszok egész éjszaka az erődjeink és térközeink felett vetették le bombáikat. Hajnal 4 h-kor arcvonalunk, valamint a siedliskai frontvonalunk ellen gyalogsági támadást indítanak, de ezeket mind, tüzérségi és gyalogsági tűzzel, az oroszoknak nagy veszteségeket okozva, simán elhárítottuk. Egész napon át lő bennünket az ellenség nehézüzérsége. De. 10 h-kor állok a lakásomban az ablak előtt az északi arcvonalon és figyelem a gránátzáport, amely az erdő felett Siedliska közelében nehéz, sötét felhőket ver fel, amikor előttem az üvegtáblák a közvetlen közelben becsapódó gránátok következtében ezer szilánkban robbannak szét, a lakótársaimmal együtt az ezredtörzs közelében kialakított fedezékbe megyünk, derék szakácsaink egyedül maradtak a konyhában és a munkájuknál. – Szünet nélkül folyt a lőszerutánpótlás, a mozgókonyhák utánszállítása azonban csak a sötétség beálltával volt lehetséges. – A hadtápot a sűrű gránátbecsapódások miatt a jaksmanicei tároló helyről Krownikibe kellett áthelyezni.

1914. október 7. Kapom a jelentést, hogy az oroszok a védelmi kerületünk ellen általános rohamot hajtanak végre, és pedig három hadoszlopban: egy középső a déli arcvonal ellen, amely főleg a VI/2 alkerület I/1 és I/2 erődje, egy középső oszlop az alkerületünk és egy jobb oszlop az V. védelmi kerület ellen. A mi alkerületünkben a támadás főleg a Cykow támaszpont és a II/b ellen irányult, egy valamivel gyengébb támadás a III/b és III ellen. – Én teljesen nyugodt és biztos voltam abban, hogy az oroszoknak a feje fogja ezt bánti; – embereink aztán a rohamot minden vonalon fényesen elhárították. Reggel 7 h-kor az oroszok hatalmas mennyiségű halottat és sebesültet hátrahagyva visszavonultak. – A visszavonulás alatt további iszonyú veszteségeket szenvedtek el jól célzó tüzérségünk tüze következtében. A roham alkalmával az oroszok a térköz előtt átvágták a drótkadályokat, éppen ott, ahol az 1. század harcolt,

benyomultak, de részben fogságba estek, részben leterítették őket /:87 fogoly:/, itt több orosz tiszt is a halálát lelte a drótkadályok között, – Cykow támaszpont előtt az ellenfél 200 lépésnyi közelségbe került és visszavonulásra kényszerült.

A VI/2 alkerületben az oroszok általában 200 lépésnyire közeljöttek, az I/1 erődbe hajnal 4 h-kor 500 orosz benyomult – az erődparancsnok Swojuga tüzérfőhadnagy bezáratta a kapukat, dühödt verekedés tört ki, reggel 6 h-kor ugyanitt részünkről még erősítés érkezett, éspedig úgy a bykowi támpont részéről, mint a boreki erődből és ismét visszafoglalták az erődöt, ahol 300 foglyot ejtettek, a többit felkoncolták.¹¹⁵ – Két orosz tiszt az erődben öngyilkos lett.¹¹⁶ – Az oroszok főerői ugyanakkor nem voltak abban a helyzetben, hogy megközelítsék az erődöket, úgy a tüzérségünk tűzhatása, mint a gyalogságé is túl erős volt, és így hatalmas veszteségek mellett ismét visszavonultak. – Adataik szerint ezen a napon 70.000 embert vesztettek el; sebesültjeik egy részét magunkhoz vettük az erődben. Az ezrednek ezen a napon a következő vesztesége volt: II. zlj. 49 halott, 113 sebesült, III. zlj. 4 halott és 11 sebesült, – I. zlj. 7 halott és 17 sebesült, – összesen tehát 60 halott és 141 sebesült.

A VI. védelmi kerület erődjei nagyon megviseltek voltak, a támpontok és a térközők is, – voltak olyan erődök, amelyek 24 óra alatt 754 telitalálatot, mások 200-300 telitalálatot kaptak,¹¹⁷ – a rákövetkező éjszaka természetesen hozzáláttunk a károk helyreállításához, a drótkadályokat is, amelyek erősen megviseltek voltak, a következő éjszaka folyamán ismét kijavítottuk, amennyire lehetett.

A várerődben ezen a napon nagy volt az örömujjongás az oroszok dicsőséges visszaverése felett, nem kevésbé nálunk a váröbven, ahol a mai napon az esti órákban volt elég megbeszéltnivaló, nevezetesen a benyomulásról az I/1 erődbe, az elején mindenféle lehetséges és lehetetlen kósza hírek szálltak körbe, az elején senki nem tudta

igazán, kinek sikerült visszafoglalnia az erődöt. – Este és az éjszaka természetesen folytatódott a tüzérségi tűz.

1914. október 8. Hajnal 2 h-kor Kapitány százados következő meleg hangú, a dandár személyi állományának szóló felhívását hozzák kihirdetésre: „Tudjátok meg, hogyan is állunk, nincsenek titkaink, – hadseregünk győzedelmesen halad előre, néhány napon belül eléri a várerődöt és az felmentésre kerül. – Mit gondoltok, miért sietett az ellenség oly nagyon a támadásaival mindenütt, – csakis azért, hogy ezzel győzedelmes hadseregünk előtt könnyebben tudja visszavonni főerőit, mert erődünk lezárja főösszeköttetéseiket, – ezért küldi embereit a vágóhídra! Ezért ez a sietség! Tartsatok ki ezért még bátran, mert ügyünket megnyertük! – Ha az ellenséget bárhol is beengeditek, szolgasorba kerültök, elveszítitek drága hazátokat, asszonyotokat, gyermekeiteket, akiket aztán soha többé viszont nem láthattok! Tartsatok ki férfiasan a helyeteken! Ha az ellenséges gyalogság megközelíti az állásaitokat, semmisítsétek meg őket, ne kíméljétek őket, nem fogtok veszteségeket szenvedni, de hogy az ellenség milyen veszteségeknek van kitéve, bajtársaitok elmesélhetik nektek, akik tegnap és tegnapelőtt oly bátran visszaverték az ellenséget. – Tartsatok ki hát ezért, legyetek büszkék elődeitekre, néhány napon belül egyesülünk hadseregünkkel és én aztán büszkeséggel fogok mesélni kitartásotokról ezekben a nehéz napokban, ezt adja tudtul nektek, bajtársatok!” –

Kapitány vezérkari százados felhívása, valamint századparancsnokaim folyvást ismételt biztatása emelték népfelkelőim szellemét, akik mostanság is igen kimerültek.¹¹⁸ – Ezen a napon is hajnal 4 h-kor az oroszok megújították támadásaikat, még ha nem is olyan hevességgel, hogy 200 lépésnyire idáig jussanak, viszont ismét véresen és durván visszaverjük őket, ezen a reggelen 3 géppuskát zsákmányoltunk az oroszoktól. – A tüzérségi harc egész napon át tart.

1914. október 9. Egész éjjel erős tüzérségi harc folyt. – Ezen a napon gyalogsági támadás többé már nem történt, – a reggeli órákban az ellenség mindenütt visszahúzódott az övrontól körülbelül 1500 lépésnyire, – a tüzérség erős üldözőtűz alatt tartja őket, egész délelőtt ez zajlik. – Délre beáll a nyugalom.

1914. október 10. Az oroszok visszavonulása az állásainktól nagyon jól megfigyelhető. – A védelmi parancsnokság elrendelte a halottak eltemetését, de az oroszok tüzérségi tűzzel zavarják saját halottjaik eltemetését. A felmentő sereg egyre közeledik, az ágyúdörgést egyre közelebb és közelebb hallani felőlük. – Az oroszok az övrontól 2000-3000 lépésnyire visszahúzódtak. – Most embereink felét kivonják állásukból, szükségük is van a pihenésre! A 7. honv. gyaloghadosztály három százada, amelyek alkerületünk megerősítésére jöttek, ismét Przemyślbe vonulnak vissza. Ezredem hadtáprészlegét Krownikból ismét hozzánk vezényelték.

1914. október 11. Istentisztelet a görög katolikus templomban, – DK irányból felmentő seregünk ágyúdörgését hallani, a váröv még mindig bekerítés alatt van, délután a felmentő seregünktől beérkezik egy könnyűlovas járőr, tagjai az oroszok övére verekedték át magukat, – parancsnokuk ezért a bravúros tettért megkapta az Arany Vitézségi Érmét. – Délben parancsot kaptunk a várparancsnokságtól, amelyben a csapatok az egész ostrom alatti, különösen azonban az utolsó napok alatti magatartásukért köszönetet és elismerést kapnak.

1914. október 12. Már korán reggel lehet hallani a felmentő sereg harci zaját, immár a kisebb fegyverek és géppuskák tüzét is, – világosan észlelhető, ahogy az ellenfél fokozatosan visszaszorulásra kényszerül. – A mai napi ezredparancsban kifejezem köszönetemet és hálámat a tiszteknek és a legénységnek a nehéz napok alatt tanúsított magatartásukért. Leadom a veszteségkimutatásokat és a jutalomjavaslatokat. – A várerőd nyugati és déli arcvonala már mentes az ellenségtől.

1914. október 13. Przemyśltől délkeletre dúlt a harc, amit övonalunkból jól megfigyelhetünk. – Borojević felmentő serege az ellenséget már Przemyśltől 9 km-re eltolta. Az ellenséges tüzérség még lövi déli arcvonalunkat, miután ez támogatja a felmentő sereg harcát. – Ettől a naptól kezdve az ezred egy állomásőrséget Krownikibe, egy öregységet a cykowi útra, egy léggömbőrséget Krowniki közelébe és egy őrsöt a Wiar hídjára vezényelt.

1914. október 14. Kora reggeltől kezdve a külső hadsereg szakadatlan harci zaja hallható. Vártüzérségünk, nevezetesen a déli arcvonale, támogatja a harcot. Az oroszok erősen elsáncolták magukat, ezért hadseregünk előrenyomulása csak nagy áldozatokkal és lépésről lépésre történhet.

1914. október 15. Néhány havas és esős nap után végül szép az idő, Przemyśl felett ellenséges repülők jelennek meg. – Munkásosztagunkban nyolc koleraesetünk van. – Intézkedések történtek a továbbterjedés megelőzésére, az ezred orvosai különleges utasításokat kapnak. A külső hadsereg harcának támogatására a cykowi úton egy 30 ½ cm-es mozsárágyút, a II és II/b erődnél egy 18 cm-es mozsarat állítunk fel. – Az esti órákban különösen erős harci zaj hallatszik. – Du. 5 h-tól egy üstökös figyelhető meg.

1914. október 16. Pompás idő – nagy harcok a külső hadseregnél.

1914. október 17. Przemyśl és Sanok között megindult az autós postaforgalom. Megkapjuk az első postát, sok sebesült halad át az övvonalon Cykow támpontnál. – Este 10 h-ig erős harci zaj hallható.

1914. október 18. A külső hadsereg minden ponton támadásokat indít, megfigyelőink, valamint az övvonalon a tisztjeink folytonos harcot figyelnek meg, amely kedvezően halad előre.

1914. október 19. Éjszakai támadásban csapataink az ellenfelet teljesen visszaverték, úgyhogy az ellenfelet még messzelátóval sem lehet észlelni, a harci zaj is már alig hallható. – Előterünkben a munkásosztagok visszatemetik az oroszok által hátrahagyott földfedezékeket.

1914. október 20. Éjszaka ismét erős csatazajt hallani, a támadások megújulni látszanak. – Sok sebesült és orosz fogoly is áthalad az övonalunkon. Déli arcvonalunkat erősen lövik Medyka felől. – Előőrseinket három főőrsre korlátozzuk, a IV. őrsöt megszüntettük.

1914. október 21. Este 8 h-kor védőrségi csapataink egy része összehangolt támadást indított külső hadseregünk balszárnyával karöltve Medyka ellen, – az oroszok azonban oly erősen tartották birtokukban ottani állásukat, hogy ez a támadás nem vezetett említésre méltó eredményre.

1914. október 22. A déli arcvonal erős tűzérségi tüzet kap Szechynie és Dubnow irányából; délután heves harc délkeleti irányban, az oroszokat ismét közel 1 km-rel visszanyomjuk. – Még azért felállítjuk az I. és II. fülelőőrsöt.

1914. október 23. Lövegeink a keleti és délkeleti arcvonalon nagyon dolgoznak, mindazonáltal ez a vonal is meglehetősen erős lövegtüzet kap az oroszok oldaláról. A mi 30 ½ cm-es mozsárágyunk négy lövést adott le nagy sikerrel az orosz tűzérségi állásra Husakownál. Ennek a mozsárnak a lövedéke leírhatatlan robajt kelt, hosszantartóan hallani a kínzó hangot, amelyet a lövedékek repülésük alatt hallatnak, – a hatás az óriási. – Keleten az esti órákban nagyobb harci zaj hallatszik.

1914. október 24. A csatazaj szünet nélkül hallható, de a löveggarcon kívül még jó távcsővel sem látható semmi, a gyalogsági harc vonalakat a terepgyűrődések oly mértékben eltakarják, hogy semmit nem lehet látni. – A mai napon az arcvonalunkon többé nem állítottunk fel előőrseket.

1914. október 25. A benyomások, amelyek minket érnek, megegyeznek a tegnapiakéval. – Tőlünk jóval délre kemény harc tört ki a Magieráért, ahol az oroszok igen erősen elsáncolták magukat.

1914. október 26. Általános támadás a Magierára, ebben részt vesz a 23. honv. gyal. hdo. legéletképesebb részlege is. Ezen a napon

ennél a támadásnál elesik Unschuld ezredes tüzér dandárparancsnok, aki a hadmozdulatok megfigyelésénél nagy veszélynek tette ki magát. – Rendkívül ádáz küzdelem és többszörös támadás után vették be csapataink a Magierát, – a veszteségek mindkét oldalon tetemesek voltak, a győzelem a mi oldalunkon azonban a legdicsőségesebbek közé számít, mert a magaslat egy erős bástyává vált, amennyiben azt a műszaki alkotó munka egyik mesterműveként értékeljük.

1914. október 27. A csatazaj a messzi távolban hallható, az ágyúdörgés is mind gyengébben hallatszik. – A hadsereg-főparancsnokság, valamint a trónörökös is Przemyślben van. – Megnyitották a vasúti közlekedést, ismét kapcsolatban vagyunk a világgal. Már levelek is érkeznek.

1914. október 28. Erre a napra mondták be Frigyes főherceg, a vezérkari törzs parancsnoka, Conrad gyalogsági tábornok és a trónörökös látogatását a II-es erődbe, ahonnan megtekintették volna a csatateret; – én a segédtisztemmel reggel 7 h 30-kor érkeztem oda, amikor éppen a magas látogatás lemondását ismertették.

1914. október 29. Időben korán ismét nagyobb a harc zaj, az oroszok számos támadással megkísérelték hadseregünk visszavetését, azonban nagy veszteségekkel ők kerültek visszavetésre. – A Salis Soglio I erődben a várparancsnok ünnepélyesen kitüntetésekkel ad át a legénység tagjainak, akik Arany Vitézségi Érmel érdemeltek ki /ezredemből Végh Ferenc őrmester az I. századból, aki ezt a III/b térközben folyó harcban érdemelte ki :/.

1914. október 30. Kapott értesítést követően kiegészítő legénységünknek meg kellett volna érkeznie Miskolcra; – ezredsegédtisztemet valamint az I. zlj. segédtisztjét fogadásukra elküldtem a przemyśli pályaudvarra, de az egység nem érkezett meg.

1914. október 31. Nagyon hideg nap; – legénységünk a nedves fedezékekben már nagyon erősen érzi a hideget. – A várerődre támaszkodva a Maruska-erdő előtt harcol Borojević hadseregének

balszárnya, ez a 88. lövészdandár, amelynek igen súlyos veszteségei vannak. – A II. zászlóaljnál Siedliskában, nevezetesen a 6. századnál megbetegedések; – minden szükséges intézkedés megtörténik.

1914. november 1. Hideg szeles nap. – Új temetőnk ünnepélyes megnyitása barakkjaink közelében, ahol egy nagy emlékkeresztet állítottunk fel, és az ezredemből az ostromnál elesettek sírját feldíszítettük. – Szolgálaton kívüli tisztjeimmel voltam jelen ezen a szívfájdalmas szertartáson, ahol a dandárparancsnok is egész kíséretével megjelent. – Először a tábori lelkész, majd Komadina százados, a II. zászlóalj parancsnoka, akinek itt messze a legnagyobb számú eltemetettje volt, szép, mély érzésű beszédet tartottak. – Miután mi is, a tisztikar, letettük a koszorúinkat, elhagytuk ezt a szomorúságos helyet, amely egész napon át megvilágításban marad. – Várlövegeink az ünnepség alatt szünet nélkül dörögtek.

1914. november 2. Ismét nagyon hideg nap. – Reggel 9 h-kor a II-es erődben az Ezüst Vitézségi Érmel kiérdemelt legénység kitüntetése. – Straub ezredes, az alkerület parancsnokának távollétében én tartottam beszédet a kitüntetett legénységnek és az érmet mindenkinek személyesen tűztem a mellére. – Az Ezüst Vitézségi Érmel kapták: I. zlj. 38 fő, II. zlj. 47 fő, III. zlj. 3 fő, összesen 89 katona. Dél előtt az Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett Végh őrmester ott volt a tiszti misénken.

1914. november 3. Este 8 h-kor a 88. lövészdandár elhagyja Jaksmanice települést. – Tőlük halljuk, hogy Borojević hadserege annak ellenére, hogy minden vonalon igen sikeres, elhagyja a várerőd környékét és más valahol kerül bevetésre. – Az átszoportosítás okai számunkra természetesen nem ismertek.

1914. november 4. Azt tapasztaljuk, hogy a tegnapi gyanú valósággá válik, éspedig annak okán, hogy /törlés/ sikerült az oroszoknak Novo Georgiewsknél átkarolni a németeket; az esti órákban a 11. hadtest elhagyja Przemyśl várerődöt. – Nyzankovicénél felrobbantják a vasúti hidat.

1914. november 5. A Borojević hadsereg utolsó részei elhagyják a váröv körzetét. – Ennek következtében ismét elrendeljük a korábbi harckészültséget, ismét előőrseket állítunk fel, mint korábban, ugyanazokat az őrhelyeket, mint korábban. – Elkezdjük összes erődünk és térközeink helyreállítását is. – Újabb fedezékeket ásunk ki, a sérülteket kijavítjuk, röviden szólva, munka van elég. – A posta- és vasúti forgalmat sajnos megint leállították. Przemyśl erőd lakosságának azon része, amely nem tudja igazolni magáról, hogy három hónapra elegendő élelmiszere van, kiutasításra kerül. – Előkészülünk ismét egy hosszabb ostromra.

1914. november 6. Miskolcra megérkezik ezredünkhöz a tiszti és legénységi tartalék, éspedig 14 tiszt és 864 katona. Ez a pótlás már nagyon szükséges volt, mert a tisztek és a legénység hiánya néha nagyon érezhető volt; ez a szállítmány egy ötvenes éveiben járó ősz férfi, Egry főhadnagy vezetése alatt érkezett ide. Kérésemre bemutatkozott a tisztikar, amely alkalommal egy lelkesítő beszéddel üdvözöltem őket, és azután rögtön meghívtam őket ebédre, a teljesen átfagyott legénységet Jaksmanice település kertjébe küldtem melegedni a tábortűzhöz és kiosztattam nekik az előkészített ebédet. – Megtörtént a tisztek már előkészített beosztása és az esti órákban a tisztek és a legénység elvonulása a szolgálati helyükre. – A legénység között volt 89 rutén is Máramarosból, megbízhatatlan emberek, akiket a századokhoz osztattam be és külön ellenőrzés alá vonattam őket.¹¹⁹ – A várparancsnokság parancsot adott ki, amelyben a tisztek és a legénység tájékoztatást kapnak arról, hogy a várerőd immár ismét egyedül a védőőrségre van ráutalva, egyidejűleg hivatkozás is történt benne a védősereg már bizonyított férfiúi fegyelmére és bátorságára, és a várparancsnokság kifejezte elvárását aziránt, hogy az ostrom megismétlődése és az ellenség ezzel összefüggő cselekményei esetén, a védőőrség esküjéhez híven férfiasan és bátran mindig kitart.

/:folyóírással írott rész.:/

Az újonnan bevonult tisztek beosztása:

Egry Péter Pál ny. fhdgy. az 1. szd. pk.-a
dr. Ledig Dezső népf. hdgy. az 1. szd.-hoz
Makay Géza népf. hdgy. a 3. szd. pk.-a
Roób József népf. hdgy. az I. gépp. szksz. pk.-a a 2. szd.-hoz
Rottmann Móric népf. hdgy. a 4. szd.-hoz
Kont Dezső népf. zászlós a 2. szd.-hoz
Szántó Sándor népf. hdgy. az 5. szd.-hoz
Hevesi Géza népf. hdgy. a 8. szd.-hoz
dr. Fischer Izidor népf. hdgy. a 8. szd.-hoz
Bánóczy László népf. hdgy. a 8. szd.-hoz
dr. Fülöp Dezső népf. hdgy. a II. zlj. segéd tisztje
Smotzer Ferdinánd népf. kadétjelölt az 5. szd.-hoz
Pfeiffer Sándor népf. hdgy. a 11. szd.-hoz
Székely Jenő népf. hdgy. a 12 szd.-hoz
Dick József népf. hdgy. a 12. szd.-hoz

/:Német gyorsírással írott rész.:/

1914. november 7. Viszonylag csendesség mindenütt, csak hébe-hóba tüzérségi tűz. – A II. zlj.-ból három századot a váröbve vezényeltek, és pedig az 5. századot az I/1 erődbe, a 7. századot a lysiczkaik támpontra, a 8. századot a kettő közötti térközbe; – a 6. század Siedliskában a barakktáborban marad.

1914. november 8. Esőnap – egész napon át csend. – Az oroszok a déli arcvonalon Medyka és Sechynie magaslatain mutatkoznak.

1914. november 9. Az oroszok támadásra készülnek a VIII. védelmi kerület ellen, körleteinkből ágyúkat és géppuskákat szállítottunk oda.

1914. november 10. A nyugati arcvonalnál erős fegyverropogást hallani, – délután erős lövegűz a VI. kerületre.

1914. november 11–13. Az orosz szűkíti a körülzáró övonalat, a mi oldalunkról számos felderítő őrjárat megy ki, amelyek tájékozódnak az oroszoknál a zászlóaljok mostani hadrendjéről, este 11 h körül nagy vihar, egyesével esnek a gránátok az erődünkbe.

1914. november 14. Élénk tüzérségi harc, Jaksmanice felett megjelenik két ellenséges repülő, bombákat dobnak az erődre. – Délután kitör a 23. honv. gyal. hdo., az oroszokat Rokitnicéig verik vissza. – A várparancsnokság megszervezte a kémiszolgálatot, amely azonban egyáltalán nem volt sikeres, ezért aztán később le is állították. – A 4. honv. menetzred egyik járőre Popovicénél rátalált az oroszok röpcédulájára azzal a tartalommal, hogy az oroszok mindenütt sikeresen nyomulnak előre, nevezetesen a Kárpátokon át a főváros ellen, úgy a Német Birodalom, mint a mi fővárosunk ellen is sikeresen fognak előrenyomulni, a magyarok felejtsek el a 49-es évet, amikor az oroszok téves politikát folytattak és most már az oroszokhoz kell csatlakozniuk, hogy a gyűlölt német fajt legyőzzék, – ez a röplap e szavakkal záródik: „Éljen a független Magyarország, éljen a nagy orosz birodalom!”

1914. november 15. Nagy hóesés, – általános csend. – Repülővel levelezőlapokat küldünk haza. – Az oroszok repülőgépeikről olyan röpcédulákat szórnak le, amelyeken lakosságunkat Magyarország elárulására szólítják fel. – Radiogramban hírt kapunk a mieink nagy győzelméről Tarnownál.

1914. november 16. Szélsőséges időjárás. Hosszantartó tüzérségi harc.

1914. november 17. Nagyon szép idő. Nagyszámú repülő jelenik meg úgy a váröv felett, mint a várerőd felett és bombákat vetnek. – A tegnapelőtt kapott hírt a mieink tarnowi győzelméről megerősítik, ugyanígy hallunk a németek nagy sikeréről Varsó és Thorn között,

ahol az oroszok nagy veszteségeket szenvedtek, – a szerb hadszíntérről is jó híreink vannak.

1914. november 18–19. Nagy hóesés. – Erős tűzérsgéi párbaj, négy tiszt megsebesült a déli arcvonalon.

1914. november 20–21. Egyre erősödik a hideg. – Rádión keresztül kapjuk a hírt, hogy a mieink Lodznál nagy győzelmet arattak. Ezen a napon ugyanúgy rádióan keresztül kapjuk a közleményt tisztjeink kitüntetéséről, – az én Katonai Érdemkereszt kitüntetéséről is.¹²⁰

1914. november 22–23. Rádióan keresztül tudomásunkra jut Hindenburg nagy győzelme az oroszok felett, ahol is az I. orosz hadsereget megverte és a II. és V. hadseregüket körülzártá, a mieink viszont a IX. orosz hadsereg felett vívtak ki győzelmet; ugyanígy tudjuk, hogy az oroszokat a Kaukázusban is érzékenyen megverték, és, hogy a szerbek visszavonultak Kragujevacra, a szerb kormányt végül Üszkübbe helyezték át.

1914. november 24. -17 °R hideg¹²¹ van, a jaksmanicei majorban, ahol a II/21 népfelkelő zászlóalj rendezkedett be, egy pajtában tűz ütött ki, miáltal annak felszerelése nagy részben a tűznek áldozatul estek, egy óráan át hallatszott a tűzbe került lőszer ropogása.

1914. november 25–26. Szintén nagyon nagy a hideg, sok repülő jelenik meg felettünk, a vár felett, és bombákat dobnak le.

1914. november 27. Nizankovice helység felől, ahol az oroszok egy nagyobb törzskart helyeztek el, katonazenét hallunk. – Nagyon szép az idő és mihelyt kiderül az ég, most naponta megjelennek az ellenséges gépek, amelyek bombákat dobnak le és a várban itt-ott károkat okoznak, természetesen a mi repülőink is meglátogatják az oroszokat az állásaikban, és ott dobják le a bombákat, – a jövőben ezeket a repülőkirándulásokat többé nem említem. – Este az oroszok megtámadták előőrseinket, de visszavertük őket.

1914. november 28. Az oroszok megtámadják a Nagorát, egyik előőrsállásunkat, de nagy veszteségeik mellett visszavetjük őket.

1914. november 29. A 23. honv. gyal. hdo. többnapos kitörést hajt végre Bircza irányába.

1914. november 30. Erős tüzérségi tűz, igen heves lövegtűzet hallani a Nagora irányából. – E napon jutott csak tudomásomra Kapitány vezérkari századostól ezredessé történt kinevezésem;¹²² – számos, nagyon megörvendezettő szerencsekívánatot kaptam. – Este a tiszti étkezdében természetesen megünnepelem az előléptetésemet és ez alkalommal M. cigányprímás, szakaszvezető az ezredemben, zenéjével a legnagyobb élvezetet nyújtotta.

1914. december 1. 3 ellenséges repülő bombáz, délután két repülő négy bombát dob Hureckora. – Este 10 h-kor érkezik hozzánk a hír, hogy csapataink bevették Belgrádot.

1914. december 2. Öfelsége trónra lépésének alkalmából reggel 9 h-kor a jaksmanicei kis kápolnában ünnepélyes istentiszteletre került sor, a 21. népfelkelőezred ének-kvartettje nagyon szép kórusműveket adott elő. – Délután nem kevesebb, mint hat repülő jelent meg a vár felett és bombákat szórtak.

1914. december 3–4. Több repülő megjelenésének kivételével, amelyeket lő a tüzérségünk, nincs említénivaló.

1914. december 5. De. 11 h 50-kor egy ellenséges repülő ledobott egy bombát, amely a tiszti étkezde helyiségébe csapódott be, ahol augusztusban mi is étkeztünk. – Szerencsére a helyiségben senki nem tartózkodott, mert az ebéidő csak 12 h-kor kezdődött. – Igen nagy rombolás történt ott, de megjegyzendő, hogy az emberek a vele szomszédos konyhában ezt a pusztá rémület árán megúszták. – Magában a barakktáborban minden ablaküveg szilánkokra tört a közvetlen környezetben, három tiszt könnyű sérülést szerzett. – A bomba becsapódását az ablakomon át láttam és mindjárt felfogtam, hogy a siedliskai tiszti étkezde az, ahol a bomba bevágódott. – Ezt követően rögtön meghívást menesztettem Weber és Kloiber vörgy.-nak, valamint tisztjeiknek, hogy az ebédet nálunk fogyasszák el, amit

el is fogadtak. – Éjfél 12 h-kor az egész váröv tüzésége parancsot kapott a tüzelésre /:meglepetéstűz:/.

1914. december 6–7. Néhány ellenséges repülő bombázásán kívül nincs semmi emlitenivaló.

1914. december 8. A III. zlj. zászlójának ünnepélyes felszentelése, amelyet S. U. [*Sátoraljaiújhely – a szerk.*] város adományozott ennek a zászlóaljnak /:törlés: hozzátartozóiknak:/, a jaksmanicei templomban a 21. népfelkelőezred tábori lelkészének vezetésével. – Ezen a szolgálaton kívüli tisztekkel és egy nagy legénységi küldöttséggel voltam jelen. – Hogy az ünnepi hangulatot fokozzák, várlövegeink erre fel vidáman olyan tüzelésbe kezdtek, hogy a templomablakok állandó rezgésben voltak, – este az előőrseinket a déli kerületben megtámadta az ellenség, a támadást azonban fényesen visszaverték.

1914. december 9. A 23. honv. gyal. hadosztály kitörést hajt végre, tüzéségünk nagy támadó ösztűzet ad le az erődvonala egész hosszában. – Egyik hadseregünk állítólag beérkezett Sanoknál. – A II. zlj.-nál az I/1 erődben egy gránát a zászlóalj négy emberét megölte és egyet súlyosan megsebesített. – Hetente kétszer lóhús kerül kiadásra. – Az élelmiszeradagokat csökkentik.

1914. december 10. Éjjel-nappal heves tüzéségi harc, arc-vonalunkat gránátok és srapnelek árasztják el. – 1 kg lóhúsért a kincstárnak 10 Kr.-t kell fizetnie. – Az erődben 8000 ló lelhető fel. – A kitörő csapatok Birczáig jutottak.

1914. december 11. Az ellenségnél csapateltolások, sok szállítóoszlop látható, ezeket tüzéségünk örömeztűz alá veszi.

1914. december 12. A 23. honv. gyal. hadosztály nagyon heves és sikeres harcok után visszatér a kitörésből.

1914. december 13. A 16. népfelkelőezred és a 3. honvéd menetezred kitörése Nysankovice irányában az erődövezetem tüzéségének erős támogatásával; – estére ezek ismét visszatérnek az erődbe. – Gépeink magukkal viszik a postánkat.

1914. december 14. Megfigyelőink ismét több ellenséges szállítóoszlopot észleltek nagy távolságban, tüzérségünk lőtte őket.

1914. december 15. A 23. honv. gyal. hadosztály kitörést hajt végre Sanok irányába.

1914. december 16. Kitörő csapataink nagy sikereiről hallunk. – Gépeink nagyon elismerésre méltó módon végzik felderítő tevékenységüket. – Híreket kapunk a mieink nagyobb győzelmeiről Jaslónál.

1914. december 17. Egész napon át erős tüzérségi párbaj. – Az oroszok megtámadják előtérállásainkat a Nagorán, az is sikerült nekik, hogy birtokba vegyék, de heves harc után derék csapataink az állásokból ismét visszaverték őket.

1914. december 18. A 23. honv. gyal. hadosztály visszatér a kitörésből, nagyon szép sikereket aratott, de nagy veszteségei is voltak.

1914. december 19. Az oroszok megint megtámadják előtérállásainkat a Nagorán, kemény harc után azonban ismét visszavetettük őket. Este 8 h-kor alkerületünk parancsot kap, hogy másnap figyelemelterelő támadást hajtson végre Cykow irányába.

1914. december 20. A kitörésben Makay hadnagy egy szakasza, aztán ezredemből Koháry százada és a 21. népfelkelőezred két százada vett részt, akiknek feladatuk szerint magukra kellett vonniuk az oroszok figyelmét, hogy ezzel megállapíthassák jelenlegi állásaikat, és estére ismét visszatérni. Osztagainknak ennél a kitörésnél 1 halottjuk és 4 sebesültjük, a 21. népfelkelőezrednek 8 halottja és 24 sebesültje, a gépp. szksz.-nak 1 halottja és 4 sebesültje volt. Osztagaink nagyon derekasan és leleményesen viselkedtek.

1914. december 21. Éjszaka ismét orosz támadás történt a Nagorára; – ismét sikerült nekik behatolni az állásokba, a hajnali órákban azonban nagyon kemény harcok árán újra kivetették őket az állásokból.

1914. december 22. A Nagora körül még mindig tart a küzdelem. – Malkovice és Nysankovice között a csapatok és a szállítóoszlopok folytonos eltolása figyelhető meg, feltehetően az elülső arcvonal csapatainak leváltása zajlik.

1914. december 23. Hírek kaptak szárnyra, hogy felmentésünk 8–10 napon belül várható, – a remény élteti ismét életerőnket, annál is inkább, mivel az erődövtől kifelé állandó távoli ágyúdörgést hallhatunk, immár a remény a miénk, nem kerül semmibe, egyébként: Meglátjuk!

1914. december 24. Az oroszok tiszteletben tartják ennek a napnak a jelentőségét, ütegeik hallgatnak. – Este nálunk mindenütt a karácsonyfa fényei égnek. – A tiszti étkezdében az ételmezési előjáró egy kis karácsonyfát és vele együtt ajándékokat is tett a fa alá egyenként mindenkinek. – A századoknál a századosok mindenütt karácsonyfát állítottak fel, ajándékokat osztattak szét, és a legénységet meleg szavakkal üdvözölték; – az előőrsbe menő embereket elvonulásuk előtt külön megajándékozták és a századparancsnokok meleg szavakkal emlékeztették őket a kötelességükre. – A várövön belül gyönyörű volt látni, amint itt is ott is a karácsonyfák gyertyái hirtelen fényességre lobbannak. – A boreki erődből kiküldött egyik járőr az előtéren a következő levelet találta az oroszoktól: „Őszinte szívvel kívánunk a vár hősies védőinek boldog és szerencsés ünnepnapokat. – Békét, békét és még egyszer békét a Földön és az emberek között! Adja Isten, hogy minden kívánságuk beteljesedjék. – Ezek a császári orosz X. tüzérdandár 5. üteg tisztjeinek és legénységének szívből jövő kívánságai!”

1914. december 25–26. Az egész fronton halálos csend; – a Siedliskából kiküldött járőr az egyik fán ismét talál egy odaszögezett levelet az oroszoktól, amelyben a vár hősies védőinek boldog ünnepnapokat kívánnak.

1914. december 27. A 23. honv. gyal. hadosztály kitörése Bircza irányába, túlerőbe ütköztek és estére ismét visszatértek az erődbe.

1914. december 28. Semmi említésre méltó.

1914. december 29–30. Az erődövtől kifelé ismét távoli ágyúdörgés hallható; nem fordult elő semmi említendő.

1914. december 31. Úgy a tisztek, mint a legénység ünnepélyesen indultak az szilveszteréjszakába. – A legénység ma is melengető italokat és jobb ételeket kaptak. Mi a tiszti étkezdeben a legjobb hangulatban voltunk, a cigányprímásunkat több órára átengedtük a 21. népfelkelőezred tisztjeinek. – Egyszer csak az ablak felől, a dühöngő hófúvás ellenére, amely egész éjszaka tombolt, egy kórus dallamai hangoznak fel, mindjárt át is járták a szívünket; – a 21-es népfelkelők kvartettje volt, akiket Straub ezredes küldött fel nekünk az ő szívélyes módján. – Előadásuk után megvendégeltük őket és rövidesen új zene okozott meglepetést: megjelentek saját lakótársaink, köztük Laczi és a lovászom is, akik rögtönzött hangszereken mindenesetre nem túl művészi, de a hangulatunkat felvidítő hangversenyt penderítettek. – Az egyik felderítőjárőr ma is hozott egy versben fogalmazott jókívánságlevelet az orosz tüzérektől.

1915. január 1. Újévi jókívánságok cseréje a várparancsnokság és a hadsereg-főparancsnokság, a II. és III. hadsereg-parancsnokság között rádiógram útján, – továbbá beérkezik őfelsége hadsereg- és flottaparancsa, amely még szinte forró volt, kihirdetésre. – Tisztikarom, valamint egy legénységi küldöttség is megjelent nálam szintén a jókívánságok kifejezésére az újév alkalmából.

1915. január 2. Távoli ágyúdörgés hallható, a tegnapi pihenő után ma a tüzéségi tűz mindkét oldalról beindult. – A jaroslawi úton két orosz tiszt egy hölgy kíséretében a baticei állásunkkal szemben eltévedt, az 5. honvédezred járőre foglyul ejtette és az erődbe kísérte őket.

1915. január 3–5. Mérsékelt tüzéségi tűz, az ezred 30 lovat küld a wilcai vágóhídra. – Az erődben nő a drágulás és a szükség már érezhető méreteket öltött, az állapot tarthatatlan, a cipőtálpak valamint a ruházat már csak nagyon nehezen kaphatók.

1915. január 6–7. A mi tüzéségünk is tiszteletben tartja az orosz karácsonyi ünnepnapokat, tűzszünetet tart; – a mi embereink is küldenek az oroszoknak karácsonyfákat, konzerveket, szardíniát, kenyeret stb.

1915. január 8. A 13/XIV., 13/XV. és a VII. munkásosztagokat átadják az ezrednek kiképzés céljából, – ezeknek saját gyakorló- és lőtér áll mindig rendelkezésre, a legénység kiképzését az egyes századoknál hajtják végre, a lökiképzés főfelügyeletét átruháztam Horváth őrnagyra.

1915. január 9. Az esti órákban járőrösszetűzések említésre méltó eredmények nélkül.

1915. január 10–12. Nagyon erős a hóesés, úgyhogy mindkét oldal tüzéségének a tüze meglehetősen gyakran hosszabb időre elnémul, az őrzérek egyre nehezebbek, az utak a hófúvások miatt nem találhatók, az őrsök szolgálatát is egyre nehezebb ellátni az erődökben és a térszökökben. – A legnagyobb megpróbáltatást a legénység erői számára az idézte elő, hogy a rengeteg hó eltakarítását a védelmi fedezékekben szünet nélkül végezniük kell, és a legénységet arra is rá kellett bírni, hogy a tűzfát maguk húzzák a szánokon, mert mind kevesebb ló van, maguk a hátszökök mennek már egymás után a vágóhídra. Ilyen körülmények között a felmentésbe vetett reményünk is egyre fogy, mert ilyen időben nagyobb méretű hadműveletek egyáltalán szóba sem jönnek. Ha ehhez még idevesszük, hogy a legénység e munkatöltesítmény mellett kisebb ételadagokra van kárhoztatva, akkor könnyen elgondolható, milyen sokat kell fáradozniuk a tiszteknek és altiszteknek azon, hogy a jó szellem serkentésével és megtartásával hatni tudjanak a legénységre. – A már raktárról is hiányzó cipőtálpak

miatt hozzáfogtunk talpak készítéséhez fából, – ez a legénységnek igazi szórakozást jelent, úgyhogy ezt nemsokára a mesteri tőkély szintjére emelik.

1915. január 13–15. A hideg és a hóesés is alábbhagyott, a hó átment esőbe, ennek az lett a következménye, hogy a védőárkok munkálatai még több erőt vettek igénybe, a fedezékek is nagyon sok helyreállítási munkát igényelnek, amelyek már azáltal is nagyon nehezülnek, hogy csak nagyon nehezen lehet fát szerezni.

1915. január 16. Élénk tüzéségi tűz, nagyobb távolságról újólag ágyúdörgést hallani; rádiógramból szerzünk tudomást arról, hogy Tarnownál a mieink nagyobb győzelmet harcoltak ki.

1915. január 17. Enyhébb idő, itt esik, nem szolgál éppenséggel az örömkre, a Nagoránál vélhetően heves harc folyik. – Orosz parlamenterek útján a várparancsnokság arról kap tájékoztatást, hogy néhány helyen részünkről dumdum golyót használnak és ezentúl az orosz parancsnokok ilyen esetekben a bűnösök kivégzésével fognak válaszolni. A várparancsnokság ezt ez értesítést megválaszolta azzal, hogy utána fog nézni a kiváltó okoknak, egyidejűleg viszont tudtul adja az orosz részről történt számos törvényellenes cselekményt, mellékelve ezek bizonyítékait.

1915. január 18. Nem kevesebb, mint 11 bombát dobtak le a repülőkre az erődünk felett, miáltal két ember meghalt, hat megsebesült.

1915. január 19. Tüzéségünk nagyobb támadótüzelése, éjszaka az orosz tüzéség ezt nem viszonozza.

1915. január 20–21. A déli arcvonalon megtámadták előőrseinket, ezt a támadást azonban előőrseink visszaverték.

1915. január 22. Radymno irányából vasúti zajt hallunk, meg tudjuk, hogy az oroszok nehéz löveganyagot szállítanak oda.

1915. január 23–26. Szinte az egész váröv vonalán nyugalom uralkodik, nagy hóesés, ismét megjelenik egy orosz parlament a dumdum golyók ügyében, ugyanazt a választ kapja, mint január 17-

én, mindazonáltal a várparancsnokság viszont megragadta az alkalmat, hogy az oroszok mostani második lépését legutóbbi parancsával általánosan ismertté tegye.

1915. január 27. Szüntelen nagy hóesés; este parancsot kapunk, amely elrendeli az egyes várőrségi egységek átrendezését a január 28. és 31. közötti időszakban. Ennek értelmében a Sankt Pölten 21. népfelkelőezred elhagyja alkerületünket, II. zászlóaljunk jön a lusycei övszakaszba.

1915. január 28. Átvesszem a védelmi alkerület parancsnokságát, az étkezés befejezése után a II. zászlóalj bevonul Lusycébe, elfoglalja a III-as erődöt, onnan a térközt a II/a erődig, azután a támpontot a Wiarnál, segédtestemmel jelen voltam az átvételnél.¹²³ – Ezt az alkalmat felhasználtam arra, hogy a II. zászlóalj tisztikarát néhány meleg szóval üdvözljem és az eddig ott állomásoztatott I/21. népfelkelő zászlóaljtól elbúcsúzzam.

1915. január 29. Reggel 9 h-kor az ezredtörzs, valamint a II/21. népfelkelő zászlóalj /:Marek alezredes:/ elhagyta Jaksmanicét és a szomszédkerületbe ment, a VII. kerületbe, ahol kerülettartalékként áll rendelkezésre.

1915. január 30. A szomszédkerületekben a leváltásokat végrehajtják. Nagy hideg van. Éjszaka tűzérsegünk támadótüzelése.

1915. január 31. Munkásosztagaink is új elosztásba kerülnek. Az egyik munkásosztagot nálunk Jaksmanicében a majorban helyezik el, mint alkerületi tartalékot. Az oroszok rendkívül hevesen lövik gránátokkal a főőrsünket a Zlota Gorán. Nagyon nagy hideg van. Korcsolyapályánkat sűrűn látogatják.

1915. február 1. Az átcsoportosítás befejeződött, a VI/1 alkerülethez tartozik a 9. népfelkelőezred Renvers ezredes parancsnoksága alatt, a VI/2 alkerülethez a 11. népfelkelőezred Sendersky ezredes parancsnoksága alatt, a VI/3 alkerülethez a 10. népfelkelőezred az én parancsnokságom alatt. A 16. népfelkelőezred kerülettartalék Divéky ezredes parancsnoksága alatt. Ebből az

ezredből 1 ½ zászlóaljzat Krownikiben helyeztek el, Zlota gorán ők állítják ki a főőrsöt. Ily módon az egész VI. védelmi kerületet a mi népfelkelődandárunk birtokolja.

1915. február 2. Nagy hideg van. Az esti és éjszakai órákban tüzéségünk nagy támadótüzet ad le.

1915. február 3. -13 °R. Az oroszok nehézlöveggel igen erősen lövik a védelmi kerületünket. Felkészülünk egy éjszakai támadásra. Mostantól a dandár naponta háromszor kap eseményjelentést az alkerületektől: reggel 6 h-kor, de. 11 h-kor és du. 6 h-kor. A munkásosztagok tisztjeit a következők szerint osztották be:

/:német folyóírással írott rész:/

A munkásosztagok tisztjeinek beosztása:

Latzinger Gyula népf. fhdgy. I. zlj. m. o. pk.

Negró Károly népf. fhdgy. II. zlj. m. o. pk.

Bender Ottó népf. fhdgy. III. zlj. m. o. pk.

Zólyomi János népf. fhdgy. m. o. pk.

Hajdu Lajos ny. á. hdgy.

dr. Zatureczky János népf. alorvos

a m. kir. 13. népf. ezd. minden tisztje.

/:Német gyorsírással írott rész:/

1915. február 4. A 97. népfelkelődandár parancsot kap a hadsereg-főparancsnokságtól, hogy az ezredeket szerelje fel géppuskás szakaszokkal és telefonnal, mert a dandár a várerőd felmentése után ismét a hadra kelt seregbe kerül beosztásra. – Ebből kifolyólag Siedliskában gépfegyver kezelési tanfolyamot kell indítani Győrke honvédszázados parancsnoksága alatt, amelyre az ezredből zászlóaljanként 1 tisztet és 14 katonát kell vezényelni, és pedig az I. zlj.-ból Roób hadnagyot, a II. zlj.-ból Fleischmann hadnagyot, a III.

zlj.-ból Balla hadnagyot. – A telefonkezelési tanfolyamra Migály főhadnagyot és 20 katonát kell vezényelni, ezek kiképzését a vezérkari törzshöz rendelt Benesch százados vezeti.

1915. február 5. -10 °R, nagy hóesés. Nyugalom az egész vonalon; – hír szerint tudni véljük, hogy felmentésünk február közepére várható.

1915. február 6–8. Nagy tüzérségi összecsapás. – Az ezred megint kap lovat, de igen silányokat kapunk. – Most már a századparancsnokok és zászlóaljkürtösök ismét lóra ülhetnek.

1915. február 9. Ezúttal ismét nyugalom az egész vonalon. – Ismét felütik fejüket a különböző járványok, tífusz, diftéria, tüdőgyulladás. – A beteglétszám az ezredemben is igen magas, emellett a légénység élelmezése hiányos.

1915. február 10–11. Erős tüzérségi tűz mindkét oldalon, hozzánk és a szomszédkerületbe rengeteg gránát hullik. – A 16. népfelkelőezred 1 zászlóalját áthelyezik Krownikiből a VIII. védelmi kerületbe, ennek az ezrednek a maradék két százada a VI/1 és VI/2 alkerületbe kerül, mint erőd- és térközzvédőőrség. – A munkásosztásokat az övvonalba vezényelik, hogy az erődökben, a támpontokon és a térközzökben teljesítsenek szolgálatot.

1915. február 12. +3 °R, az oroszok nagyon erősen lövik az arcvonalkat, több halottunk és sebesültünk van. – Éjszaka az oroszok elfoglalják a Nagorától keletre fekvő támpontokat, a népfelkelő zászlóaljat lövés nélkül foglyul ejtik. A Nagora az oroszok birtokában van.

1915. február 13. Enyhe, borús idő. A VIII. védelmi kerületben nagy tüzérségi tűz. Úgy néz ki, az oroszok itt akartak betámadni. Kapjuk a hírt, hogy Hindenburg a mazuri mocsaraknál nagy győzelmet vívott ki és 26.000 foglyot ejtett.

1915. február 14. Enyhe idő. Mérsékelt tüzérségi tevékenység. – Az erőd hadbiztos főnöke agyonlőtte magát. – Meglehetősen sok rendellenesség került napvilágra az élelmezés területén. A 23.

honvédhadosztály hadtápfőnöke lett az új hadbiztos. Már ennél az eseménynél kiderült, hogy az erődrendszer élelmiszerkészletei csak rövidebb időszakra és nagy nehezen március közepéig elegendők.

1915. február 15. Igen enyhe idő. Gyenge tűzérési tevékenység. A lövészárkokban és a fedezékekben szünet nélkül dolgozni kell, mert sokhelyütt csúszós a föld.

1915. február 16. Igen enyhe idő, a hó mindenütt elolvadt. Az egész vonalon nyugalom uralkodik. A megáradt Wiarnál dolgozó emberek a parton jól bedugaszolt palackokat találtak, bennük az oroszok röpcédulái, amelyeket három nyelven fogalmaztak meg és ezeken elmesélik, hogy a mi hadseregünkben az általuk elfogott emberekkel nagyon jól bánnak és az nem igaz, amit nálunk ugyanerről hangoztatnak, hogy az oroszok a foglyaikat nagyon rosszul kezelik és éhezniük kell stb.

1915. február 17–18. Tart az enyhe idő, mindkét nap igen heves tűzérési párbaj.

1915. február 19. Szép, meleg idő. – Nagy tűzérési harc. – Rádiógram útján értesülünk arról, hogy Hindenburg újólág nagy győzelmet vívott ki, ezúttal 56.000 katonát ejtett foglyul és egyéb nagy zsákmányokra tett szert.

1915. február 20. Ruszin csapataink árulása következtében a VIII. védelmi kerületben a Mackova gora előtérállásunk az oroszok kezére került,¹²⁴ és csapataink csak nagyon ádáz harc után nyerték vissza, miközben az oroszok nagy veszteségeket szenvedtek és mi 230 foglyot ejtettünk. – Este a várparancsnokság előőrseink és őrzárataink útján röpcédulákat juttatott el az oroszokhoz, amelyekben szembesíti őket hadseregük külső helyzetével, és pedig helyzetükről úgy Kelet-Poroszországban, mint Galíciában és Bukovinában.

1915. február 21. Enyhe idő – a mi vonalunkon mindenütt nyugalom, ezzel szemben a VIII. kerületben élénkebb az élet, amennyiben az oroszok ismét megkísérelték, hogy birtokba vegyék Mackova görát, ami azonban nem sikerül nekik.

1915. február 22–23. Főörsünk állását a Zlota gorán rendkívül hevesen lövi az ellenséges tüzérség, ismét megjelenik számos repülő is, – rádióüzenet útján megtudjuk, hogy úgy a németek, mint a mi hadseregünk is több helyen nagyobb sikereket értek el, így különösen Czernowitznél.

1915. február 24. Ismét hidegebb lett, éjszaka nagy hóesés volt. Az oroszok minden elképzelhető módon megpróbálják csapatainkat, kiváltképpen inkább ruténjainkat, esküdt hűségükben megingatni és átszőkésre csábítani.

1915. február 25. Enyhébb idő, mindenütt ismét nyugalom, – III. zászlóaljunk járőre, amely e napon egy katonát elvesztett, őrzőjáratából hoz egy rakás talált írást, levelet, ezeket leadják a dandárparancsnokságra, ahonnan a várparancsnokságra kerülnek.

1915. február 26. A várparancsnokság újlag röpiratokat küldet az orosz csapatokhoz, amelyekben ismét szemük elé kerülnek hadseregük legutóbbi időben elszenvedett vereségei. – Az efféle röpcéduláknak a kiküldése nem az én ízlésem szerint való.

1915. február 27. Szép tavaszi idő. – Ennek következtében a tüzérségi párbaj is élénkebb és repülők jelennek meg nagyszámban, amelyek bombákat vetnek. – Minthogy orosz járőrök a mi hadseregünk ruházatában közeledtek az erőd felé, a várparancsnokság az előírt ismertetőjeleken kívül másokat is kiad, amelyek azonban jelentősen megnehezítik az eligazodást, ezeket a különös ismertetőjeleket a felforgatók gyakran elárulják, úgyhogy olykor az éjszaka közepén új ismertetőjeleket kellett kiadni.

1915. február 28. Nem történik semmi említésre méltó, a tüzérségi párbaj gyengülés nélkül folytatódik.

1915. március 1. Borús enyhe idő. – A csendet csak mérsékelt tüzérségi tűz szakítja meg, délután ismét megjelenik néhány repülő, a lakóházam mögé ledobnak egy bombát, anélkül, hogy kárt okozott volna.

1915. március 2. Kora reggel pompás idő, sok repülő szórja a bombákat, az erőd felett is, estére nagy hóvihar. – Tüzérségünk igen élénken lövi Husakowot és Stronowicét.

1915. március 3. A délelőtt viszonylag nyugalmas, – du. 2 h 30-kor társaimmal éppen elhagytuk a tisztí étkezdét, amikor hullani kezdett a gránáteső, úgy a siedliskai barakktábor felől, mint Jaksmanice helységben és a köztük található kórházbarakkokra, sok épületben oly vad pusztításokat okozott, amit leírni nem lehet. Jómagam a társaimmal, akik az iskola épületében laktak velem, elmentünk az ott éppen néhány nappal ezelőtt létrehozott fedezékbe, mert a házunk körül egyik lövedék csapódott be a másik után, a betegek csupasz alsóneműben menekültek a barakkokból, a többi beteg ottmaradására gondolni sem lehetett, őket szekerekkel azonnal elszállították. – Ez a szörnyű tüzelés csak körülbelül $\frac{1}{2}$ óráig tartott, azután kitört egy sűrű hóvihar és egyszer csak beállt a nyugalom. – Elképzelésünk sem volt ennek a tüzérségi támadásnak az okáról, csak nyugodt átgondolás után jutottunk arra a feltételezésre, hogy ezt a jól megcélzott tüzérségi támadást a kerületünk magasabb parancsnokságának szánták, visszavágásként tüzérségünk tegnapi Husakow és Stronowice helységek elleni tüzeléséért. – Az esti órákban dandárparancsnokságunk és a tüzérdandár-parancsnokság átköltözött Krownikibe, ahová a telefonközpontot is áthelyezték.

1915. március 4. A nap nyugodtan telik, magunk előtt látjuk a tegnap délutáni pusztítás művét, ami különösen a siedliskai barakktáborban volt tetemes.

1915. március 5. Ismét sokat beszélünk az élelmiszerkészletek hiányáról, de mindenütt megvan a kitartó remény, hogy felmentésünk nem sokáig fog váratatni magára.

1915. március 6. Az élelmiszeradagokat ismét csökkentik; – úgy a dandárparancsnokság, mint a várparancsnokság is kiad erre vonatkozó parancsokat, miszerint felhívják a legénység figyelmét a szűkösségre, de arra is, hogy ebben a nehéz időben miként segítsen

magán az ember. Mindig előtérbe kerül a lóhús élvezete. Weber tábornok lelki támaszt ad ezredem legénységének, jómagam a segédtisztekkel Lusycébe mentem, onnan a tábornokot a III. erődbe, a térközkbe és az ottani támpontokra kísértem. – Az idős tábornok mindenütt elismerő és lelkesítő szavakat intéz ezredem legénységéhez; – ők meg is szolgálják ezt, bár nem a legjobban néznek ki, mindenütt észrevehető a hiányos táplálkozás, de sehol nem látszik az embereken bosszúság vagy csüggedtség, – mindnyájan teljes alázattal viselik sorsukat és nem engedik apadni bizakodásukat. A tábornok parancsa nyomán még aznap kiadtam egy parancsot, amelyben úgy a tisztek, mint a legénység számára ismertettem azokat a benyomásokat, amelyeket a dandárparancsnok az erődök és legénységünk bejárásakor kapott, és azt a kimagasló megelégedettséget, amelyet kifejezésre is juttatott. Nem kerülhettem meg, hogy ne fejezzem ki a legmelegebb /törlés/ a legénység felé, mily büszke vagyok arra, hogy ilyen derék katonák élén állok.

1915. március 7–8. A hideg ismét erősödik, -8°R , az egész vonalon nyugalom van; csak távolról hallani ágyúdörgést. – Egy új bajt érezni kellemetlen módon, szegény lovaink, azok a kevesek, akik még velünk vannak, abrakhiánytól szenvednek.

1915. március 9. -5°R , emellett az övvonalon állandóan fúj a szél; ezek a hideg napok valóban túl fagyosak, mert a legénységünk ruházata, nevezetesen a lábbelik nagyon sok kívánnivalót hagynak maguk után. – Az egyik küldeményből, amely még októberben érkezett Przemyslbe, szeretetadományokból állt, éppen mi, az erőd védőserege kapta a legkevesebbet. – Jó példát mutatandó, már a tisztek ételmezését is csökkenteni kellett és így elkezdődik az idő, amikor nem a katonai erénynek önmagában, hanem nemes módon az általános emberi erénynek kell megmutatkoznia.

1915. március 10. -10°R , a csendet időről időre csak néhány ágyúlövés szakítja meg. – 70-80 km-es távolságról ágyúdörgés hallható, nemsokára közelebb jönnek hozzánk? Ez a nap kérdése.

1915. március 11. -8 °R, a hó és a szél kitart egész nap, az élelmiszer igen szűkében áll, lóhúst nem szolgáltatnak ki, két ember kap egy konzervet, azok az emberek, akik az előőrsszolgálatból jönnek be, krumplit hoznak, amit ellenséges tűzben ástak ki.

1915. március 12. -6 °R, tart a hóesés, alkerületeinkből őrzőjáratokat küldünk ki, amelyeknek a feladata, hogy állapítsák meg az átkelési viszonyokat a Buchta-patakon, továbbá az előterep járhatóságát a tűzértség számára; – ezekhez az őrzőjáratokhoz utászokat és árkászokat is rendeltek; – megállapították, hogy a Buchta hidak nélkül nem átjárható és az utak mind oly mértékben járhatatlanok, hogy rajtuk a könnyűtűzértség is csak nagyon nehezen haladhatna előre.

1915. március 13. Éjjel-nappal heves tűzértségi párbaj, rengeteg gránát esik az erődjeinkbe és a térközőkbe, szigorú készültség elrendelve, – a Nagorán az oroszok elfoglalnak egy előtérállást, egy honvédszászlóalj fogságba került.

1915. március 14–15. Szüntelen tűzértségi harc, az élelmiszerek már a minimumra olvadtak,¹²⁵ 15-én este kiadnak egy parancsot, miszerint általános előkészületeket kell tenni egy kitörésre.

1915. március 16. Borús, esős idő, a várban haditanácsot tartottak, amelyen az összes tábornok részt vett, a tanácskozás tárgya egy általános kitörés volt: – jóllehet, utalás történt a legénység legyengültségének mértékére a hiányos táplálkozás miatt, a leapadt lőszerkészletre, aztán a tábori tűzértség csekély létszáma, a haditanács mégis az általános kitörés végrehajtását határozta el.¹²⁶

1915. március 17. Könnyű hóesés és fagy. – Általános felkészülés a kitörésre, az ezrednek lovakat utalnak ki, a szállító vonatokat felszerszámozzák, az ezred parancsot kap, hogy az éjszaka folyamán a váröv védőőrségét vonják be, helyettük munkásosztásokat és a vasút- és távíróezred egyik szakaszát kapják a megszálláshoz. A délután folyamán a vasútezred egyik századosa már átveszi az alkerület parancsnokságát, este beérkezik a vasút- és távíróezred I.

zászlóalja Przemyślből és azonnal a vonalszakaszokba vezényelik, ahol megtörténik a védőőrség átvétele. Az éjszaka folyamán a mi egységeink bevonulnak az övvonalról és Jaksmanice házaiban, a majorsági udvarban és a kórházbarakkokban nyernek elhelyezést; – a betegeket és a gyengélkedőket a kórházbarakkokból Przemyślbe szállítják.

1915. március 18. Előkészület az általános kitörésre, a pénzkészletek leadásra kerülnek a várparancsnokságra, miután előtte a tisztek április végéig, a legénység március végéig megkapták járandóságukat. A számlák, naplók stb. leadásra kerülnek a várparancsnokságra, egyéb iratok elégetésre kerülnek; a várparancsnokságnál a teljes papírpénzkészleteket elégetik. Du. 3 h-kor a csapatparancsnokokat a dandárparancsnoksághoz rendelik Siedliskába, ahol a segédtisztemmel a megadott időben megjelenek. Itt számunkra a következő parancsot hirdették ki: az élelmiszer teljes hiánya megköveteli, hogy a vár védőserege egyöntetűen kitörésre induljon, hogy így az ellenséges ostromhadsereget áttörje és az egyik külső hadsereggel egyesülhessen. – Ez a kitörés a VI. védelmi kerület övvonaláról fog megtörténni, éspedig Medyka és Szechynie magaslatok irányába. /:felderítői jelentések szerint, amelyek a várparancsnokságnál voltak, az ellenséges arcvonalnak ez a része nem különösen erős, mi azonban kezdettől fogva az ellenkezőjéről voltunk meggyőződve:/ – A kitörés végrehajtása 3 oszlopban történik: jobboszlop /:déli:/ a 23. honv. gyal. hdo., a 8. és 2. honv. gyal. ezd. az első harcvonalban, az 5. és 7. a második harcvonalban – ezeknek az I/4 és I/2 erődöknél kell átlépniük az övvonalat, és előrenyomulni a cykowi nyugati kijárat és a Maruska-erdő közötti támadási térben; parancsnok Tamásy altábornagy. Középoszlop: a 97. népfelkelő gyal. ddr. a 9. és 11. népfelkelőezredekkel az első harcvonalban, a 10. ezreddel mint dandártartalékkal, az egyrészt Bykow község, másrészt a lebergi országút által lehatárolt támadási térben, a nablonjai erdő felett, a dandárnak egy később

megadandó időpontban az övvonalat a XV. /:boreki:/ erődnél kell átlépnie, parancsnok Weber tábornok. Baloszlop: /:északi oszlop:/ egy gyal. hdo., benne 2 honvéd- és 2 népfelkelőezred, ezeknek támadási térként egyrészt a lemergi országút, másrészt a San folyó közötti területet jelölték ki, és a Hurko erődnél kell átlépniük az övvonalat. Parancsnok W. altábornagy. Általánosságban a legelülő egységeknek az övvonalat éjjel 1 h-kor kell átlépniük. – A dandár parancsára a 9. és 11. népfelkelőezrednek március 19-én de. 12 h 30-kor kell beérkeznie a boreki erődnél, a 10. népfelkelőezrednek, hogy a később beérkező egységeknek az utat szabaddá tegye, este 8 h-kor Siedliska új erődjeinél és este 10 h-kor a löszerraktár mögött, amely a boreki erődtől nyugatra fekszik, kell beérkeznie, ahol a további parancsokat megkapja. Az ezredparancsnoknak, segédtsíztjének és az ezred két tsíztjének este 10 h-kor a Bykow erődnél kell megjelenniük, ahol időközben a dandárparancsnokság majd beérkezik. Egyidejűleg számos parancsot kaptam a dandár-parancsnokságtól, amelyek a kitörés részleteire vonatkoznak és ezeket rögtön a megérkezésem után Jaksmanicében minden osztálynak és alosztálynak a tudomására hozattam, ugyanúgy egy várparancsnoksági parancsot is, amelyben úgy a tsízteknak, mint a legénységnek a tudomására hozzák a kitörésről szóló határozatot, és igen tüzes hivatkozás történik benne az eddigi és a kitörés véghezvitelénél is már bizonyított bátorságra és kitartásra. Ebben a parancsban a várparancsnok kiemelten hangsúlyozza: „Át kell törnünk és át is fogunk törni.” Ezek a parancsok a megadott időpontokban lelkiismeretesen végrehajtásra kerültek. – Úgy a helyzet komolyságát, mint a vállalkozás nagyságát tekintve minden teljesítésre került. A személyes benyomásom, nem kevésbé a legtöbb tapasztalt idősebb tsíztké is, az olyan, amit nem foglalok írásba, de olyan sziklaszilárdan gyökerezik bennem, hogy azt az életemben soha nem fogom elfelejteni.

1915. március 19. A napokkal ezelőtt kiadott parancsokat a legszigorúbb rendben és pontossággal végrehajtottuk; éjjel 1 h-kor legelűlő szakaszaink a 9. és 11. népfelkelőezredből a boreki erődnél két helyen átlépték az övvonalat, ahová már egy-egy tisztet odaállítottak /:a többi erődnél ez a pontosság nem volt követelmény:/. – Én magam a segédtisztemmel és a II. zászlóalj segédtisztjével a boreki erődben tartózkodom. – Innen az éjszaka sötétségének ellenére megfigyelhettük szakaszaink előretörését. – Amikor az élen haladó szakaszaink az ellenséges tábori őrsök láncolatát elérhették, az egész vonalukról az „Urra” kiáltásaikat hallottuk, jelét annak, amit az oroszoknál kezdetektől fogva megfigyeltünk. Számunkra ezért világos volt, hogy biztosan felkeltették ezeknek a figyelmét, annak ellenére, hogy embereink minden bizonnyal a legnagyobb csendben hajtották végre a megközelítést; lövést ugyan nem hallottunk, de meg voltam győződve arról, hogy az ellenséges tábori őrsök a legnagyobb csendben visszahúzódtak a figyelőhelyükre. – A csend még jó darabig így maradt. – Támadási terepünk sok helyen ingoványos részekben vezetett, mert mélyen fekvő síkságon ment át és aztán tovább a nablonjai erdőn keresztül. A talaj enyhén behavazott és fagyott volt. – A 9. és 11. ezredünk már erősen teret nyert, amikor észleltük, hogy a 23. honv. gyal. hdo. osztaga csak most lépi át az övvonalat. – Most vesszük észre, hogy az oroszok oldalán már fényszórók is dolgoznak, és mindjárt ezután felhangzanak lövegeik első lövései. – Hajnal 3 h 40 lehetett, amikor tőlünk délre a 23. honv. gyal. hdo. hurrá kiáltásait és nagy csatazajt hallunk, az arcvonalon előttünk még csend volt. – Ebben az időpontban látjuk, hogy Weber oszlopa csak most lépi át az övvonalat; – hogy mi volt ennek az oka, soha nem tudhattuk meg, de az világos volt számunkra, hogy ilyen körülmények között egy meglepetésszerű támadás kizárt. 3 h 50-kor már a 9. és 11. ezred is tűz alá került és ekkor kapja az I. zászlóaljam a parancsot, hogy lépje át az övvonalat, kövesse a 9. ezredet és vegye

az irányt a nablonjai erdő közepére, ahol telefonon további parancsokat fog kapni. – Szépen csendben és rendben ment előre ez a zászlóalj, már az átlépés az övvonal elhagyása után is teljességgel mintaszerűen megtörtént; – amikor a nablonjai erdőhöz közeledtek, mindjárt kaptak egy durva lövegtűzetet. A harc Welki Lasnál körülbelül hajnal 5 h 30-ra fejlődött ki a 9. népfelkelőezred és az oroszok között, röviddel ezután már az I. zlj.-am is elérte a harcteret és parancsot kapott, hogy avatkozzon be az ütközetbe. /:a 9. népfelkelőezredet Kovacevics főhadnagy parancsnokolta, mert Renders ezredes néhány nappal ezelőtt átvette a VIII. védelmi kerület parancsnokságát:/. – Reggel 6 h-kor az I. zlj. az erdő keleti kijáratánál van és körülbelül ekkor már parancsot kap, hogy erősítse meg a 9. ezredet; – időközben ez a zászlóaljparancsnokság a 9. ezred parancsnokságával már érintkezésbe lépett és így a parancsot haladéktalanul végre tudta hajtani. – Reggel 6 h-kor parancs érkezett a III. zlj.-hoz /:Horváth őrnagy:/, hogy kövesse a 11. ezredet és a nablonjai erdő keleti sarkánál várja be a további utasításokat, ez a zászlóalj körülbelül reggel 8 h-kor jutott el a helyszínre a 11. népfelkelőezred megerősítésére. – Ezen idő alatt Weber hadosztályánál a harc vonal visszahúzódását figyelhattuk meg, a hadseregcsoport parancsnoksága, amely ezt rajtunk keresztül tudta meg, az elején ezt nem akarta elhinni, de nemsokára meggyőződhetett róla és rögtön elrendelte azok újbóli előrenyomulását. – Időközben nagy hőésés köszöntött be, az én két zászlóaljam rendkívül derekasan harcolt a 9-esek és a 11-esek soraiban, magatartásuk az egész kitörés alatt kifogástalan volt. – Reggel 8 h-kor a Weber harc vonal ismét hátrál, ekkor a balszárnny és a 23. honv. gyal. hdo. közepe is nagy nyomás alatt van. A 2. ezredet már előzőleg majdnem felmorzsolták, most az 5-ösök és a 7-esek kerültek iszonyú keresztűzbe, több ellentámadást hajtottak végre az oroszok ellen, mígnem ez a derék hadosztály is, amely nagyon súlyos veszteségeket szenvedett, reggel 8 h-kor a visszavonulásba kellett

kezdjen, mindenesetre csak lépésről lépésre, de reggel 9 h-kor már az egész harc vonal visszavonulóban volt. De. 10 h 15-kor a hadsereg csoport parancsnokságától megjött a parancs az előnyomulásra egészen az öv vonaláig – körülbelül $\frac{1}{4}$ órával azelőtt a II. zászlóaljunk is előrenyomulásra kapott parancsot –, most ez a zászlóalj azt a parancsot kapja, hogy foglalja el az övezetet a lembergi országúttól a Bykow erődig és itt vegye fel a visszavonuló saját vonalakat. Ezredem déli 12 h-kor érte el az övezetet, más egységek csak du. 3 h-kor, a 11. ezred a sötétség beálltáig az övezet előtt maradt. – Az orosz tüzéség üldözőtüze, amely egész délelőttön át állandó erősítést kapott, a visszavonulásunkat nagyon érzékenyen érintette és a veszteségek is, nevezetesen a honvéd gyaloghadosztálynál, rendkívül nagyok voltak. – Tüzéségünk, ahol 4 db 30 $\frac{1}{2}$ cm-es mozsár is bedolgozott, az egész támadás alatt, valamint a visszavonulás alatt is a legkitűnőbb tevékenységet fejtette ki, mégis kezdettől fogva nem lehetett sikerre gondolni, egész délután folyamán és még a következő éjszaka is vonultak vissza az osztagok az övezeten belüli térségbe, ennek a visszavonulásnak a látványa olykor szálnalmas volt. – Jómagam du. 5 h 30-kor elhagytam az övezetet, miután a K. zászlóalj mindenütt kifogástalan módon a visszavonulókat felvette és a továbbiakról eligazította. – A kitörés alatt a főtartalékok Jaksmanicében /:Komma:/ és Hureczkóban /:Kloiber:/ maradtak. – Ezek egyáltalán nem bocsátkoztak harcba, felhasználásukat minden eshetőségre egy későbbi időpontra tartották fenn. Ebben a kitörésben az összes veszteség 8000 katona, az én ezredemből egy tiszt volt /:Buczko főhadnagy:/, súlyos sebesült 500 katona, részben elestek, részben sebesülten kerültek hadifogságba. – 6 h 40-kor az I. és II. zlj., valamint én is az ezredtörzsnél Jaksmanicében voltunk és parancsot kaptunk, hogy ismét állítsuk fel a régi őrsöket; következésképp a vasút- és távíróezred zászlóalját még ma este le lehetett váltani és bevonulhattak Przemyślbe. Ezekkel az eseményekkel azonban sorsunk is eldőlt. – A várerőd, amelyben oly

sok nagyszerű munkát véghezvittünk, ahol a nélkülözések ellenére oly sok hősiesség emelkedett a felszínre, és amely olyan régóta példa nélkül álló módon bátran tartotta magát az ellenség számos rohamával szemben, és amihez mi odanőtteknek éreztük magunkat, akárcsak a hazához, rövid időn belül el kell hagynunk.

1915. március 20. Szomorú nap, hideg szél fúj, a legénység legalább kipihenheti a fáradalmait, de meglátni minden becsületet katonán, ami benne végbemegy. – A vártüzérségnek parancsai vannak, hogy az átadásig minden nap éjjel-nappal a meglévő löszerkészletet ellőjük. – A tisztekről a jutalmazási javaslatokat megfogalmaztam és ezeket a dandárparancsnokságnak átnyújtottam, a dandárparancsnok személyesen továbbítja ezeket a várparancsnokságnak. – Du. 5 h-kor más csapatparancsnokokkal együtt autóval a várparancsnokságra megyünk, ahová az összes tábornokot és csapatparancsnokot odarendelték, hogy velük együtt megírják azokat a fontos okmányokat, amelyek alapján a várerőd átadása végbemegy. – Én a szavazatomat a következő szószerinti szöveggel adtam le: „A csapatok erkölcsi állapota kitűnő, a legénység fizikai állapota a végsőig legyengült, élelmiszer 23-áig elegendő.” Itt találkoztam össze először Komma tábornokkal. – Ez alkalommal a várparancsnok felolvasta őfelségének a nap folyamán beérkezett táviratát, amely a legnagyobb elismerésre méltó módon hangsúlyozza hősiek utolsó kísérletünket arra, hogy a legkiválóbbat teljesítjük, és mindenekfelett részvételét nyilvánítja az oly sok ezer bátor hős halála miatt. – Hasonló elismerő távirat érkezett Frigyes főhercegtől is. – Visszatérésem után ezt a tiszteimnek azonnal kihirdettem. – Mialatt mi még a várparancsnokságon gyülekeztünk, az oroszok támadást hajtottak végre a IV. védelmi kerület ellen, amelyet azonban simán visszavertünk.

1915. március 21. Szakadatlan heves tüzérségi tűz, az oroszok a mai napon az I/1, I/3 és I/5 erődöket teljes erejükből lőtték és vadul szétrombolták, ezt a várparancsnokságnak is jelentettük; –

utolsó parancs, másnap reggel 6 h-ig mindenütt rendíthetetlenül kitartani, mert az sem kizárható, hogy az ellenség még ráadásként valahol megkísérel egy rohamot, mindenhol a legszigorúbb harckészültség. – Az esti órákban az erődök szétlőtt részeit, amennyire ez lehetséges, helyrehozzuk, az I/1 főerődöt teljesen lerombolták, amelyet a kitörés óta nehézlövegeikkel majdnem folyamatosan lőttek. – Ezen az éjszakán senki nem hunyja le a szemét, részben a harckészültség tart ébren bennünket, részben azonban az érzés, hogy korareggel az erőd szétrombolását saját szemünkkel láthatjuk, mert a nap folyamán már minden parancs beérkezett hozzánk, amelyek az erőd átadása előtti intézkedéseket elrendelik, többek között főleg az erődök és a lőszerraktárak valamint a várövezet belterületén lévő hidak levegőbe repítéséről szóló parancsok. – Este 10 h-kor nálunk helyben tűz ütött ki, amelyet azonban gyorsan el tudtunk oltani. Az éjszaka folyamán a tűzérzési lőszerünk maradékát kilőttük. – Miután felszedtük a sátorfánkat, csak ültünk majdnem egész éjszaka, és bor, kávé és tea mellett beszélgettünk. Az alosztályoknál, részben az erődökben, részben a térközökben a saját és a tűzérzési legénységet oktatják arra, hogy milyen módon kell végrehajtani a hadianyag, az ágyúk, a gépfegyverek, pisztolyok, oldalfegyverek, jelzőpisztolyok, fényszórók stb. megsemmisítését, ugyanígy azt a csapatot, amelyiknek a befejezésig megszakítás nélkül fegyverben kell maradnia, és különösen azt a csapatot, amelynek az aknák előtt kell járőröznie.

1915. március 22. Hideg, ám derült éjszaka után egy hideg, de szép tavaszi nap köszöntött be; – mindenki az állomáshelyén elfogyasztotta a reggelijét, ahogy a körülmények ezt éppen engedték, és aztán olyan sajátos hangulatban, amilyen csak uralhatja az embert, várta az eseményeket, amelyek most be fognak következni. Pontban reggel 5 h-kor hallottuk az első robbantások robaját, ami aztán egymás után következett; én éppen a lakószobámat akartam

elhagyni, hogy a folyosón át elmenjek a szemben lévő irodába, amikor a szobám összes ablaktáblája ezer és ezer szilánkra széttört, az ablakszárnyak tárva, mert elfelejtettem bezárni őket a robbantások előtt. Most az alkerületemben az egyik erőd repül a levegőbe a másik után, a zaj az félelmetes, főleg, amikor az alkerületünk lőszerraktárai repülnek a levegőbe. A várerőd /:város:/ felől is időről időre hallottuk a hidak stb. robbantásaiból keletkező zajt és lármát. – Miután az erődökben és térközökben minden rombolási munkát elvégeztünk, ezredem szakaszai a főúton gyülekeztek Jaksmanicében, az egész legénység immár fegyver és felszerelés nélkül. – A tisztek az iskolaépület /:lakásom:/ előtt gyülekeztek és így vártuk az első oroszokat, akik majd az eddig oly hőiesen védett erődünkbe érkeznek. – Körülbelül reggel 8 h lehetett, amikor orosz tisztek és néhány gyalogos feltűnt azon az úton, amely a keleti támponttól és a II erődötől idevezet.¹²⁷ – A számunkra otthagytott hámos lovak és szekerek egy részét is menetkész állapotba helyeztük. – ½ órán belül megindult szomorú menetünk déli irányban a cykowi gyalogúton át a főút irányába; – mi tisztek, legalábbis a legnagyobb rész, szekereken foglaltunk helyet, az utak félig eljegesedettek és nagyon rosszak voltak. – Vándorlásunk körülbelül du. 1 h-ig tartott, amikor is megérkeztünk Siedliskába. – Eredetileg úgy volt, hogy még aznap Medykáig visznek el, ezt a parancsot azonban hamar megváltoztatták úgy, hogy ideiglenesen Siedliskában meg kell várnunk a további parancsokat. – Az orosz tüzértisztek nagyon barátságosan meghívtak bennünket egy falatozásra, amely meghívásnak mi engedtünk. – Időközben jött a parancs, hogy még aznap vissza kell mennünk Przemyślbe, és ott bevagoníroznak bennünket. – Du 4 h-kor elhagytuk Siedliskát és hosszú várakozás után beérkeztünk a przemyśli övvonalon át du. 11 h 45-kor a várerődbe. – Az ezred legénységét ennél a bevonulásnál Pikulicében két részre osztották, az egyik rész maradt Pikulicében, a másik rész bevonult Przemyślbe és elhelyezték őket a tüzérségi barakkokban, ahol időközben egy

ellenséges kozákezred is beszállásolt. A tiszteknek is végig kellett csinálni még ezt a hosszú vándorlást, amíg fáradt fejüket végre nyugalomra tudták hajtani; – én magam a legeslegjobb szállodát kerestem fel és találtam meg ott, de a menedékkal együtt semmi mást, mint szemetet és piszkot. – Mindazonáltal lefekvés után azonnal elaludtam és csak világos reggel ébredtem fel.

1915. március 23. Nagyon szép, derűs nap. – Ezt arra használom fel elsősorban, hogy átköltözzek egy jobb szállodába, ahol nagy nehezen találtam egy szobát. – Aztán szemügyre vettem a rombolás összes művét a városban.¹²⁸ – A hidak mind felrobbantva, mindenütt meghajlott és széttört lövegek ... széttört ablaktáblák stb. – Ebédünket és vacsoránkat a tiszti kaszinóban fogyasztottuk el; – szabadon mozgunk mindenütt, de este 9 h után már nem léphetünk ki az utcára; – mindenfelé orosz katonákat látni, olyanokat is, akik a Kárpátokból jöttek és olyanokat, akik a Kárpátokba vándorolnak; meglehetősen sokat tartózkodunk a kávéházban; –

1915. március 24–25. hasonlóképpen időzünk a tiszti kaszinóban, de ott többé nem kapunk bort, az ételek is egyre rosszabbak. – A várkonyvtárból könyvekkel látjuk el magunkat, ezek szabad rendelkezésünkre állnak, – az urak mindegyike vesz magához egy köteget, mert Oroszországban nehezen lehet majd német olvasmányokhoz jutni. Márc. 25-én du. 5 h-kor értesítést kapunk, hogy mi, a 10. népfelkelőezred tisztjei, és a 23. honv. gyal. hdo. tisztjei este 7 h-kor jelenjenek meg a Wiarnál, ahol a bevagonírozásunk megtörténik;¹²⁹ – ennek megfelelően a kitűzött időben csomagunkkal együtt elindulunk és este 10 h körül megtörtént elindulásunk vonaton Lembergbe. – Ezzel befejeződött féléves tartózkodásunk Przemyślben, amit mi büszke öntudattal hagyunk ott azzal, hogy minden lehetségest és rendkívülit megtettünk.¹³⁰ – Mielőtt nekilátok naplóm folytatásának, itt szeretném megörökíteni az olyan fontos parancsok gyűjteményét, amelyek przemyśli tartózkodásunk alatt hozzánk eljutottak, amelyek közül néhány akár történelmi értékkel is

rendelkezik. *[Szerkesztési megfontolásból e gyűjtemény a Parancsok fejezetben olvasható.]*

1915. március 26. Mielőtt eljutunk Lembergbe, megpillantjuk a reggeli szürkületben a számunkra oly ismerős vidékeket Grodeknél és Kamienobrodnál, az egyszerű és kettős keresztet a sírok mellett, mind tömegsírok, a gördülő vonatból jól megkülönböztethetők az egykori csatamezőkön futó védőárkok. Körülbelül reggel 8 h-kor befutunk a lemergi pályaudvarra. – Itt már készítettek nekünk reggelit, teát, kávét, bifsztet, mind nagyon ízlett nekünk. – A reggeli alatt megjelent W. orosz nagyherceg¹³¹ is népes kíséretével. – Tőlünk az urak már be is váltották pénzünket az oroszra. – De. 10 h-kor elhagyjuk Lemberget, a házakból, erkélyekről az és ablakokból a lakosság igen barátságosan integetett, sokan sírtak is. Mindnyájan tudták, hogy ez a vonat az első przemysli fogolytisztet viszi hazájukból a távoli idegenbe. – Estére elértük a határhoz közeli Zabloczt, itt átvagonírozunk és az éjszakát ezen a nyomorúságos állomáson két váróteremben töltjük, ahol alig van helyünk és nagy nehezen teát kapunk.

1915. március 27. Hajnal 4 h 30-kor előállították a vonatszerelvényünket és sor került az indulásra. – 8 h-kor elérjük a határállomást, 20 perccel később az orosz határállomást Radzivilowot. – Du. 3 h-kor érkezünk be Dubnába /:17.800 lakos:/, este 11 h 30-kor Rovnoba /:38.500:/.

1915. március 28. Du. 4 h 20-kor elérjük Berdicsewet, egy szép nagyvárost.

1915. március 29. Reggel 6 h 10-kor /:kelet-európai idő:/ elérjük Kijevet, aranykupolás templomok roppant tömege, nagyon szép többemeletes épületek tárulnak elénk /:520.000 lakos:/.

Itt is előkészített hidegélmet kapunk /:káposztaleves, fasírt – ahogy mondták nekünk, ezeket az orosz ételeket fogjuk kapni mindenütt:/; a vonat itt vesztegelt egész nap, és az összes csomagunkat szigorú átvizsgálásnak vetették alá. – Éjszaka került sor az indulásra.

1915. március 30. Jégmezők mellett száguld a vonatunk mind mélyebben Oroszország belsejébe, sok csapatszállító vonattal találkozunk, vagy amelyek sebesültekkel zúgnak el mellettünk. Itt minden lapályos, sík, mint a magyar alföld, sok szélmalom és szalmafedelű házakból álló kistelepülések mentén megy az utazás.

1915. március 31. Egész napon át nem kapunk semmi meleget, a magunkkal hozott hidegtelelemből élünk, elérjük Brianskot.

1915. április 1. Du. 1 h 30-kor érkezünk Moszkvába, itt hosszú várakozás következik, valamikor este kapunk meleg edelt nagy fabarakokban, amelyeket erre a célra építettek. – Az ünnepi vacsora az itt szokásos fasírtból és káposztalevesből állt. Az egyik konzul felesége, aki beszél magyarul, hoz nekünk sonkát, tojást és kolbászféléket, amik a további utazás során jól jöttek számunkra, mert nem mindenütt kapunk hidegtelelmet, és látomást meleg edelt sem szerencsétlen bennünket minden nap. – Moszkva lélekszáma 1.700.000. Vonatunk szintén egész éjszaka Moszkvában áll. Következő nap délelőtt ugyanúgy. – A dandártörzs ideiglenesen Moszkvában marad.

1915. április 2. Délután kerül sor az indulásra Moszkvából, hosszú időn át utazunk egy villanegyeden keresztül, nagyon csinosak a villák, akárcsak nálunk, mind zöld tetővel, aztán elhagyunk még néhány erdőt, a továbbiakban azonban az utazás hó- és jégmezőkön át visz, mint máshol is Oroszországban.¹³²

1915. április 5. Reggel 6 h körül megérkezés Pensába, – húsvéthétfő van. – Az állomáson, annak közepén van egy jó étterem, itt kaptunk ismét többnapos nélkülözés után meleg edelt, ráadásul minden nagyon finom és jutányos áron van. – Az állomást nagyon sokan látogatják, valószínűleg a kiemelt ünnepnap révén. – Délután volt az indulás Pensa másik pályaudvaráról, ahol a vonatot átcsoportosították, a 8. honvéd gyalogezred urait, a tüzéreket és a huszárokat leválasztják és abba a vonatba szállnak, amelyiknek az úti parancsa Simbirskbe szól, a mi úti célunk Kazan.

1915. április 6. Reggel 8 h-tól várakozás Luninoban, du. 3 h-tól Timirjasevoban.

1915. április 7. Reggel 5 h 20-kor megérkezés Ibregibe, 6 h 45-kor Sichranba, délután keresztezzük a kazani nagy Wolga-hidat és du. 2 h-kor érkezünk be magába Kazanba, ahol hatalmas tömeg fogad. Félórás várakozás után gyalog vezetnek bennünket az egész városon át a katonai állomásparancsnokságig, zúg minden harang, az oroszok velünk hencegnek, mert jó 250 fogolytiszt vagyunk Przemyślből és ez úgy jön le az embereknél, mint egy díszes állatsereg, pompás látványosság. – A katonai állomásparancsnokságon megtörténik a névjegyzékünk felvétele és elveszik a kardokat /:a mienket már St.-ben [?] elvették:/. Erősen tiltakoztunk ez ellen, mert az átadási feltételek biztosítják számunkra a kard megtartását, - de ez semmit sem segített. Estére ezeket a munkákat befejezték és aztán a hosszú úton ismét vándoroltunk visszafelé, mindig patakokon át, mert az olvadt hólé csak úgy folyt végig az utcákon és utakon, végül eljutottunk egy étkeztető szállodához, ahol ismét megkaptuk a kötelező fasírtjainkat, ezt követően innen különböző szállodákban elszállásoltak bennünket.¹³³

1915. április 8. Megtudjuk, hogy nem maradunk itt, hanem valószínűleg már a következő napon továbbszállítanak minket. Kazan egy szép nagy város, egészen európai, többemeletes épületekkel, szép templomokkal és középületekkel. A város egy régi tatárváros, annakidején a tatár kán főszékhelye, magaslaton fekszik. Én a Sibirszkaja szállodában még 20 más úrral együtt nagyon jól lakom. A három legényem is velem van. Az időjárás pompás, úgyhogy kényelmesen megnézhetjük magunknak a várost, mert itt örök nélkül gyalogolhatunk. Az ellátás jó, a szállodában étkezem, ahol lakom.

1915. április 9. Ma is nagyon szép, meleg az idő. Olvad a hó, az utcákon át zubog a víz. Elintézzük a bevásárlásainkat, mert délutánra ismét a katonai állomásparancsnokságra hívtak bennünket, ahol

kíséret várt ránk, amely a pályaudvarra vezet fel minket. Gyászmenetünk megint harangzúgás és a hatalmassá duzzadt embertömeg közepette megy át az egész városon. Az állomásnál ugyanez az embertömeg. Itt már várt a vonatszerelvény, kivétel nélkül IV. osztályú kocsik, amelyekbe bezúfolnak bennünket. Este 7 h 30-kor indulás, éjfélkor érkezés Szwijaschskba, ahol a kocsikban éjszakáztunk.

1915. április 10. Körülbelül reggel 7 h-kor kivagonírozás. Szánok érkeznek tömegével egyik a másik után a pályaudvarhoz, ahonnan körülbelül reggel 8 h-kor hosszú oszlopban elindulunk. Az én szánomat egy tűzrölpattant, vidám orosz nő irányítja az oszlop közepe táján. Az elején havas, de részben már vízben álló lapályon keresztül száguldunk. Ugratunk az árkokon át és csodáljuk a tatárlovak ügyességét és kitartását, akik a fákkal benőtt árkokból láthatóan minden fáradság nélkül és minden alkalommal kitalálnak. Délre elérjük Ivánskoyt, itt megesszük a magunkkal hozott reggelit egy nagy urasági épületben, egyórás pihenő után átkelünk a Sviaga folyón és a másik parton megint egy szánoszlopra találunk, amelynek az a feladata, hogy továbbszállítson bennünket. Most hegyenvölgyön megyünk, aztán tovább és megint egy vastagon hóba burkolózott fennsíkron át, számtalan mély árkon keresztül, ami által gyakran megtorpanások keletkeznek, jön a sötét, majdnem koromsötét éjszaka, kiterjedt erdőségekbe visznek az utak, ha ezeket egyáltalán még azoknak lehet nevezni, egyre rosszabbak, időnként egyik vagy másik szán fel is borul. Én a megfizethetetlen szőrmémbe tekertem be magamat, amiért sokan irigyelnek, mert immár csípős hideg van és az utazás végtelennek tűnik számunkra. Majdnem éjfél van, amikor beérkezünk egy kis helységbe, Żutowoba. Tagjaink a hosszú utazástól teljesen merevek, ezért örülünk annak, hogy végre megmozgathatjuk testünket. Az oroszok senkinek nem intéztek szállást, épp ezért mindenkinek magának kell gondoskodnia arról, hogy tetőt találjon a feje fölé. – A három legényem végül talált

valamit és nem tart sokáig, mire együtt ülünk a három legényem, a háziak gyermekeikkel és unokáikkal, és néhány fuvaros a gőzölgő szamovár körül. A parasztok nagyon szolgálatkészek, szívesen el is fogadják a pénzt. Gyorsan iszunk egy csésze teát, és lefekszünk a kiszórt szalmára. Mintegy 12–14-en vagyunk a meleg szobában, de ez nem zseníroz bennünket, mert az a friss levegő, amit egész napon át élveztünk, nemsokára jótékony alvásba süllyeszt minket, amiből csak reggel ébredünk, amikor a kísérőink, az úgynevezett „Convoy” emberek tudtunkra adják, hogy a szánok a továbbutazásra készen állnak. – Elfelejtettem említeni, hogy két bárány és egy kecske is a hálótársaink voltak.

1915. április 11. Az utazás célját nem tudja senki, nem értesül róla senki, mert az oroszoknál láthatóan nem szokás az útitervet bárkivel is ismertetni. Reggel 8 h-kor indulás, egy hosszú szakaszon a Sviaga folyó kanyarulatai mentén utazunk és du. 5 h-kor érünk Ivánska tatárfaluba, ahol én egy igen kitűnő házban, négy lábúak nélkül, a három legényemmel lefekszem. Vasárnap van, a háziakkal és az embereimmel ismét teát iszom, és éppoly pompásan alszom, mint előző éjszaka.

1915. április 12. Reggel 6 h-kor dereglyék segítségével ismét átkelünk a Sviaga folyón, megint nagyon szép az idő, mindenütt hóolvadás a legnagyobb mértékben. A szánoknak gyakran a vizet is szelniük kell, az utak egyre rosszabbak. Du. 4 h-kor érkezés Sibirski faluba.

1915. április 13. Ismét nagyon fárasztó az út hegyen-völgyön, sok a meredek árok, részben tömve hóval, a tatárlovak azonban játszva küzdik le az akadályokat, mindemellett mégis néha felborulnak szánok, de a hosszú szánoszlop mindig újból összeterelődik és így jutunk el késő délutánra Dzievlikeva községbe.

1915. április 14. Reggeli időben indulás, ezen a napon ismét átkelünk dereglyékkel a Sviagán és az árterületén és a hasunkig vizesek vagyunk. Az időjárás azonban szép és így nemsokára minden

megszárad rajtunk, már korán délután megérkezünk Tatarsky Kabalába, ahol a segédtisztemmel és Egry századossal egészen jó szállásra találunk.

1915. április 15. Reggel 6 h-kor indulás, a hóolvadás a mai nap nagyon kellemetlenül érezteti hatását, néhány helyen még méteres hó van, más helyeken a szán csak nehézkesen küzdi át magát a sáron és a vízen, így értük el nemsokára délután Bujinskot, ahol a laktanya-barakkban egy orosz ezredes megszemlélt minket, bemutatta az ételt, amelyet fogolykatonáink kapnak, ezekből kóstolót is ad nekünk /:a kását én is megkóstoltam:/, azután tart nekünk egy érzelgős hosszú beszédet. A városban egyenként szállásolnak be minket, de a szállásunkat nem hagyhatjuk el. Engem egy jobb asztalosnál nagyon kellemesen helyeztek el és az illemhely ráadásul házon belül van. – Ennél nincs feljebb! A szomszédházban szállásolták el H. [Horváth] alezredest, aki átküldött nekem egy háziasszonya által készített ebédet, rendkívülien ízlett, hiszen hat napja nem kaptunk meleg ételt! A városka, amennyire bevándorlásunkkor ezt megállapíthattuk, igen tiszta és csinos.

1915. április 16. Továbbutazásunk hasonló körülmények között történt, mint az előző napokban, csak ezen a napon cudar egy szelet és sok esőt kaptunk, gyakran kellett az ártéren keresztül, vizek mellett menni, délutánra jutottunk el Karlangába. – Itt is három legényemmel együtt egy jobb parasztnál nyertem elhelyezést, viszonylag jó szobában, és az este folyamán a szemközti házban egészen jót pókerezünk. –

1915. április 17. Utoljára keltünk át a Sviaga folyón nagyon erős szélben. Szállítmányunk egy részét már előző nap átvitték. Dél körül egy kis faluban rövid pihenőt tartottunk, azután következett az utazás folytatása szekerekkel. Röviddel ezután elkezdett esni az eső, mindig vadabbul és vadabbul, du. 5 h-kor egy nagyobb községben lovakat váltottak, majd egy aszfaltozott útra jutottunk ki. Az eső egyre inkább felhőszakadásba ment át, a bőrünkig eláztunk, késő estére

találtunk be Tetjusiba, ahol laktanyabarakkokban ismertették velünk az itteni tartózkodásra vonatkozó előírásokat, és szállás szerint csoportokra osztottak bennünket, én még 23 emberrel egy viszonylag jó szállásra kerültem a Wolga közelében, egy török imaházzal szemben.¹³⁴

1915. április 18. Többen közülünk tegnap erősen megfáztak, köztük vagyok én is, a megbetegedettek legtöbbszörénél influenza lépett fel, estére 38.6-ra ment fel a lázam. – Dr. Fried, akit hozzánk szállásoltak be, nagy odafigyeléssel kezel bennünket. Szálláshelyünk egészen jónak bizonyul. Én Horváthtal és Komadinával lakom egy szobában. A ház tulajdonosa egy nagy, erős, vörös orosz polgár. Felesége árusít nekünk tejet, tojást, kenyeret és mindjárt első este teát hozott nekünk.¹³⁵

1915. április 19–20. A fölös számú tisztiszolgákat, loápolókat leválasztják tőlünk. Az élelmet egy vendéglőből szerezzük be, igazi orosz, borzalmas koszt, halak, amelyek élvezetétől néhányan megbetegedtek. – Nemsokára szert teszünk a házban egy [...]. – 6 napja már egyetlen tiszt sem moccanhat ki a házból, a későbbi jövőben az összes sétát kísérettel fogják megengedni.

1915. április 23. Csoportunkból 7 fő elvonul egy másik szállásra, így 16-an maradunk a házunkban.¹³⁶

1915. április 24. Első kimenő, közös séta a Wolgához, a folyó itt 800 lépés széles, e hónap 19-ike óta láthatóan meglehetősen sok hajó közlekedik. Bérelünk egy kertet a ház mellett, 40 rubelért, itt minden pénzbe kerül. – Felkészülünk arra is, hogy saját költségre főzzünk, ezzel Laky századost bíztuk meg.¹³⁷

1915. április 25. Megkapjuk az illetményünket éspedig egy hónapra előre, törzstisztek 75 rubelt, főtisztek 50 rubelt. E napon először ettünk saját választásunk szerint és nagyon meg vagyunk elégedve, hiszen hosszú idő után ismét egyszer rendes ételt kapunk.

1915. április 26–30. A séták igen jól esnek az uraknak, szokásosan a Wolgához megyünk, amely egy izgatóan szép folyó,

tulajdonképpen már folyam. Jómagam csak 30-án mentem ki először, részben mert még lábadoztam, részben mert az időjárás nem volt arra alkalmas.

1915. május 1–10. Ebben az időszakban túlnyomórészt szép időnk volt, itt-ott viharral megszakítva, a kertünkben tartózkodás igen kellemes, az urak szépen rendbe hozták, de az egész munka csak a házigazdának vált javára, mert 8-án megtudtuk, hogy ittlétünk már nem lesz hosszú. Beváltottuk a pénzünket, ámbár 100 koronáért csak 25 rubelt kaptunk. 10-én este egyszer csak megjelenik egy bizottság és minden holminkat átvizsgálja, főleg pénz után kutatnak, mert azt sejtik, hogy a várparancsnokság az ott lévő hadisarcot felosztotta közöttünk, amiben természetesen nagyon tévednek, a törzstisztektől 3000 fölötti összegeket, a főtisztektől 1000 korona fölötti összegeket vettek le, nálam csak 1000 korona volt.¹³⁸ – Amint vége volt a látogatásnak, már el is vezettek bennünket a hajóállomáshoz, ahol egész éjszakán át hajónk megérkezésére kellett várunk.

1915. május 11. Reggel 6 h-kor végül felvett minket a Kazanból jövő hajó, ahol magától értetődően mindenekelőtt az elmulasztott alvást akartuk behozni a kabinjainkban, azonban nem aludtunk többet, mint 2-3 órát, mert túl nagy volt a zaj. – Utunk a Wolgán e napon nem nyújtotta azt a gyönyörűséget, amelyet elvárhattunk, mert az idő erősen viharos volt és csak estefelé tudtunk felmenni a fedélzetre, este aztán az urak muzsikáltak az étkezőszalonban és éjfél után találtunk csak nyugalomra, amire nagy szükségünk is volt.

1915. május 12. Reggel 7 h-kor érkeztünk meg Sizranba, egy nagyon szép, legnagyobbbrészt újonnan felépített városba, mivel még csak néhány éve annak, hogy nagy tűz pusztított itt. – Egy iskolaépületben helyeztek el bennünket egymás fölé rakott ágyakon, minden szobában úgy összezsúfolva, mint a heringek. Itt tartózkodásunk csak rövid időre szól, mert néhány napon belül továbbutazunk Szibériába. – A ház előtt van egy nagy, szép park,

ahová mi nem léphetünk be, így tehát csak az utcán sétálunk és mulatjuk az időt, amilyen jól csak lehet. Az étkezéseket egy kerti étteremben ejtjük meg, az ellátás itt még viszonylag jó volt.

1915. május 13. Felkeresett bennünket egy szintén itteni hadifogoly, Divéky alezredes, akinek a testvére velem volt az akadémián, ő az északnyugati Krakko körüli harcokban esett hadifogságba. – A náluk található hadifogolytisztéknek, ahogy Divéky elmeséli nekünk, meglehetősen szabad életük van, igaz, hogy ők csupa szlávok, akikkel az oroszok jobban kijönnek, mint a más nemzetiségűekkel.

1915. május 14. Az ebéd befejezése után a pályaudvarra vezettek bennünket, ahol számos tisztet, körülbelül 10 parancsnokot, akikről azt gyanították, hogy nagyobb összegek vannak náluk, aztán a mi szállítmányunkból az összes törzstisztet, újból alapos vizsgálatnak vetették alá. Ezt követően nagy pullmankocsikba bevagoníroztak minket, és ezennel körülbelül este 10 h-kor folytatódott az utazásunk Távol-Kelet felé.

1915. május 15. Reggel 9 h 15-kor hagyjuk el Samarat, szintén a Wolga mentén fekszik.

1915. május 16–18. Keresztülmegyünk az Uralon, az utazás egész kellemessé válik, jöllehet a tiszteteket igencsak összenyomva helyezték el a vagonokban. Minket, törzstiszteteket, legalább a 2. osztályon helyeztek el és jut elég kényelmes alvóhely. Az Ural vidéke nagyon szép, ámbár itt már az Ural lejtői húzódnak, mégis egy alpokbeli utazás benyomását keltik számunkra. – Az orosz vezérkar egyik német származású, különösen rokonszenves alezredese a vonatparancsnok, mindig rendkívül pontosan fizeti ki az illetményeket, egyébként nagyon toleráns is; ahol csak félúton hosszabb tartózkodás következik, az urak a vasút mellett folyó vizekben fürdenek, futballt játszanak stb. Időről időre az egyik kocsiból zenélést, énekszót hallani, akárcsak az operában. Étkezéseink jobbára valamelyest szerények, mert többnyire a

hidegélélemmel kell beérnünk. Az időjárás tartósan szép, elszigetelt viharokkal.¹³⁹

1915. május 19. Du. 6 h 15-kor megérkezünk Tscheljabinszkba, egy állomásra két pályaudvarral. A második pályaudvar egyidejűleg rendező és fertőtlenítő pályaudvar. Ide késő este futottunk be egy meleg étkezésre, de ó fájdalom, csak azt ne kérdezzétek tőlem, milyen volt! A vonatunk mellett itt áll egy szerelvény, tele Kijevből kiutasított németekkel, köztük egy vagon tele 12 és 13 éves gyermekekkel. Szíve szakad meg annak, aki rájuk néz! Gyorsan gyűjtést rendezünk a javukra, ennek eredménye 300 rubel, ezt átnyújtjuk egy idősebb hölgynek.¹⁴⁰ Vajon ezt a pénzt elszedik-e tőlük, inkább ne firtassuk.

1915. május 20. Délben még a vagonban étkezünk, ez valamivel jobb, mint előző este, és körülbelül du. 2 h-kor folytatjuk az utazást.

1915. május 21. Körülbelül de. 10 h-kor érkezés Kurganba, ahol viszonylag jó étket kaptunk.

1915. május 22. Délben Petro Pawlowszkba, estére Uffába érkezünk, ahol főztek nekünk. Itt a szép étterem épülete mellett találunk egy csinos /szöveghiány/. Az étel igen ízletes volt. Este 11 h körül továbbutazás.

1915. május 23. Hajnal 4 h pünkösdvasárnap, szerelvényünk érkezése Omszkba, olyan szép, nagy az állomásépület, mint általában az állomásépületek mindenütt Szibériában, mind újak és szépek. Az idő ma is gyönyörű, igazi pünkösd-i idő. Itt a szállítmányunkat felosztják és mivel nekem szabad választásom van, 90 emberrel itt maradok.¹⁴¹ A többiek folytatják az utazást Krasznojarszk felé. A távolban egy karavánt is látunk tevékkel. Ezzel a látvánnyal már találkoztunk a vonatból az európai Oroszországban. Többórás várakozás után állományunk a pályaudvarról bezarándokol a városba a katonai parancsnokság épületébe. Mi, idősebb tisztek, mehettünk szekéren. Nagyon szép házak és utcák mentén, elegánsan öltözött urak és hölgyek előtt haladunk. Végül, hosszas vándorlás és

várákozás után, a katonai parancsnokság épületéből átvezetnek bennünket egy magas cölöposzlopokkal körülkerített nagy épületbe. Ez egy börtönépület sok évtized óta politikai foglyok számára, egyben olyan szállítmányok gyűjtőhelye, amelyeket aztán később Belső-Szibériába küldenek, így számunkra is az. Ha ezt a helyet leírnám egy nap alatt, szétforgácsolódna a tollam, az emlék mindazonáltal kitörölhetetlen. A már hosszabb ideje itt tartózkodó fogolytiszték között találunk nagyon sokat a przemysli erődtörzskarból, mások mellett itt találom Pager őrnagyot, akit még K.-ból ismerek. Przemyslben soha nem találkoztam össze vele, mert hiszen igencsak ritkán volt tennivalóm Przemyslen belül. Hosszas ide-oda járkálás után végül találunk fekhelyet egy priccsen, szerencsére a földszinten és nem az első emeleten. Mostantól a törzstisztek valami jobbra számíthatnak. Ebben a börtönépületben található egy étkeзде is, ahol a hadifogolytiszték az étkezéseket lebonyolíthatják.

1915. május 24–29. Itteni tartózkodásunk folytatódik. Csak a lakóépületünk és az étkeзде között mozgunk. Egy nagyobb udvar jelenti számunkra a lehetőséget, hogy sétálni menjünk. Az étel az étkeздеben élvezhető és jó árban van. Az esti órákban a hálólhelyiségekben humoros előadásokat tartanak és zenélnek. Este 11 h-kor általános nyugalom, amit többé nem zavar meg semmi, kivéve a vidám éjszakai áradatot, a poloskákat és bolhákat.¹⁴² – Május 29-én du. 4 h-kor elhagyjuk ezt a szégyenteljes épületet, hogy aztán hajóval az Irtischen Tobolskba elszállítsanak. Mi magunk 66-an vagyunk. Omsk maga egy szép város 120.000 lakossal. Jellemző itt az időnként nagyon kellemetlen szállóhomok. Szeles napokon meg is kapjuk, nagyon kellemetlen átélni ezt. A hajó, amelyik felveszi a szállítmányunkat, a „Nor Sezan” nevet viseli.

1915. május 30. Az utazás az Irtischen maga a gyönyörűség. A folyó, még ha nem is olyan nagyszerű, mint a Wolga, mindazonáltal Oroszország legnagyobb folyóinak egyike és 60-70 méteres

mélységeket is elér. A színek játéka, leginkább az esti órákban a folyó hullámain, vagy akár a síkfelületeken, lenyűgözően szép. A hajón az ellátás jó. Napközben teljes időben a fedélzeten tartózkodunk, még a partok sem nyújtanak sok látnivalót, mert a legtöbbjük lapos és erdő borította.

1915. június 2. Az ebédet még a hajón esszük meg, du. 1 h 30-kor rekkenő hőségben kikötünk Tobolskban. A kikötőből közvetlenül egy laktanyába vezetnek, amely a hegy lábánál fekszik. Itt ismét priccseken megkapjuk az alvóhelyünket. A legénységi szobák természetesen itt is telis-tele férgekkel, ennek ellenére azonban a fáradtság egész jól alvásba vitt bennünket. Itt a több épületből álló laktanyában nagyon sok hadifogolycsapat található,¹⁴³ részben a mi hadseregünkéből, részben németek és törökök is.

1915. június 4. Az Irtisch partján egy faházban szállásolnak el bennünket. Jómagam, Horváth és Papp Géza alezredessel, aztán Komadina századossal egy kis szobába költözünk be az első emeleten, ahol a fekvőhelyeinknek és egy asztalnak szűkösen helyet találunk. Nem morgunk, nem szitkozódunk, mert ebben a birodalomban mindenre felkészülünk. Ételünket egy nem túl messzi vendéglőben fogyasztjuk el, ahol az ellátás még épphogy élvezetesnek nevezhető. Miután itteni tartózkodásunk az elmondások szerint tartósnak ígérkezik, ezért mostantól kezdve a naplót nem az eddigi módon vezetem, hanem arra korlátozom magam, hogy ezeken a lapokon csak a különleges jelentőségű eseményeket jelenítsem meg, a könyv naponkénti vezetését a továbbiakban tehát mellőzöm. A szándékunk természetesen megvan arra, hogy kis házunkat magunk rendezzük be, annyira lakhatóvá tegyük, amennyire csak lehet, mindamellet tudjuk és érezzük, hogy az egész távolabbi életünk itt csak vegetálás lesz egyik napról a másikra.

1915. június 5. Egy orosz helyőrségi katonai főparancsnok a „Natschalnik” orosz megnevezést viseli. Egy ilyen látogatott meg bennünket a mai nap és elrendelte, hogy a kitüntetések és a

sapkarózsák eltüntessenek, mint ahogy ezt nekünk egyszer már megparancsolták Omszkban tartózkodásunk ideje alatt. Ennivalónkat két csoportban a „Roskutnaja”¹⁴⁴ étkezdében szerezzük be.^{145 146} Az én csoportom du. 5 h-kor veszi át az ebédet, így délidőben villásreggelivel gondoskodik magáról, míg a másik csoport az ebédet és a vacsorát az étkezdében fogyasztja el

1915. június 22. A házban mi magunk rendezzük be az étkezdénket saját költségen. A csoportom Bokor hadnagyot választotta meg élelmezési tisztnek, akinek a vezetése alatt a továbbiakban 12 h 30-kor kapjuk a villásreggelit és du. 5 h-kor az ebédet. Mindjárt az első napon megízleltük a lényeges különbséget a saját készítésű és az étkezdei étel között. Az udvarra asztalt és ülőalkalmatosságokat hozunk ki. Az udvar igen kicsi és mégis itt töltjük el a nap legnagyobb részét. Szédületes meleg van. Közvetlenül az udvar hátsó része mögött folyik az Irtisch. Az előtte található árterületet egy stéggel hidaljuk át. Az esti órák telnek a legkellemesebben, amikor leülünk az udvarban és mulatásként elénekelünk egy dalt. Csak 11 h felé kezd fokozatosan sötétedni. Ebben az évszakban az éjszaka általában csak három órát tart.

1915. augusztus 18. Ünnepeünk, csak annyiban ünnepélyesebb valamivel ez a nap, mint a többi, amennyiben mindkét étkezdében tartalmasabb menüt tálalunk fel, a helységben elhelyezzük a császárképet és az étkezde legidősebbjei a nap méltatásaképpen elmondják a szokásos császári pohárköszöntőket.

1915. szeptember 11. Megkapjuk az engedélyt, hogy a kitüntetések és a sapkarózsákat ismét felvarrhatjuk.

1915. szeptember 25. /:Ancsi nevenapja:/ A ház földszinti részében tűz üt ki, amely az éttermet gonoszul megviseli, de hamar eloltják.

1915. szeptember 26. Csoportunk áttelepítése a Loschkatnaja házba, ahol az első 17 napban étkeztünk. Ez egy sokkal nagyobb ház kőfalakkal, de mindjárt a tudunkra adják természetesen, hogy a

létszámunkat itt kiegészítik 102-re. Az udvar itt is sokkal nagyobb. A ház hátsó részében egy halkonzerv-üzem található.

1915. szeptember 27. A przemysli munkásosztag 10 tisztjét be-
szállásolják a házunkba.

1915. október 3. Ezredemből König Bandi főhadnagy hajóval elhagyja Tobolszkot. Őt a cár parancsára N. N.-be szállítják.¹⁴⁷ Üxküll-G. grófnő¹⁴⁸ meglátogatta a fogolytáborn. A mi szállásunkon azonban nem járt, – állítólag időhiány miatt.

1915. október 5. Benyomnak még 25 embert hozzánk, majdnem kivétel nélkül a przemysli helyőrség tüzértisztjei. Sok ismerőst találunk közöttük, mások mellett St. főhadnagyt, aztán kedves babtermesztőimet, B. H. és Pr.-t. – Természetesen nagy az öröm és kétoldalú. Mivel azonban most folyvást számos levelet és táviratot kapunk, így az élet legalább ilyen irányban nyeresre áll és most az egyetlen örömünk az, hogy a befutott lapokat átvegyük és ilyeneket írjunk. Ezeket a beérkező lapokat és táviratokat külön nem jegyzem le a naplóban, mert ezekre a beérkezés után mindig ráírom az átvétel időpontját és megörzöm őket, hogy ezáltal a jövőben, a szenvedés időszakának lejárta után is, könnyen visszapillantást nyerjek a mostani és mindenkori érzéseimre. A bajtársi együttélésben mostanáig nem volt zavar és a jövőre nézve remélem, hogy a kisebb nézeteltéréseket rendezhetjük. Ami a külvilággal meglévő kapcsolatunkat illeti, hírforrásaink a nap mint nap megjelenő táviratokra korlátozódnak. Egyéb újságokat csak nagyon nehezen tudunk megkaparintani, külföldieket átmenetileg egyáltalán nem. Mindamelllett a fontos eseményekről tájékozottak vagyunk, még ha orosz színezésben is. Az olvasáshoz a przemysli könyvtár számos művével rendelkezünk, főleg szépirodalmi jellegűekkel. Egyes urak hoztak azonban tudományos tartalmú könyveket is,¹⁴⁹ közelebből nyelvtant, úgyhogy a délelőtti órákban a nagy étterembe a tanulóközönség is bejön, ahol főleg nyelvórákat tartanak. A délutáni és esti órákban itt-ott kártyajátszmákra kerül sor, amelyeknél,

közelebről az egyik bridzsjátszmában /:whist-játék:/ nagyon szívesen kibicelek. Este 10 h-kor a termet ki kell üríteni, mert ez a parancsolt lefekvés ideje.

1915. November – Csoportunk élelmezési vezetésében váltás történik, Csókay főhadnagy veszi át Bokor főhadnagy tisztségét.¹⁵⁰

1915. december 24. Karácsonyest a fogságban! Aki ezt maga nem éli át, annak lehetetlen ezt utólag átélnie. A karácsonyfa fényei a fényözönben fájdalmas hangulatot sugároznak, és mennyire belekeveredik a bánatos érzés, ha az ember a hozzátartozóit innen sok ezer versztre tudja. És micsoda különbség van a tavalyi és az idei karácsonyest között. Akkoriban, amikor a przemysli erőd körül az övonalban a fedező magaslatok mögött karácsonyfák tündöklő fénye bontakozott ki, akkor mégiscsak a hazánkban, részint a véghezvitt nagy tettek nyomán, várva várhattuk a még nagyobb, hozzánk méltóbb feladatokat. És még ha a körülfárás miatt ugyan el is voltunk zárva a világtól, mégis volt remény és bizakodás, hogy rövid idő után felsejlik a megváltás.¹⁵¹ Ma orosz katonákat látunk a teremajtókban, akik mindenesetre a fájdalmas órákat, a szent pillanatot velünk élik át, – a szívünkbe azonban nem tudnak látni! – Néhány hangulatos előadás és a végén, a házi hangversenyünkön egy jól sikerült kvartett tölti ki az estét. Az otthoni karácsonyfáról álmodozva végül elszenderedünk.

1915. december 31. Ennek az estének a programját egy nagyon sikeres kvartett előadás és az ezt követő tombola tette ki.¹⁵² A legjobb reményekkel és a kérdéssel, hogy az újév jobbra mit ajándékoz majd nekünk, vajon megváltást vagy sem, a beköszöntő újév napjával alvásra zárjuk le szemünket a késői órában.

1916. január – Már október óta élvezzük a nagyon szép előadásokat, amelyekkel minden tudományos területet érintünk, szokásosan kétszer egy héten. Szándékom szerint e naplóm végén ezeket mind feljegyzem, ugyanúgy a legérdekesebb adatokat is a hőmérsékletre, az élelmiszerárakra stb. vonatkozóan.

1916. február 6. Az 5. honvédezredhez tartozó Nagy Iván főhadnagy, aki régóta tüdővész és az utóbbi időben kórházban volt, a jobb túlvilágra költözött. Őbenne egy nagyon kedves bajtársat gyászolunk. Értesítettük a hozzátartozóit és megtettük a szükséges intézkedéseket a méltó temetéshez.

1916. február 7. Nevezett temetése a katonai kórházból a nem messze lévő szép fekvésű temetőben történt -20°R-ban a luteránus szertartás szerint. A temetésen én is részt vettem. Énekarunk két ideillő kvartettet adott elő, nagyon szép volt. A temető valójában egy szép erdő, fogolycsapatunkból már nagyon sokan fekszenek itt örök nyugalomra helyezve. Béke poraikra!

1916. február 16. Csoportunkban életre hívtam egyfajta újságkiadó irodát. Miután az urak tökéletesen bírják a francia, az angol és a szláv nyelveket, ilyen módon a legfontosabb események a nyilvánosság előtt mindennap felolvasásra kerülnek. A legtöbb újságot eközben csak rejtett módon tudjuk bevenni a házba.

1916. március 12. Éjjel 2 h-kor tűz üt ki a házban. Figyelmeztetnek bennünket és ezúttal azonnal felhívják a figyelmet, hogy közvetlenül semmilyen veszély nem áll fenn. Tisztiszolgáink a sátorfánkat teljes nyugalommal viszik le az udvarra, ahová téliesen felöltözve mi is lemegyünk. A fedélszék egy része leég. Az itteni tűzoltók nagyon ügyesek és ezt a tüzet is rövid idő alatt eloltották, úgyhogy két óra elteltével már mindent vihattunk is a házba és aztán ismét mélyen elaludtunk. Ki kell emelnem, hogy az itteni lakóházunk nem a helyileg szokásos faház, hanem egy meglehetősen erős kőház.

1916. március 22. A tisztiszolgák létszámát újból csökkentik, a szoba legényei azonban maradtak.

1916. április 1. Nagyon hasznos tevékenysége után az élelmezési tiszt kéri a leváltását, helyét a továbbiakban segédtisztem, Piller főhadnagy veszi át, aki nagyon nagy érdeklődést mutat eziránt.

1916. április 6. Változtatások léptek életbe az általános magatartási rendben: a kertben tartózkodás csak este 5 h 30-ig enge-

délezett, az ágyak felett névcédulákat, az ajtókon névsort kell elhelyezni, ugyanezeket kell rátenni minden ruhadarabunkra, a bal karon egy fehér szalagot „B. P.”¹⁵³ betűkkel kell viselni, hogy mindenütt könnyen felismerhetők legyünk, mint hadifoglyok. Az élelmiszervásárlást illetően is korlátozások léptek életbe.

1916. május 6. Mától kezdve este 8 h-ig tartózkodhatunk az udvaron. Szabályozzák a húsvásárlást. Ma háromoldalas különleges lapjainkat írjuk, aminek nagyon örülünk, otthoni hozzátartozóink örömének előérzetével.

1916. május 22. Pongrácz hadnagy kórházba megy. Már hosszabb ideje érezhetően kifejlődőben van nála az elmezavar; ez annál is inkább megfog engem, mert ugyanezt Nagyváradról már ismerem, újévkor még teljesen normális volt. Egyfajta üldözési mánia tört ki rajta.

1916. május 29. Reggel az összes tisztiszolgát elveszik tőlünk, köztük az én jó Lacimat is. Amint halljuk, földmunkákra szánják őket. Helyükre csupa rokkantat és ráadásul csak korlátozott számban kapunk.

1916. május 30. E rokkantak bevonulnak, igen nyomorúságos öltözetben, néhány oly szármalmas alak. A négyünk szobájába szánt Szász Albert egészen jó benyomást tesz, ő az egyik a teljesen meggyógyultakból; – lábsebesülése volt és jelenleg minden szolgálatra alkalmasnak nyilvánították.

1916. június 14. Nagy egyházi ünnep van előkészületben. Erre már ma ezer zarándok megérkezett. Úgy hírlik, hogy a csoportomnak és még néhány más csapatnak át kell költöznie a közelben található, üresen álló házba a lehető legrövidebb időn belül. Ettől nem nagyon vagyunk elragadtatva, mert azon a szálláson jó ideig zsúfoltan lakott a legénység és bizonyára teljesen férges.

1916. június 15. Általános házkutatás, amikor is főleg katonai felszerelési tárgyakat és alumíniumcikkeket vesznek el.¹⁵⁴ Nekem már régóta nincs semmi ilyesmin.

1916. június 23. Az egyházi ünnepség fő ünnepnapja. Hatalmas emberáradat zúdult be erre a birodalom minden részéből. Kezdetben a császári ház tagjait is idevárták, ¹⁵⁵ akik azonban lemondatták magukat. Egy érseket szentté avattak, ¹⁵⁶ valamilyen metropolita kapta meg az avatást, stb. stb. ¹⁵⁷ Megtudjuk, hogy a „Sever” csoportból több héttel ezelőtt megszökött két tisztet és egy internált polgárt az Ob alsó folyásánál, közel a Jeges-tengerhez, utolérte a sorscsapás és életüket vesztették. ¹⁵⁸ Meglátásom szerint örület innen egyáltalán szökési kísérletet megkockáztatni.

1916. július 8. Átköltöztetésünk, így az én „Sever” csoportomé is a Mihajlovskij Skitbe most már véglegesen eldőlt, ezért kiadtam a szükséges ¹⁵⁹ utasításokat a kolostor rendbehozatalára, az ottani lakóépület beosztására.

1916. július 9. Áttették a csoportomba Dr. Kirchmeier egyetemi professzort, a Bécsi Általános Kórház főorvosát. Nagyon rokonszenves ember és általában kiváló, elismert orvos hírében áll. Ez igen nagy örömünkre szolgál. Mindjárt fel is vesszük őt a szobánkba, miután Komadina egy töréses műtét után még a kórházi létszámban volt.

1916. július 11. Örömünk a legújabb gyarapodás felett nem tartott sokáig. Ma érkezett a parancs, hogy azonnal Omszkba tartozik bevonulni és így búcsút veszünk tőle, mert holnap reggel elmegy hajóval, mi pedig, holnap végrehajtjuk áttelepülésünket a kolostorba.

1916. július 12. Szekerek végtelen sora áll a szállásunk előtt az udvarban. Felrakják a holminkat. Erősen ömlő esőben indulunk el. Az utazás többnyire erdős területen halad, nagyon felázott, egyre romló szekérutakon. Háromórás utazás után – az út csak 12 verszt hosszú – elérjük a rendeltetési helyünket. Három eddigi lakótársam és jómagam rögtön otthonosan berendezkedünk a magunk csinálta kis házikóban, amely jó benyomást tesz ránk. Még aznap délután majdnem teljesen készek vagyunk a berendezkedéssel, tájékozással az egész épületegyüttesben. Egészen sajtóságos és kellemes

hangulatba hoz minket az, hogy egy szép nagy erdő közepén találjuk magunkat, jóllehet, a még mindig meglehetősen heves eső nem sok szabadban tartózkodást enged meg. Mindamellet boldogok vagyunk, hogy tiszta, kész szállásunk van.¹⁶⁰ A nagyobb épületekben még messze nincsenek készen a munkálatokkal, mivel rendkívül sok mindent kell rendbe hozni. Átmenetileg még hárman vagyunk, mert Komadina még mindig kórházban van. Ő fogja megosztani velem a szobámat, amely a legnagyobb.

1916. július 13. Szép az idő és így kihasználjuk az alkalmat, hogy mindent megnézzünk magunknak. A kolostor fekvése csodálatos, szintiszta nyaralóhely. A szomszédságunkban van két kápolna, amelyekből az egyik közel az összeomlás előtt áll, ezért általában zárva van, kivéve szombaton és vasárnap, amikor a kimagaslóan művészi harangjátéka miatt nyitva van. Tulajdonképpen háziurunk egy barát a püspök képviselőjében, aki innen kijebb soha nem volt, ennek következtében a főépület kiépítetlenül maradt és most is mi tettük lakhatóvá. A főépületet kőből építették. A mi embereink legnagyobbbrészt ebben és egy másik nagy faházban találtak szállásra. Csak mi, nyolc törzsiszt, laktunk két kisebb házat. Az egész épületegyüttes körül magas fakerítés van. Az udvarban mindenütt fű burjánzik. Minden nagyon vad, műveletlen állapotban van, amelyen mi természetesen idővel segíteni akarunk. Közvetlenül a kerítésnél mindenütt erdővel vagyunk határosak, éspedig lombos és tűlevelű fákkal vegyesen. Meredeken a kolostor alatt egy nagy, hosszában kiterjedő, piszkos tó található, viszont ez lát el bennünket vízzel, úgy ivó-, főző-, mint mosdóvízzel. Ennek a tónak a lefolyása félúton alkalmas ugyanis a fürdésre, és kíséřőim, akikkel megtekintettük a tavat, mindjárt előkészületeket is tettek, hogy itt fürödjének, közöttük természetesen Bekk.

1916. augusztus 1. Miután 165-en vagyunk ide beszállásolva és nem szabad a kerítésen kívülre mennünk, így az otthonról hozott szellemiségünkől kifolyólag elkezdtek kigyomláni az udvarban

elburjánzott gazt, jelenleg van egy nagyon szép focipályánk, és már gondolunk egy innen leválasztott korcsolyapályára is télre. Úgy a német, mint a magyar csoportnak is van egy-egy férfikórusa, ezen felül a németeknek egy nagyon jól vezetett zenekara. A mi étkezőcsoportunk vezetőt váltott, Piller helyére Krause főhadnagy lép, akit legutoljára Topánfalván erdészként alkalmaztak.

1916. augusztus 14. Az itteni foglyok feletti felügyeletet az eddigi altisztól egy tiszt veszi át, aki a velünk szomszédos házacskában lévő lakásba költözik.

1916. augusztus 17. Egy omszki tábornok tartott szemlét, aki átvette a különböző kívánságokat és panaszokat. Húsvásárlás számunkra már csak szombaton, vasárnap és hétfőn, a többi napon hústilalom. Este öfelsege születésnapjának előzetes ünneplése. Mindkét férfikórus és a zenekar adott hangversenyt, ez egyes épületeket nagyon szépen feldíszítették, a faépületnél egy különösen ízléses felirat látható. Déltől kezdve az éttermünkben kiállítottuk az urak által legújabban festett képeket, az én három kedves kislányom képe éppen a császár képe alatt, a helység közepén kapott amolyan díszhelyet.¹⁶¹

1916. augusztus 18. Délelőtt tornaverseny a legjobb tornászainkkal, délben minden étkezőcsoport ünnepi ebédre gyűlt össze, eközben a legidősebbek elmondták a szokásos császári pohárköszöntőket,¹⁶² mindenesetre bor nélkül! Délután nagy futballmérkőzés!

1916. augusztus 23. Gyarapodást kapunk a legfelsőbb helyiség lakójának és Kehrling alezredesnek a személyében, akik a vidéki tartózkodást többre becsülik a városinál.

1916. augusztus 26. Felkeresett bennünket a tobolszki kormányzó, ezt többször megtette saját tájékozódására, mert magasabb rangú szemlézést helyeztek kilátásba a közeljövőben.

1916. augusztus 29. Oroszország hadüzenetének a napja. Ha fel is voltunk mindig készülve erre, ez a második orosz hadüzenet rettenetesen felháborított minket.

1916. szeptember 7. Bevonul csoportunkhoz Zabán Pál honvédszázados, aki Turkesztánból jön. Ahogy az elbeszéléseiből kivesszük, sok tiszt ott helyben az ottani éghajlat áldozata lett. Mindig arra a meggyőződésre jutunk, hogy a mi vidékünkön a legkedvezőbb az éghajlat és hálát adhatunk Istennek, hogy idevetődünk.

1916. szeptember 12. Éjjel 12 h-kor bajtársunk, Pongrácz százados meghalt. Teljes elgyengülésben ment tönkre, mert az üldözési mániája következtében majd' minden ételt visszautasított, mindig abban a kényszerképzetben, hogy meg akarják mérgezni.¹⁶³ Betegségének az elején, amikor az általunk küldött ételt kapta, még ment valahogy, később azonban egyre határozottabban tolt el magától minden ételmet és ennek a szegény embernek, aki otthon még teljesen fel tudott volna gyógyulni, távol az övétől és kedves hazájának földjétől, nyomorúságos módon kellett elmennie.

1916. szeptember 13. Délután 2 h-kor bajtársunk temetése ugyanolyan módon, mint a korábban elhunyt bajtársunk esetében. A mi, valamint a más csoportok küldöttsége zuhogó esőben adtuk meg neki az utolsó tiszteletet. Én magam könnyebb meghülés miatt a temetésen nem vettem részt.

1916. szeptember 18. Délelőtt 10 h-kor kaptuk helyi járásunk küldöttjének, egy nagyon csinos, idősebb hölgynek, Huszár bárónőnek a látogatását, aki magyarul és németül tökéletesen beszél. A kíséretében néhány Szentpétervárról jött orosz tisztén kívül ott található volt még egy svéd tiszt és a kormányzónk titkára, aki egyidejűleg a cenzorunk is.¹⁶⁴ Miután megvendégeltük a látogatókat, amihez zenekarunk és a német férfikórus az ünnepi zenét szolgáltatta, összegyűltünk az udvaron, ahol a bárónő meleg szavakkal adta elő öfelsége üdvözlését és legjobb kívánságait. Ezt

követően kiosztott a legénységnél mindenkinek 3-3 rubelt, míg a dán tisztt azoknak a tiszteknek, akiknek kölcsönre volt szükségük, azt 50-100 rubel erejéig nyugta ellenében átadta. A bárónő ezután megtekintette a szálláshelyeket. Körülbelül estig beszélgettünk vele, rendeztünk a tiszteletére még egy futballmérkőzést is, amelyet nagy odafigyeléssel követett. Aztán elmondta, most viszont sietnie kell, hogy még a sötétség beállta előtt visszajuthasson a városba. Több napig maradt Tobolszkban és minden csoportot meglátogatott, a legénységi tábor is.

1916. szeptember 20. Tisztiszolgalétszámunkat ismét csökkentik. Mostantól hat tisztre esik egy szolgál. Ránk, törzstisztekre, ez nem vonatkozik.

1916. szeptember 24. Tobolszkban alakul egy Vöröskereszt Bizottság, amelybe mi, az egyes csoportok küldöttet választunk, – ez Huszár bárónő ösztönzésére történik. Csoportomból Balzar főhadnagyot választották a bizottságba. Ennek elnöke Schröter főhadnagy a tűzérektől, Tobolszkban lakik. 24-30 ember a kolostorból ismét visszajuthatott a városba, mivel a kolostor túlszűfolt. Az urak kiválasztását fenntartottam magamnak.

1916. szeptember 30. Egy tábornok tart szemlét, akit Szentpétervárról küldtek ide.¹⁶⁵

1916. október 14. Délután a 23 fő áttelepülése teljes biztonsággal megtörténik, megejtjük a búcsúlátogatásainkat és az udvaron testületileg elköszönünk a társaságtól. Nehezemre esik hátrahagyni az ezredem tisztjeinek egy részét, akiknek nem tudtam minden kívánságát figyelembe venni.¹⁶⁶

1916. október 15. Átköltözés mérsékelten esős időben, én a bundámba bugyoláltan magam. Miután egyedül vagyok a szekéren, így velem utazik zsákba dugva a házi cica is, akit öthetes korában vettünk át a szerzetestől a kolostorban. 2 ½ órás utazás után érkezünk meg az új szállásunkra Tobolszkba, a Kuznitschkaja utcába, az aranycsinálók házába. Le kell írnom ezt a szálláshelyet és a

szállásadónők jellegzetességét. Szálláshelyünk a hosszanti udvar által elválasztott két faházból áll. A hátsó részben mindkét oldalról egy kis kert csatlakozik hozzájuk. A jobbra található házban először egy kis előtérbe lehet lépni, aztán egy még kisebb helyiségbe, ahol Albert tisztiszolgánkat helyeztük el. Balra van egy szoba, ahol a két százados, Egry és Solty talál helyet magának. Aztán van egy ebédlő az egész csoport számára három ablakkal az utca felé és kettővel az udvar felé. Innen nyílik egy ajtó az egyik utcai szobába, ahol Papp Géza és Horváth lakik. Ajtó nyílik egy kisebb udvari szobába, amelyet lakószobának rendeztem be magamnak. A mi házukban van ugyanakkor a konyha. Ablakomból az udvar egy része fölé van kilátás. Az épületben a bejárat kaputól balra vannak más urak 18-an, csupa idősebb főhadnagy 6 szobában, aztán az orosz felügyelőcsapat és a 3 tisztiszolgánk szállása következik. Hátul az udvarban található egy nagy pajta fa tárolására, ez a disznók, szárnyasok stb. befogadására is alkalmas, azonkívül van egy egészen jó jégverem is. Szándékunkban áll, hogy tavasszal, közelebbről a szép májusi hónapban, korábban itt nincs hóolvadás, kertünket igazán kellemessé és hasznossá tegyük. Háziasszonyunk egy nagyon bőbeszédű, de kedves idős zsidóasszony, aki egy itteni fogorvosnő anyja és ehhez is költözött.

1916. november. Minden szükséges rendbehozatali munkát befejeztünk és a szálláshelyünkkel is igazán elégedettek vagyunk. Beállt a szokásos nagyon szigorú tél.

1916. december. Nagyon szigorú telünk van, sokkal durvábbnak ígérkezik, mint tavaly volt. Az udvar nem olyan nagy, mindazonáltal van benne elég helyünk, hogy a napi sétát megtegyük. A fiatalabb urak úgy mennek ki sétálni, ahogy megengedett, naponta kétszer fegyveres őrök kíséretében. Én és az idősebb urak megelégszünk az udvari sétákkal. A szentestét a legcsaládiasabb módon töltjük el, de nagyon egyszerűen és szerényen egy kis karácsonyfa meggyújtásával. A szilveszterestét egy kis énekléssel és nagyon visszafogott

kabaréval. A központi hatalmak részéről a hónap közepén kezdeményezett béketárgyalások ellenére sem táplálunk hiú reményt, de pontosan úgy, mint tavaly szilveszterkor, kifejezzük abbéli reményünket, hogy a következő karácsonyokat legalább már meghitt családi körben otthon ünnepelhetjük. Adjá Isten! Hiszen nekünk már csak a remény marad fenn egyedül.

1917. január. A város és a ... minden csoportjától jöttek nekem és a csoportomnak a szívélyes újévi jókívánságok. Ugyanezt jómagam és a csoportom is szívből viszonzta. Az antanthatalmak válasza a központi hatalmak békejavaslataira mindnyájunkat mélyen felháborított.

1917. február. Újabbán egy átköltözés rémképe fenyeget bennünket. Úgy hírlik, hogy a városi kisebb csoportokból ötnek, köztük az enyémnek is, a szálláshelyüket el kell hagyniuk, és be kell költözniük az úgynevezett klubhelyiségbe, ahol tavaly a legénységet helyezték el és, amely tele volt férgekkel. Én minden csoport nevében természetesen kézzel-lábbal védekezem, és úgy látszik, ezt siker fogja koronázni, mert nemsokára halljuk, hogy ezt a tervet elvetették. Egy átköltözés ilyen rövid idő után, amikor itt annyira megelégedettek vagyunk, nemcsak nagyon kellemetlenül érintene bennünket, hanem ismét sokba kerülne ez nekünk.

1917. március 15. A táviratok azt a szenzációs hírt hozzák számunkra, hogy az európai Oroszországban forradalom tört ki és a korábbi kormánynak engednie kellett a dumából alakult újjal szemben, viszonylag kevés vér folyt, mert az egészet régóta jól átgondoltan előkészítették. A nép és a hadsereg teljes egyetértésben van és így a legrövidebb időn belül nyugodt és szabályozott viszonyokra lehet számítani. Úgy beszélnek, hogy a cárt is lemondásra fogják kényszeríteni és a korábbi kormányhoz tartozó rengeteg személyt elteszik majd láb alól.

1917. március 16. A cárt, aki a fronton volt, itt lemondásra szólították fel és ő ennek a felszólításnak azonnal eleget tett. Az

összes csapat csatlakozott a forradalom eszméjéhez. Felszólították a cár testvérét, Szergejt, a kormányzás átvételére, ő ezt átmenetileg elhárította magától addig, amíg nem tisztázódnak a viszonyok.

1917. március 20. Naponta futnak be hírek a forradalom sima lefolyásáról, úgy az európai, mint az ázsiai Oroszországból. Itt minden a maga nyugodt medrében folyik. Naponta vannak ugyan ülések az új hivatali szervek megválasztásával összefüggésben, de az általános városi nyugalmat semmi sem zavarja.

1917. március 22. Ez a legjelentősebb emléknapunk, mert két évvel ezelőtt az összes élelmiszer teljes hiánya miatt kényszerültünk arra, hogy a számunkra oly szeretett Przemysl erődöt átengedjük az ellenségnek, és így immár két teljes éve annak, hogy hadifoglyok vagyunk. Ugyan mikor leszünk egyszer már szabadok? Kedélyünk, még ha sorsunkat oly megadottan is viseljük, egyre komorabbá válik. Ma kétszeresen megindult hangulatba vagyunk, mert bajtársunknál, Sallay századosnál hirtelen elmebaj tört ki és nagyon félünk, hogy a felgyógyuláshoz nehezen lehet reményt fűzni.

1917. március 23. Sallay százados búcsút vesz és két ember kíséretében, akik egész éjjel nála virrasztottak, elvonul a kórházba. Még késő este én is meglátogattam, hogy határtalan idegességében megnyugtassam. Ez alkalommal elmezavarában kért meg, szeretné, ha megszabadítanám tiszti rendfokozatától, ezentúl csak hétköznapi munkásnak vagy kereskedőnek akar számítani, mindezt magától értetődően megígértem neki. A jelenet nagyon megfogott.

1917. április. A napok meglehetősen egyhangúan múlnak. A napsugarak azonban gyakran csalogatnak bennünket az udvarra, ahol az urak nagy szorgalommal maguk lapátolják a havat, a hónap vége felé a kertben is. Mégis, nem sok örömmel végezzük mindezeket a munkákat, mert egyre bizonyosabb híresztelések ütik fel a fejüket, hogy mindnyájunknak véglegesen át kell adnunk a szálláshelyeket a városban, hogy Podschibaschiba települjünk át.¹⁶⁷ Hónap végén

Sallay századost elbocsátották a kórházból és s Szkitbe szállították. A teljes gyógyulásnak természetesen semmi nyoma.

1917. május. Majdnem az egész napot élvezettel a kertben töltjük. Még megvan itt a hó, de mindig kevesebb lesz. Így aztán a hónap közepén felállítunk egy gurító tekepályát is, amellyel az urak a nap nagy részén át elszórakoznak. Kerestem magamnak olvasáshoz egy kellemes sarkocskát, ahol egyáltalán nem zavarunk. Néhány zöldségágyást is létesítettünk, de nem sokat, mert az áttelepítésünkkel a jövőben is határozottan szembe kell néznünk.

1917. május 29. Átköltözés Podschiwaschiba. Még egy szerény ebédet magunkhoz veszünk az aranycsinálók házában, azután szekereken megyünk a 3 verszt távolságra lévő táborba. Ott, miután az élelmezési cikkek bizottságának rendelkezései mindenütt bevezetésre kerültek, alapos vizsgálatnak vetnek alá, amikor is elveszik tőlünk az 1 font feletti cukrot, az ellátás számára zsírt, tojást, füstölt hentesárut stb. tehetős mennyiségben. Nos, nem számít! Többet is megéltünk már a hadifogságunk alatt. A legelkeserítőbb azonban az, hogy egy olyan barakkba költözünk be, hogy ezért még az Isten is megszán minket. Mindenhol befúj a szél.

1917. május 30–31. Szüntelenül esős az idő, nagy a hideg és ehhez jön még a szél. Barakkunk helyiségei 5 ½ m magasak, minden résen befúj a szél. Arra kényszerülünk, hogy fűtsünk és bundában ülünk a szobában. Éjszaka felöltözve alszunk, pulóverrel magunkon és felvett hósapkával. A padlóról meg nedvesség nyomul felfelé. Ez aztán a nyomorúság!

1917. június 2. Átköltözöm Papp Gézával és Horvátthal ... orvos szobájába a gyengélkedőbarakkban. Ez a szoba fűthető és ilyen módon félig-meddig lakható. Az egész táborban nem látni fát, semmi zöldet, ahová a szem ellát, semmit, csak bénító sarat. Más városi szálláshelyekről is, kettő van, már mindenkit kiköltöztettek.

1917. június 3–30. Jó gondolat volt a lakásba költözés, mert a nagy barakkban az urak szüntelenül fagyoskodnak. Az egész hónap

hideg és szeles, alig van pár szép nap, amikor a tábori zenekarunk a szabadban néhány egészen szép hangversenyt rendezett. A drágulás egyre érezhetőbb. Már a megtakarításaimat kell elővennem, mert főként a vaj, a tojás, a cukor és a füstöltáru mérhetetlenül drága lett.¹⁶⁸

1917. július. Most már igen szép meleg napjaink vannak, csak itt az Irtisch mellett állandóan fúj a szél. Építünk egy nagyon jó nyári tekepályát, jómagam azonban nem tekézem, mert először is nincs kedvem hozzá, aztán pedig, a vállaimat nem tudom szabadon mozgatni, mert március közepe óta folytonosan erős reumás fájdalmaim vannak, amelyek csak most kezdenek lassan elmúlni. A mellettünk folyó Irtisch folyót szorgalmasan használjuk fürdéshez. Én magam sajnos nem fürödhetek a szabadban. Tantaluszi kín lenne! De mit csináljak, ha a reumám miatt nem fürödhetek a szabadban. Két vasárnapeste nagyon szép színházi előadás volt.

1917. augusztus. Ismét volt néhány nagyon tetsző színházest. Augusztus közepén megérkezett hajóval a cári család 300 személlyel a kíséretükben Tobolszkba,¹⁶⁹ néhány napot a hajón maradtak,¹⁷⁰ mert a lakás – igazi orosz állapotok – még nem volt berendezve.¹⁷¹ 5–6 napos hajón tartózkodás után átköltöztek a kormányzati épületbe. Természetesen nem kerülhettek a szemünk elé.¹⁷² Augusztus 17-ét nyilvánosan nem volt szabad megünnepelni, mindazonáltal a csoportomban megtartottam a szokásos beszédet a barakk egyik nagy helyiségében. A születési ünnepség tiszteletére viszont az augusztus 16-tól hó végéig tartó időben olimpiai versenyekre került sor szép eredményekkel. A hónap végén megalakult egy magyar műkedvelő társaság, amely igen jól mutatkozott be.

1917. szeptember 1–20. Híresztelések jutnak el hozzánk arról, hogy az összes hadifogolytiszte Tobolszkból, a Szkítből is, áthelyezik máshova. Az élelmiszer napról napra drágább. Az oroszok is nagy bajt okoznak nekünk, szidják a városlakókat, meglopnak és

kirabolnak bennünket minden alkalommal, ahol csak tudnak. Nagyon megszenvedtük, hogy a táborban egyetlen fürdők sincsen. Az egyik augusztusi napon Horváth barátommal voltam a városi fürdőben, magától értetődően szekérrel, mert gyalog nehezen megyek. Hónap közepén megtudjuk, hogy előreláthatóan Kelet-Ázsiába, vagy Wladivostok vidékére vagy az Amur menti területre helyeznek át bennünket.¹⁷³ ¹⁷⁴ Riga bevételének hírére teljesen elragadtattuk magunkat. A hangulat a rossz ellátás ellenére a lehető legjobb.

1917. szeptember 23. Menetkészek vagyunk. Minden felesleges dologtól megszabadulunk, hogy a hosszú úton ne sok mindent kelljen magunkkal cipelni. Közlik velünk, hogy először is két hajón Omszkba szállítanak bennünket. A kisebbben utazom én a magyar társasággal, a nagyobbikon az osztrák társaság.¹⁷⁵ A teret túl szűkre méretezték, az elosztást nehéz foganatosítani!

1917. szeptember 24. Délelőtt gyülekező a hajókikötő előtti téren, egészen a tábor közelében. 700-an vagyunk tisztek és körülbelül 200 tisztiszolga, szakács, körülbelül 90 orosz egy zászlóssal /: / mint kíséreoosztag. Körülbelül 5 h-tól 6 h-ig berakodás. 7 h-kor indulás. Nagyon összenyomva helyeztek el bennünket, de azért a hajónkon /:Wratislaw:/¹⁷⁶ jó ételt, sőt, kétfokos sört kapunk. Az időjárás kedvező.

1917. szeptember 25. Szép az idő. Felváltva a mi kicsink, aztán ismét a nagy gőzös van elől.

1917. szeptember 26. Erős a szél. A fedélzeten mégis jót lehet sétálni. Délután összejön egy bridzsparti. Nagyon kellemes az étteremben.

1917. szeptember 27. Éjszaka elérjük Tarát, ahol ismét sört veszünk fel. Az étel folytonosan jó és a drágaság idején kedvező az ár.

1917. szeptember 28. Délelőtt érkezés Omszkba. Délután úgy a mi hajónk, mint a nagy is, egy másik kikötőpartra megy a vasútállomás közelében. 4 h és 6 h között kirakodás és áttelepülés a pályaudvarra, ahol iszonyatunkra egy 40 marhavagonból összeállított vonatra

találunk, amelyen egy 6000 verszt messzi útvonalat kell magunk mögött hagynunk. Kivétel nélkül 24 tisztet zsúfolnak össze egy ilyen kocsiban. Minden oldalon 12 fekvőhely, 6 lent, ugyanennyi fent és ehhez még a csomagunk. Szép kilátások! Még a sötétség beállta előtt bevagoníroznak és körülbelül éjfélkor elhagyjuk az állomást, de mi csak egy olyasféle hatalmas rántást érzünk félálomban, mintha már most egy katasztrófát élnénk meg.

1917. szeptember 29. Délelőtt 9 h-kor elérjük Tatarskaját, 11 h-kor Koskalt.

1917. szeptember 30. Elhagyjuk Novo Nikolajewsket, Tschebulát, Jurgát, Tutalskaját.

1917. október 1. Adesinskben kapunk először meleg ételt. – Káposztaleves, marhahús és kása, a szokásos étrend.

1917. október 2. Elérjük Krasno Jarskot, – Chaimskban – Jennisey kapunk ebédet /:ismét leves, marhahús és kása:/.

1917. október 3. Elhagyjuk Nischny Udinsket – szintén tisztí fogolytábor.

1917. október 4. Zima, Milytin /:bánya:/, Polovina.

1917. október 5. Elérjük Irkutskot, ahol a katonai táborban ebédet kapunk és ezennel felvilágosítást is arról, hogy éjszaka a különböző irányzatú egyes ezredek között nagy harcok zajlottak le.¹⁷⁷ Szép nagy város három pályaudvarral, erősen őrzött hidak. A hídon történt áthaladáskor a kocsiajtókat és mindkét ablaknyílást zárva kellett tartani. Estére elérjük Bajkal állomást és ezzel az azonos nevű legnagyobb belsőtót, amelyen tengeri hajó nagyságú gőzösöket pillantunk meg. Egész éjjel keményen utazunk a tó déli partja mentén. Kár, mert éppen ez a szakasz a leglátványosabb az egész úton!

1917. október 6. Átutazunk Berezowkán, Zelengán és Wrchny Udinskon. Azok a tiszték, akik bevásárlás végett kiszállnak, megtapasztalják az orosz kísérőosztag minden ok nélküli brutális eljárását. Ezekkel a kilengésekkel szemben az ember tehetetlen!

1917. október 7. Elhagyjuk Ingodot, Jablonovát és elérünk estére Tschitába, ahol meleg zabálnivalót kapunk.

1917. október 8. Egész napon át hideg van, eddig csak az éjszakák voltak hidegek. Nagyjából azonban szép az idő. Charinskajában kapunk eledelet.

1917. október 9. Korán reggel elérjük Mandschuria állomást és ezzel kínai területre lépünk. Délben Kajlarban eszünk. Ezen a vidéken a kínaiak és egyéb csöcselék folyvást rablásokat követnek el. Azt a szakaszt, amelyik az oroszokhoz tartozik, a katonáknak erősen ellenőrizniük kell. Két nappal ezelőtt itt a rablók és az oroszok között harcok is lezajlottak.

1917. október 10. Nagyon szép időben haladunk át Hingara, Tschingiskan és Nanerischan városokon.

1917. október 11. Átmegyünk a legszebb és legnagyobb kereskedelmi és iparvárosok egyikén, Charbinon. Itt nem látni, csak kínaiakat, az egész lakosság 2/3-a kínai. Rádióállomás.¹⁷⁸

1917. október 12. Utunk Tschandantschetschin megy át. Estére elérjük Mandschuria [megye] határállomását, Mulint, ahol a vámósok megtartják a határvizsgálatot. Minket azonban csak nagyon felületesen vizsgálnak át. Ha ezt előre tudtuk volna, sokkal több cigarettát és cukrot csempészhettünk volna át.

1917. október 13. Forbatovo, Nikolsk-Usuriczkyt hagyjuk el. A fővonal innen megy tovább Wladiwostok felé /:101 verszt:/, mi azonban itt lekanyarodunk és egy mellékvonalon utazunk Spakojén, Kutikowon, Jessenskaján, Krasnoje reckán át /:ahol szintúgy hadifogolytisztek vannak:/: Körülbelül este 7 h-kor háromhetes utazás után megérkezünk Chabarowskba és a marhavagonjainkban éjszakázunk. Utazásunk végén azért említést kell tennem, tulajdonképpen hogyan is zajlott le a napi életünk egy ilyen marhavagonban: vonatunk legtöbbször – ez még kedvező körülménynek is tekinthető – a reggeli órákban hosszasabban vesztegelt valahol egy állomáson. Vonatunkból két vagon eltávolítanak,

tisztiszolgáinkat elhelyezik. Ezekben a kocsikban vagy ezek előtt végeztük el a reggeli tisztálkodást, természetesen felváltva, mert ott három férfinél több nem tudott mosakodni. Egyéb szükségleteinket is magától értetődően Isten szent ege alatt a természetben kellett elvégeznünk, olykor meglehetősen friss reggeli szellőben. Ezután elkészítettük magunknak a teát és azt lakmároztuk, ami éppen nálunk volt, vaját, kolbászfélét, mézet és hasonlókat. Miután éppenséggel nem minden nap kaptunk meleg eledelt, így étkezésként minden lehetséges napszakban bármilyen ételmezt magunkhoz vettünk, amit a különböző állomásokon fel tudtunk hajtani. Mivelhogy, amint már említettem, nagyon összepréselve helyeztek el bennünket, úgy ültünk, hogy mi a földszint lakói a fekhelyünk előretolt deszkáin, míg a felső emelet lakói szintén egész napon át az ő fekhelyükön ültek vagy feküdtek. Itt-ott egyesek, még ha kényszeredetten is, csoportosultak egy kártyapartira, amit nagyon sokszor zavartak, amikor az hosszabb ideig elnyúlt. Az étkezésekhez ugyanúgy meneteltünk, mint a legénység, tányérral és étkészlettel felszerelve, csoportokat képezve a közelben található kaszárnya helyiségébe, ahol főztek nekünk /:a laktanyák mindenütt a pályaudvarok közelében fekszenek:/. Este előkészítettük a fekvőhelyünket az éjszakai nyugalomhoz. A bundám mint alátét szolgált, arra terítettem a lenvászonlepedőt, miután az egész vasúti utazás alatt a saját ruhámban maradtam, az szolgált takaróként és a kabát is akképpen. A fekvőhely elrendezése általában bűvészmutatvány volt a szűk helyviszonyok miatt. /:a vállaink között abszolút nem volt hézag:/. Ez a munka csak több részletben haladt előre.

A végén sikerült bekúsznunk a fekvőterünkbe, ami leginkább nekünk földszinti lakóknak nem volt egyszerű, így helyénvalónak fogadtuk el, hogy a szűk határokat rögzítsük le, mert olyan közel feküdtünk egymáshoz, hogy a határsértések állandóan napirenden voltak. Lábhoz tett éjjeliedénnyel csak lassanként szunyadtam el és gyakran, ha éppen jó szendergésbe estem, elég volt a szerencsétlenül

kiválasztott pillanat a vonat megállásakor vagy a mozdonyunk újbóli nekilódulásakor, ez hatalmas lökések nélkül nem zajlik le, hogy hosszabb időre elrabolja tőlem a szendergést. Ennek az utazásnak minden kínlását egyenként leírni, arra egyetlen toll sem alkalmas. És ez után a szokatlan transzszibériai utazás után, kevés kivétellel, egészségesen és épségben mégis célhoz értünk, ami ugyanakkor nem akadályozott abban, hogy az utazás végén rövid fohászt ne intézzek az éghez: „Uram, védelmezz meg engem egy ilyen utazás megismétlődésétől!”

1917. október 15. Kirakodás a pályaudvaron. Körülményes leszámlálás, aminek az oroszok sosem jutnak a végére. Ácsorgás három órán keresztül. Dél körül végre átvezetnek bennünket egy teljesen előkészítetlen táborba. Itt az új táborparancsnok vár minket, egy minden valószínűség szerint civilizáltabb ember, mint minden más parancsnok, akik nekünk eddig jutottak /:százados:/. Némi késéssel délután 4 h körül jutottunk meleg eledelhez, jövőbeni orosz élelmezési tisztünk készítette.

1917. október 16. A nap a berendezkedési munkálatokkal, a beosztással, a szolgálatok szabályozásával telik. Három hosszú barakkban kapunk elhelyezést. Illemhely a barakkunktól messzi távol és borzalmas állapotban. Ehhez még az Amur völgyéből förtelmes szél is fúj, amely itt, közelebbről ősszel és tavasszal, igen kellemetlen. A hely itt is oly mértékben szűk, hogy már a megérkezés napján elhatároztuk, tiltakozást terjesztünk be az elhelyezés ellen és a svéd Vöröskereszthez fordulunk.

1917. október 17. Megjelennek már a helyi járás képviselői is, amikor előadhatjuk minden panaszsunkat, kilátásba helyezik áthelyezésünket egy másik táborba.¹⁷⁹

1917. október 20–31. Az áthelyezést egy másik táborba /:laktanya:/ már elrendelték. Mintegy 500 tisztnak kell csak odamennie, a maradékot más táborokba osztják el.¹⁸⁰ Szombati napokon a tábori zenekarunk felváltva három barakkban

hangversenyezett. Az élelmiszer beszerzését rendkívül megnehezítették számunkra. A város semmit nem akar nekünk szállítani. Vajat, tejet, tojást és efféléket alig lehet kapni. Helyzetünk a tobolszki helyzettel szemben egy jótányit sem javult.

1917. november 13–17. Áttelepülünk az új táborba, ahol azonban minden szintén csak félkész, ezért sok a munka az embereink számára. Én itt Balzar alezredessel költözöm egy szobába, mellettünk Komma tábornok fog lakni, aki átmenetileg még nem érkezett meg. A nagy sikerek Észak-Olaszországban ismét felélesztenek bennünket és megtöbbszöröződik a bizalmunk egy közeli békében. A rajtunk kívül eső felkelések a taskenti és krasznójarszki hadifoglyok körében még jobban megnehezítik az itteni helyzetünket. Senki nem mehet be a városba, így aztán az oly sok dolog beszerzéséről teljesen le kell mondanunk.¹⁸¹ Minden egyre rosszabb és rosszabb!¹⁸² Magát az újságok behozatalát is néhány napja megtiltották.

1917. december. A hónap első napján Komma tábornok a birodalmi németek táborából hozzánk költözött. Napjaink a hónap elején nem hoztak semmi újat. 7-én megtudtuk, hogy Oroszország fegyverszünetet kötött velünk, az elkövetkező napokban kalandos rémhírek keringenek, az újságok hoznak ugyan ezt meg azt, amikből ismét bizakodást lehet meríteni, de nagyjából és egészében egyáltalán nem tudni, mi megy végbe a világban, mert csak orosz helyi lapjaink vannak, amelyekből nem sokat lehet kivenni. – A karácsonyt és a szilvesztert nagyon egyszerűen és szerényen töltjük el. Ha ebben az évben a véghez valamelyest közelebb is kerülünk, attól még mindig nincs tiszta kép előttünk, ami folyvást az elvárásunk és az is marad!

1918. január. Helyzetünk teljesen változatlan, semmivel sem jobb, mint korábban, így lépünk be az újévbe. Az egyetlen, ami fenntart minket, az, hogy Oroszországgal rövid időn belül talán

mégis létrejön a béke és mi ily módon, vagy cserével haza, vagy egy közelebbi országba kerülünk.

1918. január 15. Élelmiszerellátásunk kérdése a jövőre nézve nagyon nehéznek ígérkezik. Az élelmezési tiszt állandóan emeli az árakat, amit mi ebben a helyzetben már nem tudunk előteremteni.

1918. január 27. Megüljük a német császár születésnapjának ünnepét, amikor is Komma tábornok a házi zenekarunk közreműködése mellett egy szép, lendületes beszédet tart, amelyet követően a házi zenekar eljátssza a német himnuszt. A beszéd előtt ugyanők a Bűvös vadász dallamait játszották.

1918. január 28. A naplóban személyes érzéseimnek és hangulatomnak nem akarok szabad folyást engedni – ahogy ezt eddig is betartottam –, most viszont nem kerülhetem el, hogy itt is kifejezésre juttassam, mennyire nehezemre esik „ezüstlakodalmat” az enyéimtől oly távol, teljes csendben és bánatos érzéssel eltölteni. Isten bizonyára meghallgatja az imádságomat, amelyben könyörögve kérem az ég áldását feleségem és gyermekeim boldogságára. Ha ma pillantást vetek a legutolsó családi képre és gyermekeim fejlődésére gondolok, akkor küldöm is hálaimamat a Mindenhatónak, mert szemmel láthatóan mérhetetlen kegyelmét árasztja a családomra.

1918. február 13. Ez a nap nagy ünnepnap a számunkra, mert korán reggel különkiadásból értesülünk arról, hogy Oroszország megszüntette a hadiállapotot a központi hatalmakkal szemben és elrendelte hadseregének leszerelését. Egy szóval, végre itt lenne a béke Oroszországgal! – Ha az Úristen is úgy akarja, április hónapban otthon lehetünk!

1918. március. Az Oroszországgal történt békekötés¹⁸³ ellenére semmilyen örömben nincs részünk, mert Oroszországban láthatóan most kezdődik igazán a boszorkánytánc. Emellett társaságunk nagy része, köztük néhány elviselhetetlen idősebb ember is, japán betöréstől tart, aminek következtében itt ragadhatunk. Elnökletem

alatt összegyűlnek az egyes táborok parancsnokai, hogy az elszállításunkra vonatkozó és az oroszok által kezdeményezett tárgyalásokat lefolytassuk.¹⁸⁴

1918. *április*. Gróf ...¹⁸⁵ nyolc törzstisztet akar magával vinni a szalonkocsijában Irkutskig.¹⁸⁶ Én 5-én áttelepültem a kórházba.¹⁸⁷ Következő nap megtudom, hogy gróf ... elutazásából valószínűleg nem lesz semmi, merthogy az oroszok a jelenlegi politikai viszonyokra tekintettel lebeszélnek erről. 7-én a németek utaznak el, 17-én az én táborom,¹⁸⁸ Nyugat-Szibériába szállítanak bennünket.¹⁸⁹ Én azonban maradok a kórházban, mert számomra egyre valószínűbbnek tűnik, hogy a rokkantakkal talán közvetlenül hazajuthatok.¹⁹⁰ A kórházban tartózkodás nagyon jót tesz, legalább egyszer ismét egy kicsit feltáplálhatom magamat.

1918. *május*. Majdnem az egész hónapot még itt töltöm, mert csak május közepén jön ide a parancs Moszkvából, hogy a betegeknek és a rokkantaknak el kell menniük.¹⁹¹ 29-én bevonagóznak bennünket, engem és mind a nyolc másik törzstisztet ismét egy legközelebbi marhavagonba, neve Topolsaka. Másnap azonban az orosz szállítványparancsnokunk kedvességéből kifolyólag átmegyünk egy másodosztályú pullmankocsiba. 30-án megkezdődik az utazás. Határtalan öröm fog el bennünket.¹⁹²

1918. *június*. 6-án hajnalban érkezünk Tschittába, miután keresztülmentünk az egyáltalán nem érdektelen Amur-vonalon és itt ér bennünket az első hidegzuhaný. A vörösgárda szemügyre vette a holminkat, elvették tőlem még ezt a naplót is, egyidejűleg közlik velünk, hogy nem utazhatunk tovább, éspedig a vörös- és a fehérgárda között folyó harcok miatt, amelyek nem csak Irkutsktól nyugatra, hanem több helységben is tombolnak. Biztosítottak bennünket afelől, hogy legkésőbb tizennégy napon belül továbbutazhatunk, mert Moszkvába irányítottak bennünket. A tizennégy napból három hét lett, és csak ekkor kaptuk meg az engedélyt, mert az itt tartózkodás a betegek számára nagyon káros, hogy

folytathatjuk az utazást P. Z.-ig [*Petrovskij Záv*]. Úgy tűnik, hosszú időre itt kell ragadnunk.¹⁹³ Mindamellettt itt vonzó tájon találjuk magunkat, mintha Stájerországban lennénk. Minden valószínűség szerint ez így is marad, mert így telik el az egész hónap, a következő egész hónap, és még javában itt ülünk.

1918. július. A kórházi létszámból már 11 halottat temettünk el a hónap végén. /:a többi hiányzik:/.

1918. augusztus. Még mindig semmi kilátás a továbbutazásra. Augusztus 26-án eljutottunk W. U.-ba [*Werchné Udinsk*] illetve B.-be [*Bajkal*], ahol döntésnek kell születnie. Sok ármánykodás közrejátszása mellett ez végre meg is történik. A kórházi állomány továbbutazik Omskba. A rokkantak itt táborba kerülnek. Dühöngünk, de ez semmit sem használ. Mindazonáltal a tábort nagyon szépnek és jól szervezettnek találjuk. A vörös hullám már augusztus 20. óta eltűnt a fejünk fölül, még amikor P. Z.-ben [*Petrovskij Záv*] voltunk. Itt mindenütt a fehérgárdisták és a németek az urak. Én egy kőbarakkban egy nagyon takaros kis szobába költözöm, deszkapadló és elektromos világítás van, valamint áll egy szép és jó kályha is a szobában. Ebben a táborban nagy a mozgásszabadság. Van színház, kávéház, mozi is. „Kedvesem, mi több kell még neked?” És mi mégis többet akarunk, mert végül csakis haza akarunk menni.

1918. szeptember hónapot egészen kellemesen töltöttük el, szép sétákat teszünk, a kávéházba látogatunk, többször színházba is, a „Csárdáskirálynőre”, a [*Gül?*], „Babára”, néhány vidám darabra. Szolgálatban is van elég tennivaló, úgyhogy az idő egészen jól telik.¹⁹⁴

1918. október. Valóban jönnek a japán barátok és mi ennek következtében újból lakást cserélünk. Már arról is keringenek hírek, hogy megint Kelet-Ázsiába megyünk, éspedig egy Wladiwostok melletti szigetre kell eljutnunk.

1918. november. 1-jén valóban útnak indulunk, úgy, ahogy az előző évben, marhavagonokban Mandzsúrián keresztül. N.-ben

[*Nikolszk Usszurijszk*] megállást parancsolnak. Az állomás előtt állunk három napon át, míg el nem döntenek, hogy itt táborba megyünk. Félreértés által vagy valami egyéb miatt, kivagonírozáskor a kozákok úgy elvernek, mint egy kutyát.¹⁹⁵ Hála Istennek, én ebből nem kaptam.¹⁹⁶ Miután azonban több mint egy óra a menet be a táborig, útközben szekérre kellett szállnom. Egy nagy, üresen álló és fűtött laktanyába kerültünk és megint a jobb időket várjuk.¹⁹⁷

1918. december. Elsejével átköltözöm egy szomszédos laktanyába, ahol egy jobb szobára találok és ismét József szolgálma is, akit Balzarral együtt tartottunk. Illemhely azonban itt is a házon kívül volt, mert a házon belülieket nem lehet használni, ami télen nagyon kellemetlenül érintett. Végül lehetővé tették számunkra, hogy ravasz módon levelet írassunk haza. Sajnos ugyanakkor még remény sincs arra, hogy otthonról hírt kapjunk. A karácsonyi ünnepnapok annál is szomorúbbak voltak, mint amilyeneket valaha is megéltem. Azért mégis ott ültem szenteste az urakkal a szomszéd-szobából egy kis asztali karácsonyfánál és rátok gondoltam csendes bánatomban.

1919. január. Négy hónapja nincs fizetésünk és ebben a hónapban is nehezen számíthatunk ilyesmire. Majdnem teljesen hírek nélkül létezünk.

1919. február. Elsejével ismét át kell költöznünk, tél közepén és még hozzá egy olyan táborba, ahol nyomorultul érezzük magunkat. Végül azonban úgy látszik, hozzájutunk a fizetésünkhöz és a pótlékokhoz a dánokon keresztül. Milyen reményteljes volt a lelkünk egy évvel ezelőtt és milyen nyomorúságosan alakult minden!

1919. március. Megállás nélkül fúj a szél és rossz az idő, és ehhez jönnek a legszomorúbb hírek az újságokon keresztül. Otthonról nem jönnek levelek. Hozzá tartozóink miatt nagyon nyugtalanok vagyunk. 26-án megkaptam Mama és Bertha 1918. február 7-i (!) levelét.

1919. április.[Ø] befűj. A kutyák élnek így! Jobbára minden hónapban szárnyra kapnak az összes lehetséges hírek, egy lehető

leghamarabbi hazameneteltől az /:ügynevezett.../.¹⁹⁸ Mi már réges-rég elvesztettünk minden bizalmat és ezt a reményt. Már nem hiszünk el egyáltalában semmit. Most már legalább megkapjuk a fizetésünket, természetesen jó nagy késéssel, amire viszont olyan drágulás következik be, hogy azon már kenyeret sem tud venni magának az ember, nemhogy még cukrot, tejet, kolbászt vagy hasonlókat.

1919. május. A gyönyör hónapja ma már egyáltalán nem nyújt számunkra semmilyen gyönyört. Már csak az időjárás hoz néha jó közérzetet. Szünet nélkül fúj a szél, még a szobánkba is befúj hozzánk. Az urak a hátsó nagy udvarban zöldséges kerten dolgoznak, hogy a munka által egy kis szórakozást keressenek maguknak, de gazdasági megfontolás is van mögötte. A hónap második felében ismét megvizsgálták a rokkantakat, állítólag a mielőbbi hazaszállítás miatt. Ki hiszi el ezt? A hónap végén újból megengedték, hogy lapokon levelezhessünk, mégpedig Amerikán keresztül, de már a cenzoraink iránt sincs igazán semmi bizalmunk. Sokan közlünk végül kapnak otthonról két hónappal azelőtt megírt lapokat. Én természetesen nem kapok lapot. Ehhez is szerencse kell!

PARANCSONOK

66. sz. Várparancsnoki parancs, 1915. II. 23. Op. 207/9

A cs. és kir. hadsereg-főparancsnokságtól a várparancsnokságnak a következő Op. 7450 sz. sürgöny érkezett rádiógram útján. Körlevél a hadsereg-főparancsnokság összes alárendelt hadseregének: „Az ellenfél üldözését a Mazur-vidéki győzedelmes téli ütközet után a Hindenburg vezérlaltábornagy vezetése alatt álló német fegyveres erők immár befejezték. – Amennyire eddig megállapítható volt, az összeredmény mérlege több mint 100.000 katona a fogságunkban, köztük 9 tábornok, több mint 300 löveg, több száz gépfegyver és egyebek, még megközelítően sem felbecsülhető hadianyag. – A 10. orosz hadsereg, amely több mint 11 hadosztályból áll, ezennel megsemmisítettnek tekintendő.

A január vége óta tartó harcokban, a Kárpátokban a szövetséges német-osztrák-magyar csapatok eddig 41.000 feletti foglyot ejtettek, 9 löveget és 34 gépfegyvert zsákmányoltak. – Ez az összes csapatnál azonnal kihirdetendő.” Kusmanek

91. sz. Várparancsnoki parancs, 1915. III. 19. Op. 231/11¹⁹⁹

Tegnap őfelségéhez táviratot intéztem, amelyben az előttünk álló áttörési kísérletről tettem jelentést és őfelségének rendületlen szeretetünk és hűségünk üzenetét fejeztem ki. Ma, március 19-én erre a következő távirat érkezett hozzánk őfelségétől: „Mélységesen meghatott a jelentés ama hősie kitörésről, amelyet az eddig legyőzetlen védősereg Przemyszlben szándékozik végrehajtani. Szívem legmélyéről áldásomat küldöm a hősöknek, akik az utolsó nagy tettel hozzájárulnak a haza becsületéhez és fegyvereink dicsőségéhez. Amit a védősereg Przemyszlben felmutat, az örökre emlékezetes marad, és egyenként megillet mindenkit egy levél abból

a babérkoszorúból, amelyet én és a haza hálával, a bátor és áldozatkész przemysli védőseregnek szentelünk. A mindenható legkegyelmesebb oltalma legyen Veletek. I. Ferencz József.”

A hadsereg-főparancsnok Frigyes főherceg tábornagynak is jelentettem tegnap rádiógramban a szándékot, hogy ma megkíséreljük az áttörést. Erre a jelentésre a következő rádióüzenet érkezett:²⁰⁰

„A bátor várőrségnek és kipróbált vezetőjének köszönetemet és legteljesebb elismerésemet /fejezem ki/ a hősiesség kitartásért, és most szívást jó szerencsét kívánok a hadsereg minden bajtársának a dicsőséges tetteihez. Frigyes főherceg tábornagy”

Ennek a számunkra oly megtisztelő táviratnak a tartalma a várőrség, a legénység minden hozzátartozójának anyanyelvén kihirdetendő.²⁰¹

Katonák! – Ha a mai kísérlet, hogy áttörjük a vaskos gyűrűt, amely körülzár minket, nem sikerül, úgy annak ellenére eskünkhöz híven és császárunk és királyunk iránti határtalan szeretettel és hódolattal a végsőkéig kitartunk. Kusmanek

95. sz. Várparancsnoki parancs, 1915. III. 21. Op. 233/7²⁰²

A III/19.-i, sajnálatosan sikertelen áttörési kísérletünk után öfelségét, legméltóságosabb császárunkat és királyunkat erről táviratban tájékoztattam, és öfelségét biztosítottam afelől, hogy eskünkhöz híven és császárunk és királyunk iránti határtalan szeretettel és hódolattal a végsőkéig ki fogunk tartani. – Válaszként erre a jelentésre III/20.-án este az alábbi sürgöny érkezett öfelségétől: „Mély fájdalommal tölt el, hogy Przemysl védőseregének tegnap oly merészen véghezvitt kitörése az ellenség túlereje miatt megghiúsult, ennek ellenére fájdalmas büszkeséggel tekintek a várőrség tagjainak példa nélkül álló áldozatára, akiknek nem adatott meg a siker. Mindenkinek, aki ott harcolt, szívem legmélyéből köszönöm a hőstettet és áldom a dicsőséges emléket mindazoknak, akik a

becsület mezején adták oda életüket. A történelem még a legtávolabbi jövőben is hirdetni fogja, amit Ausztria-Magyarország harcosai Przemyśl várának konok védelmével véghezvittek, az utolsó pillanatig állhatatosak és bátrak voltak.” I. Ferencz József

Katonák! Magatartástokért és tetteitekért ennél nagyobb elismerést nem találhatnék. Legyetek mindig méltóak ehhez! Kusmanek gyalogsági tábornok

94. sz. Várparancsnoki parancs, 1915. III. 21. Op. 233/1²⁰³

III. 21-én a hajnal 5 h és 6 h közötti időszakban kerülnek végrehajtásra a robbantások és rombolások a várerőd kerületében. – Ekkor a következő műveletekre kerül sor:

1./ A hajnal 5 h és 5 h 30 közötti időben a várerőd összes lövege a várparancsnokság tüzérségi osztálytörzse által már megadott utasítás szerint kerül felrobbantásra. Ezen idő alatt a felrobbantandó lövegek előtt tartózkodó tüzérségi személyzet kellően fedezze magát, de az előtér megfigyelését sem hagyhatja figyelmen kívül semmilyen körülmények között, hogy egy esetleges támadást még elháríthasson.

2./ Reggel 6 h-kor az erődök és más erre kiszemelt objektumok és anyagok felrobbantása és lerombolása következik a műszaki igazgatóság utasításai szerint. Az erődök robbantásáig a térközüket úgy kell birtokban tartani, hogy a térközüvonalak erődökhöz csatlakozó részei az erőd oldalaitól 100–200 lépésnyire szabadon maradjanak.

3./ Az erődök felrobbantása után törekedni kell arra, amennyire lehetséges, hogy a térközüvonalakon megtörténjenek a rombolások, majd a maradványok elpusztítása következik /: a fedezékek kályhái, ablakai, ajtói, – esetleg elégetni ezeket szalmával:/.

4./ Ezt követően a kerületek védőserege gyülekezzék a kerületek településein – ehhez az összekötőárkokat kell használni. – A körzet

vármag-területén belüli csapatok a szükséges őrszolgálat ellátásáig elhelyezési körletükben maradnak.

5./ A távbeszélő összeköttetések a várerőd távbeszélőosztálya parancsnokának utasításai szerint az erődök felrobbantása után kerülnek szétrombolásra. Az erődtelefonokat az erődök robbantása előtt a telefonosok tegyék tönkre.

6./ A robbantások ideje alatt minden csapat és osztály tartozik megsemmisíteni gépfegyvereit, puskáit, bajonettjeit, a légénységi kardokat /:a puská tusanyakát letörni, a závarzatot lehetőleg szétszedve a földbe taposni, kardokat széttörni:/. – A töltenyeket szétszórni és a földbe taposni vagy a Sanba dobni. – Századonként 6 katona tartsa meg a puskáját /:puskát elsősorban olyan katonáknak meghagyni, akik Vitézségi Éremmel rendelkeznek, az érdemes altiszteknek:/. Ennek az intézkedésnek a célja a fegyelem és a rend fenntartása. – Teljes fegyverzetben csak a katonai rendőrség, a hadifoglyok örkülönítménye, ezen felül a várparancsnokság törzsszázada maradjon.

A légénységnél csak a takarót, kenyérzsákot, evőeszközt és a csajkát lehet meghagyni, minden egyéb felszerelési tárgy, csapattelefon, autó, mozgókonyha és hadtápszekerek stb., röviden minden, ami az ellenfélnek hasznára lehet, célszerű módon megsemmisítendő. – Minden lovat, kivéve a III/21. Op. sz. 232/2 szerint meghagyható parancsnokságiakat, csapatokéit és intézetekéit, valamint minden tűzérési lovat alosztályonként 2 ló kivételével, agyon kell lőni. A megfigyelőállomások berendezését, világító-készülékeket, világítópisztolyokat szintén össze kell törni.

Miután a robbantások befejeződnek és a csapatok fegyverei stb. megsemmisítésre kerültek, tartózkodni kell minden ellenséges magatartástól és cselekedettől az ellenfélle szemben.

Az övezetben alkalmas megfigyelőhelyeken tisztí járőröket kell hagyni, amelyek a valószínűleg idevonuló ellenséget tájékoztatni tartoznak arról, hogy a várőrség immár minden ellenségeskedéstől

önként távol tartja magát, és kiküldött egy hadikövetet az orosz ostromhadereg parancsnokságához. –

Ezeknek a járőröknek az ellenfél közeledése esetén a hadikövetekhez hasonlóan kell viselkedniük.

A csapatok fegyvereinek szétroncsolása úgy rendelendő el, hogy azok a csapatok, valamint térvonalak, amelyeknek a robbantások végéig maguknál kell tartaniuk fegyvereiket, legeslegutoljára semmisítsék meg azokat.

Ezt a parancsot kapják a védelmi kerületparancsnokságok, a vármag parancsnoksága, a 23. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága, a lövegtartalékok parancsnoksága és a térparancsnokság, a szükséges teljes példányszámban az alárendelt csapatok, osztályok stb. – Kusmanek, gyalogsági tábornok

37. sz. Várparancsnoki határozat, 1914. VIII. 25.

Csak röviddel ezelőtt állították fel, de máris bizonyították a csapatok, mily kitűnő szellem, mily példamutató fegyelem, odaadás és dicséretes kötelességérzet lakik bennük. Megnyugtatósomra szolgál egyébiránt, hogy ennek a dandárnak talán nemsokára már abban a szerencsében lesz része, hogy megkapja a tűzkeresztséget.

Abban a szilárd meggyőződésben, hogy a várva várt komoly összeütközésekben a dandár összes tagja meg fog felelni azoknak a követelményeknek, amelyekkel a legnehezebb viszonyok között is szembe kell nézniük, és méltóan helytállnak, hogy a továbbiakban is megmutatkozik az a kitűnő szellem, amely a magyar csapatokat minden háborúban lelkesítette, kívánok a dandárnak sok sikert a döntés órájában. Kusmanek

2407. sz. Várparancsnoki határozat, 1914. XI. 18.²⁰⁴

„Az ellenfél újból közeledik a várerődhöz. – Be fogjuk vetni büszkeségünket, utolsó csepp vérünkig feltartjuk őket, hogy ezzel

hűek maradjunk eskünkhöz, amelyet ünnepélyes módon tettünk le Isten előtt őfelségének, legkegyelmesebb császárunknak és királyunknak, és hogy ezzel szolgáljuk hazánkat. – Az a körülmény, hogy erődítési szempontból egy nagyon erős várépítményben állunk, lehetővé teszi számunkra, hogy fölényben lévő erőknek is megálljt parancsoljunk és kikényszerítsük a sikert. Teljes bizalmamat megelőlegezem arra, hogy a vársereg derék csapatai, amelyek temérdek küszködés és nagyon nehéz körülmények közepette a messze túlerőben lévő ellenféllel szemben legnagyobbbrészt ellenálltak, itt is megmutatják majd, hogy szép hazájuknak vitéz fiai. K.”

A parlamenten által 1914. X. 2-án du. 2 h-kor hozott levél tartalma:

„Parancsnok Úr! A szerencse elhagyta a cs. és kir. hadsereget. – Csapataink legutóbbi sikeres harcai lehetővé tették számomra, hogy a Nagyméltóságára bízott erődöt körülzárjam. – Kívülről jövő bármilyen segítséget az Ön számára lehetetlennek tartok. –A sürgős vérontást elkerülendő, most megfelelőnek látom az időt arra, hogy Nagyméltóságának tárgyalásokat javasoljak az erőd átadásáról, mert ebben az esetben lehetővé válna, hogy a legmagasabb főparancsnokságnál tisztességes feltételeket kérjek az Ön és a helyőrség számára. – Amennyiben Nagyméltósága tárgyalásokat óhajt kezdeni, úgy szíveskedjék a feltételeit az erre megfelelően felhatalmazott Vandam²⁰⁵ küldöttünkkel legkegyesebben közölni. – Megragadom az alkalmat, hogy Nagyméltóságának tiszteletemet fejezzem ki. A Przemyślt körülzáró hadsereg parancsnoka R. D. /:Ratek Dimitrovic:/”. [Radko Dimitrijevič]

Válasz: „Méltóságomon alulinak találom, hogy az Ön szégyenteljes ajánlatára érdemi választ adjak. A przemyśli erőd parancsnoka.”²⁰⁶

„Tisztek és Katonák! Három hete már, hogy az ellenség megjelent Przemyśl falai előtt, és hozzáfogott az erőd körülzárásához. – Nekünk számos támadással a legutóbbi ideig sikerült a váröv erődjaitól távol tartani őket. A legutóbbi napokban viszont az ellenség, bízva a túlerejében, kétségbeesett erőfeszítéseket tett arra, hogy a várerődnek, a harcoló hadsereg bástyájának birtokába kerüljön. 72 órás ádáz birkózásban nagy veszteségek árán mindenütt visszavertük őket és ezáltal, eskünkhöz híven, legkegyelmesebb császárukra és királyunkra és a hazát szolgáltuk. – Büszkén tekinthetünk vissza erre a háromhetes időszakra, mialatt nyomasztó nehézségek és nélkülözések közepette, azonban nagy feladatunkhoz emelkedetten, az ellenség erejét lekötöttük és végül sikeresen visszavertük. – Örömteli meglelégedéssel köszönöm mint az erőd parancsnoka, a legmagasabb szolgálat nevében minden parancsnoknak és csapatnak, felmutatott kitartását, feláldozó kötelességtudatát és bátorságát, amely elvezetett ehhez a mindnyájunkat boldogító sikerhez. Meghatott szívvel akarunk azonban a becsület mezején maradt bajtársakra is emlékezni, akik szívük vérével pecsételték meg hűségüket a legfelsőbb főparancsnokhoz és a hazához. – Tisztelet az emléküknél! Kusmanek gyalogsági tábornok

Parancs Przemyśl erődjének csapataihoz, 1915. III. 24.²⁰⁸

1./ Több hónapos bátor és hősies védekezés után Przemyśl erődje a végzetes élelmiszerhiány miatt arra kényszerült, hogy a még meglévő védelmi eszközök megsemmisítése után és a folyóhidak felrobbantása után megadja magát a XI. orosz hadsereg csapatainak.

2./ A főparancsnokság parancsában engem neveztek ki erődparancsnoknak és a mai nappal ezt a beosztást átvesszem.

3./ Amikor ezt a przemyśli erőd minden csapatának és polgári lakosságának a tudomására hozom, szigorúan megkövetelem: a./ a

legteljesebb rendet és nyugalmat, úgy a városban, mint az erőd területén, mert most minden oroszok cárja és egyeduralkodója előtt én vagyok felelős az életért és jószágért, az erőd területén található mindenségért, b./ parancsaim és követeléseim, valamint az általam meghatalmazott intézmények parancsainak és követeléseinek legpontosabb teljesítését.

4./ Przemyślben a volt helyőrség elleni teljes haditevékenység leállításra került, mostantól bármely ellenségeskedés a volt helyőrség egyes személyeinek részéről, valamint Przemyśl polgári lakossága részéről megengedhetetlen. – Abban az esetben, ha parancsaimat nem tartják be, és ha ilyen ellenségeskedő lépések bekövetkeznének, úgy az ostromló tüzérség az általam kiadott jelre tüzet nyit Przemyśl városára és rommá lövi. – Ebben az esetben az élelmiszer beszállítása is megszüntetésre kerül.

5./ Przemyśl volt hősies helyőrség minden személyétől kérem, hogy a járványos betegségek megakadályozása végett, adja meg a legmesszebb menő támogatást a teljes tisztaság betartásához és az egészségügyi intézkedésekhez a városban és az váröbven.

6./ Przemyśl volt helyőrség parancsnokai, előljárói törzsemnél kellő időben jelenteni tartoznak minden élelmezési és egyéb szükségletet, hogy ezeknek a szükségleteknek kellő időben eleget tehessünk.

7./ A korábbi helyőrség teljes legénysége, a város lakosai, valamint az erődbe bevonult csapataink legénysége is, este 9 h-tól szálláshelyükön belül kötelesek maradni, a volt helyőrség és a bevonuló csapatrészek tiszturai este 10 h után lakásukat nem hagyhatják el.

8./ A város lakossága elleni minden egyes kihágásról, bárki is követte el azt, azonnal bejelentést kell tenni hozzám.

9./ A volt helyőrség azon személyei és nem kevésbé azon orosz csapatok személyei, akik itt bevonultak, hogy ellássák az ör- és biztonsági szolgálatot, agyonlövetnek, ha fosztogatáson érik őket.

10./ Megtiltom a legnagyobb szigorúsággal pálinka és szeszesterek eladását az egész erődvezetben. Az ez ellen vétők a rögtönbíráskodás szerinti szigorú büntetés alá kerülnek. – Ez vonatkozik az ittas katonai személyekre is.

11./ Engedélyezem a katolikusoknak, unitáriusoknak és más vallásúaknak a harangozást a templomokban és minden engedélyezett vallás szertartásának megtartását.

12./ Engedélyezem az oktatási tevékenység újbóli beindítását azokban az épületekben, amelyek nem kórházak, illetve nem az orosz csapatok elhelyezésére szolgálnak.

13./ A városi előjáróságnak, amely az ostrom alatt is működött, a továbbiakban folytatnia kell működését.

14./ Az erőd korábbi orvosi személyzete maradjon továbbra is azokban a gyógyintézetekben, ahol éppen tartózkodik, és lássa el továbbra is az orvosi szolgálatot saját sebesültjei és betegei javára.

15./ A volt przemysli helyőrség minden tisztí rendfokozata számára, amelyek most érvényben vannak, csak az oldalfegyverek viselése engedélyezett, revolver birtoklása viszont nem engedélyezett. /:A XI. hadsereg parancsnokának sürgöny útján bekért 1900 sz. 1915. III. 10-i tájékoztatása szerint:/.

16./ Helyettesemnek, ami az erődben lévő csapatok parancsnokságát illeti, az orenburgi kozákhadosztály parancsnokát, Mihejew altábornagyot neveztem ki. Az erőd ideiglenes vezérkari főnökének Odlognaskow vezérezredest neveztem ki, aki egyben a testületet felállítani is tartozik.

17./ A csapatok számára, azoknak az erődvezetben történő egységenkénti elhelyezésére, valamint a rám bízott erőd intézményeinek felállítására vonatkozóan az eljárás a Koschtalinski gyalogsági tábornok által a przemysli erődvezet csapatainak 1915. III. 10-én kiadott 1. sz. parancsa szerint történjék.

18./ Lakásom a Mitschkiewicz utcában a várparancsnokságon található. – Artamanow gyalogsági tábornok, várparancsnok.

Az osztrák-magyar csapatok parancsnokságának eligazítása
Przemyślben, 1915. III. 25. du. 2 h:

1./ Mától a várővezetben immár a kelet-európai idő érvényes. – Ez egy órával korábban van, mint a közép-európai idő. Az órákat ennek megfelelően kell átállítani.

2./ A császári orosz városparancsnok Gandnoin vezérőrnagy naponta a kelet-európai idő szerint du. 1 h és 2 h közötti időben tisztak /:katonai tisztviselők:/ és tiszthelyettesek személyesen közlendő kéréseit átveszi a térparancsnokság épületének földszintjén.

3./ A császári orosz XI. hadsereg-parancsnokság parancsa szerint a háborús szolgálat teljesítése az osztrák-magyar csapatok és intézetek tisztjei, az azokkal egyenrangúak és a legénység számára III. 22. du. 12 h 30 perces kezdettel befejeződik. – A Nemzetközi törvények és szokványok a háborúban, II. fejezet, 4. cikkely rendelkezései szerint a hadifoglyok az ellenséges kormány hatalma alatt állnak, de nem azoknak a személyeknek, hadseregnek vagy csapattesteknek, amelyek foglyul ejtették őket. – A II. fejezet, 6. cikkely szerint a császári orosz állam a hadifoglyokat a tisztak és egyenrangúak kivételével rangjuknak és képességeiknek megfelelően használhatja. – Ezek a munkák nem lehetnek sem megerőltetőek, és háborús műveletekkel sem állhatnak semmilyen kapcsolatban. – Az osztrák-magyar hadsereghez tartozók magatartását a fenti rendelkezések kétséget kizáró módon meghatározták. – Minden egyes esetben ezeknek a rendelkezéseknek megfelelően kell eljárni.

4./ A műszaki osztálynak még a védelmi övezetekben található szervei vonuljanak be.

5./ Magatartás a hadifogságban: a hadifogságba került katona köteles az esküjére emlékezve megtörhetetlen módon uralkodójához hű maradni és nem közölhet az ellenséggel semmit, ami a saját hadseregének ártani tudna. – A fegyelmi viszony a saját hadsereg és annak tagjai között a hadifogságban is fennmarad.

Az alárendelt a feljebbvaló és előljáró fogolytársának engedelmességgel tartozik. – Az előljárónak vagy feljebbvalónak lehetőség szerint törődnie kell alárendelt fogolytársaival. – Hadifogolytisztek, tisztviselők és tisztjelöltek nem adhatják becsületszavukat, nem vállalhatnak szökési kísérletet, és olyan kötelezettségbe sem mehetnek bele, hogy a hadjárat alatt az ellenség ellen nem mennek. – Egyébiránt a hadifogolynak teljesítenie kell az ellenség utasításait, amennyiben azok nem kívánják az eskükötelezettség vagy a saját állam érdekeinek megsértését, ami hadseregének a megítélését rontaná.

6./ Azok a magyar és német nemzetiségű tisztek, akik ez első kiürítési vonattal együtt kívánnak elszállíttatni, ezt a volt térparancsnoksági irodában található íven írják be; – a feliratkozásnál figyeljenek arra, hogy a két nemzetiség mindegyikének saját íve van.

7./ A II. fejezet 7. cikkelye szerint a hadifogoly megkérdezéskor köteles valódi nevét és pontos rendfokozatát megadni. – Amennyiben áthágja az előírást, úgy kiteszi magát a hadifoglyoknak a fizetési osztályuk után járó előnyei korlátozásának. – Parancsra H. alezredes. *[Hubert Ottokár]*

ELŐADÁSOK

/:Német folyóírással írt rész:/

E l ő a d á s o k ,

amelyek az 1915/16-os téli időszak folyamán kerültek megtartásra.

1915.

X. 30. Az elektrotechnika alapfogalmai

Schätz Rudolf hdgy.

XI. 2.

”

”

XI. 4.

”

”

XI. 6.

”

”

XI. 9.

”

”

XI. 11.

”

”

XI. 13.

”

”

XI.16. A láthatatlan fénysugarak, radioaktivitás

Pongrácz Pál fhdgy.

XI. 18. Kokszyártás

Roób József szds.

XI. 20. Nyersvas-kinyerés

”

XI. 23. Nyersvas-kinyerés

”

- XI. 25. Acélgyártás és hengerlés
Pavlanszky Ede hdgy.
- XI. 27. Különleges acélgyártás
”
- XI. 30. Húsipar
Bokor Adolf hdgy.
- XII. 2. Mezőgazdasági és kereskedelemi ellentétek
”
- XII. 4. Mezőgazdászok és kereskedők
v. Lippay Zoltán fhdgy.
- XII. 7. Przemysł ostroma, 1914. október 5–7.
v. Laky Imre szds.
- XII. 9. Port Arthur ostroma, 1904
Csaszkcózy Emil szds.
- XII. 13. Az emberi szervezet harca a mikrobák ellen
Jólesz Béla hdgy.
- XII. 15. Korszerű tüzérségi fegyverzet
Korell Fülöp hdgy.
- XII. 17. Az építészet története
v. Vásárhelyi Dezső fhdgy.
- XII. 20. A tüzérség harcmodora
Kéler Tasziló fhdgy.
- 1916.
- I. 3. A tüzérség harcmodora
Kéler Tasziló fhdgy.
- I. 7. Tüzérségi anyag gyártása
Stierling László fhdgy.
- I. 10. Délnyugati hadszíntér Dél-Tirol szemszögéből
Balzar Károly alezds.

- I. 14. „
- „
- I. 17. Albánia
Nagy Sándor fhdgy.
- I. 21. Az építészet története /:folytatás:/
v. Vásárhelyi Dezső fhdgy.
- I. 24. Váltójog
dr. Fischer Sándor hdgy.
- I. 28. Vízellátás
dr. Forbáth Imre fhdgy.
- I. 30 Csatornázás
- „
- II. 4. Gépfegyverrendszerek
v. Réder Ferdinánd örgy.
- II. 7. Szibéria alávetettsége
Kalós Pál fhdgy.
- II. 11. A Diósgyőri Vasgyár népjóléti intézményei
Migály Károly fhdgy.
- II. 14. Vasbeton
Nagy Sándor fhdgy.
- II. 18. Földkataszteri felmérés
Nagy Miklós fhdgy.
- II. 21. Oroszország népei
dr. Forbáth Imre fhdgy.
- II. 25. A házasságon kívüli gyermekek jogi megítélése
dr. Fülöp Dezső hdgy.
- II. 28. Oroszország népei osztályok szerint
dr. Forbáth Imre fhdgy.
- III. 3. Gépfegyverek története
Kéler-Szalay László szds.
- III. 6. Új polgári jogi előírások
Nagy Lajos fhdgy.

- III. 10. Az orosz törvényhozás
dr. Forbáth Imre fhdgy.
- III. 13. A rémes kozákok
v. Laky Imre szds.

TÁBLÁZATOK

Élelmiszerárak

március hónapban, Przemyśl várának átadása előtt:

Egy liba	100.-- Kr.
Egy kakas	50.-- "
Egy egész komiszkenyér	12.-- "
Egy húskonzerv	10.-- "
Egy tojás	1.40 "
Egy alma	7.-- "
Egy kg cukor	16–25 "
5 kg cukorért adtak	egy zongorát
Egy kg zsír	13.-- Kr.
Egy kg marhahús	12.-- "
Egy zsák liszt	300.-- "
Egy kg lóhús	8.-- "
Egy liter [...] asztali bor	12.-- "
Egy liter rum	20.-- "
Egy tasak dohány /:egyébként 32 H.:/	12.-- "

Élelmiszerárak Tobolszkban

	<u>1915</u>	<u>1916</u>
Egy font egyes liszt	R. 0.06	R. 0.10
Egy font gríz	" 0.10	" 0.12
Egy font marhahús	" 0.06	" 0.22
Egy font sertéshús	" 0.08	" 0.50
Egy font borjúhús	" 0.08	" 0.35

Egy font szalonna	" 0.14	" 0.80
Egy font zsír	" 0.18	" 1.20
Egy font sonka	" 0.35	" 0.90
Egy font vaj	" 0.38	" 1.40
Egy tyúk	" 0.15	" 0.50
Egy nyúl /:bunda nélkül:/	" 0.08	" 0.30
Egy malac	" 0.70	" 3.00
Egy vadkacsa	" 0.20	" 1.20
Egy liba	" 0.80	" 2.50
Egy kacsa	" 0.50	" 1.75
Egy font kecsge	" 0.12	" 0.60
Egy font egyéb hal	" 0.08	" 0.20
Egy font rizs	" 0.08	" 0.35
Egy zsák krumplic	" 0.25	" 3.00
Egy font cukor	" 0.16	" 0.70
¼ font dohány	" 0.50	" 2.60
Egy font alma	" 0.20	" 0.50
Egy font petróleum	" 0.05	" 0.09
Egy font só	" 0.02	" 0.10
Tíz darab tojás	" 0.12	" 0.70
Egy font borsó	" 0.08	" 0.25
Egy font bab	" 0.15	" 0.35
Egy font szőlő	" 0.36	" 0.85

Meteorológiai adatok

orosz hadifogságom idejéből Tobolszkban és Habarovszkban.

Havi középhőmérsékletek a közbenső maximum- és minimumértékek megadásával minden hónapban.

1915.

1916.

1917.

Okt. - 3.15 (+4, -10) Okt. + 0.36 (+14, -15) Okt. - 2.33 (+11, -10)
Nov. - 4.92 (+2, -18) Nov. - 9.10 (+0, -31) Nov. - 8.73 (+5, -22)
Dec. - 13.97 (-3, -30) Dec. - 17.43 (-2, -29) Dec. - 11.30 (+6, -27)

1916.

1917.

1918.

Jan. - 11.76 (+2, -32) Jan. - 14.89 (-3, -35) Jan. - 16.55 (+1, -34)
Febr. - 10.25 (-1, -22) Febr. - 17.82 (-5, -31) Febr. -15.28 (+0, -30)
Márc. - 8.17 (+5, -21) Márc. - 12.77 (+4, -29)
Ápr. + 0.47 (+9, -7) Ápr. - 0.38 (+12, -13)
Máj. + 7.43 (+25, -5) Máj. + 4.47 (+16, -4)
Jún. + 15.17 (+28, +3) Jún. + 7.23 (+19, -2)
Júl. + 13.48 (+22, -5) Júl. + 13.30 (+25, -4)
Aug. + 10.43 (+21, -1) Aug. +7.63 (+24, -0)
Szept. + 8.10 (+18, -2) Szept. + 8.23 (+23, -3)

/:Három oldal üres:/

ÖSSZEFOGLALÓ

A háború az 1915. évben

orosz megvilágításban.

/:Egy oldal üres:/

/:Német folyóírással írt szöveg:/

I. Téli hadjárat

Az 1915. év január hónapja a nyugat-európai háborús arcvonalat teljes csendben találta. – A németek az 1914. októberi kísérletek után, hogy Calais–Boulogne irányába áttörjenek, megvessék a lábukat a tengerparton és ily módon Angliára közvetlen csapást mérjenek, de még az elsőként kidolgozott tervet is egyidejűleg megvalósítsák a Marne harcmezein, ezt a tényleges támadási műveletet a nyugati arcvonal ellen végérvényesen feladták. – Tették ezt annál is inkább, mert a keleti orosz hadszíntéren a hadműveletek egyre fenyegetőbb fordulatot vettek, ami a németektől következőképpen mind nagyobb és nagyobb erőket igényelt. Az utóbbi nemsokára meg is mutatkozott a haderők arányában a nyugati arcvonalon a szövetségesek javára. – Már 1914 decemberében átment a kezdeményezés Joffre főhadvezér kezébe. A németek kényszerítve látták magukat arra, hogy védekezésbe menjenek át és a már elfoglalt területeket megerősítsék. A tengertől egészen a svájci határig erődítési munkálatokat végeztek.

Erről az igencsak megerősített vonalról a németek újlag támadásokba kezdtek, ezeknek a támadásoknak azonban jobbra csak kihívó jellegük volt. – Mindeközben Joffre főhadvezér kidolgozta terveit, amelyek szerint a francia hadsereget a jelentősen megerősített Rajna-vonalig kell vezetni. – A francia vezérkar által

alkalmazott fortély azonban nem vált be: először is a francia vezérkar takarékoskodni akart az erőivel és a szilárd német erődrendszert nagyobb áldozat nélkül akarta bevenni; másodszor a vezérkar túlságosan hagyatkozott az akkor tetőpontját elérő orosz általános támadásra, azt hívén, hogy az nem igényel támogatást a nyugati arcvonalról.

Valójában 1915 januárjában az oroszok stratégiai helyzete kedvezőbb volt, mint a hadjárat kezdetén az első stratégiai felfejlődés pillanataiban. Galíciában az oroszok a Dunajecig és a Besztkideig nyomultak előre. Ennek ellenére még mindig nem volt megállapítható, vajon a német-osztrákok elállnak-e majd véglegesen az ún. „Kijarat a Visztulához” stratégiai feladatuktól.

Az ellenséges erők csapatfelállásai világosan megmutatták számunkra, hogy az ellenség két oldalról készül egyidejű támadást intézni a vasúti fővonalunk ellen, éspedig észak felől Dwinsken és Bjelostokon keresztül, dél felől Iwangorodon és Bresten keresztül. Bizonyos időre magára hagyta a lengyel színjátékot, hogy aztán váratlanul a Visztula-vonalig előrenyomuljon és ezzel egy jól megerősített védelmi vonalat teremtsen a maga számára. Ellenségeink csak ilyen feltételek mellett és e tervek mentén tartották lehetségesnek azt, hogy az orosz hadsereg főerőivel együtt egy átfogó ütközetbe belemenjenek. Egy ettől eltérő másik tervet a két ellenséges vezérkar egyáltalán nem dolgozott ki, és ténylegesen sem volt más lehetőség az ellenség számára, mint előrenyomulni e vonal ellen.

Az 1914. évben az ellenségnek ez nem sikerült, hiszen az ellenségeink már közel voltak ahhoz, hogy az oroszok két csoportra vágják őket és semmi alapjuk nem volt arra, hogy sok bizalommal tekintsenek stratégiai sikerre a jövőben.

Az 1915. év első hónapjai ezen véleményünket teljes mértékben igazolták. – Januárban a német-osztrákok részéről, két oldalról is

megkezdett támadás kudarccal végződött, ennek ellenére az ellenség ezekhez a műveletekhez igen komoly erőket vetett be.

Ennek az első ellenséges hadműveletnek az eredménye: passzív védelmi felállás Krakkó térségében. – Vezérkarunk januári jelentései csupán a német-osztrákok látványos csatározásairól és a mindkét szárnyon indított támadásaikról tudósítanak.

A kelet-porosz balszárnnyon az ellenség feladata az volt, hogy Kovno előtt felvonuljon és ilyen módon a Njemen mögött tartózkodó tartalékerőknek a Njemenen történő átkelését kikényszerítse, – másodsor, a grovnoi [*helyesen: grodnoi*] csomópont elfoglalása.

Ennek a hadműveletnek és a délnyugati visszavonulásnak a leple alatt az utakon megindították a támadást a második nagyon fontos érintkezési csomópont, Bjelostok felé. E két hadművelet tengelyeként Ossowiecz erődünk szolgált.

Ilyen körülmények között ugyanakkor a németek összpontosított támadásba mentek át a Visztula felé, – ezáltal a Njemen és Bobr mögött állomásozó tartalékainkat arra készítetve, hogy cselekvően színre lépjenek.

A német hadmozdulathoz hasonlóan az osztrákok is a Kárpátokban és Bukovinában a jobbszárnnyon vonták össze erőiket, hogy az ellenséget egy erőteljes előretöréssel Lemberg irányába – ez az oroszok központja, amely Przemyślre és a Duklai-hágóra támaszkodott – visszavonulásra kényszerítsék.

Ez a jól kidolgozott terv már a megvalósulásának első időszakában teljes kudarcot szenvedett, jöllehet a németek a njemeni előrenyomulásuk pillanatában részsikert értek el, mivel a legszélső német szárny, Tiloit, Johannisburgból előnyomulva – a Mazuritavaknál álló hadseregünket visszavonulásra kényszerítették. Ezért a győzelemért a németek ugyanakkor nagy árat fizettek és e siker kihasználásához már nem rendelkeztek többé elegendő erővel. A németek azon kísérletei, hogy a Njemen és Grodno felé előrenyomuljanak, a Simno és a Sejn tavak területében megakadtak. Még

kevésbé voltak sikeresek a németek hadműveletei Bjelostok ellen. Ossowiecz erőd – eltekintve a téli könnyebb megközelíthetőségtől – kibírta a németek elsietett támadásait, amelyeket nemcsak a németek ostromütegei, hanem az osztrák-magyar 30 ½ cm-es-es mozsarak is támogattak. Az erőd makacs ellenállása megakasztotta az ellenség előrenyomulását más utakon is Bjelostok felé, részben a Kolno elleni támadást is.

A németek mégis megkezdték összpontosított támadásukat jelentős erővel a Visztula irányába; – ugyanakkor igen jelentős erőket vonultattak fel a Narew felé is.

E hadművelet első szakasza sikeresen ment végbe. Február 11-én a németek elfoglalták Prassniczot egy 10.000 darabos géppuskaraktárral együtt, az oroszok azonban az utolsó napokban jelentős megerősítéseket kaptak, erőteljes ellentámadásba mentek át, Prassnitzot megszabadították az ellenségtől és elfoglalták az átjárókat az Orschitznál.

A németek ekkor kísérletet tettek arra, hogy egy erőteljes előnyomulással az Edwabno és Bobr közötti körzetben ütközetbe kényszerítsenek bennünket, de visszaverésre kerültek. Végeredményben az összevont csoport balszárnyát Chorzel és Mlaváig visszaverték. A németek ennél a visszavonulásnál 10.000 fogságba esett embert vesztek. Ezzel a balsikerrel összefüggésben a Novogeorgiewsk elleni támadás is elhalt.

A kudarc a német arcvonalon az osztrákokra nézve is következménnyel járt. Az osztrákok kiindulási helyzete itt nem volt olyan kedvező, mint a kelet-poroszországi szárny esetében. Az elégtelen összeköttetések rendkívül megnehezítették a hadműveleteket, és amikor a Stanisław–Lemberg ellen harcoló csoport az orosz csapatok makacs ellenállása következtében nem tudta elérni célját, akkor a németekhez hasonlóan – Krakkóra alapozva – Przemyśl és a Duklai-hágó felé vette az irányt. Itt azonban kevés sikert ért el.

Przemysł március 9-iki eleste és az azt követő hadműveletek a Kárpátokban megengedték számunkra, hogy Kelet-Galíciában megszilárdítsuk magunkat. Ettől a pillanattól kezdve a kezünkbe hullott közlekedési utak lehetővé tették, hogy erőnket minden oldalon tetszés szerint eltoljuk és minden esetleges előretöréssel szemben időben fellépjünk.

Ugyanígy kedvezővé vált a helyzet a további hadműveleteinkhez a Kárpátokban. Már a przemysli megadás után néhány nappal elővédjeink a Beszkidek főbejáratainál álltak. Április közepén az oroszok már a Kárpátok déli lejtőin álltak. Ustruciki-Gornij falunál a magyar alföld felé vezető utat már felszabadítottuk.

Az ellenkező szárnyon, a njemeni és narewi arcvonalon, ebben az időben az oroszok is teret nyertek. Az Ednorozsecz–Edwabno–Bach–Karacki vonal egy egész hónapon át kézről kézre járt.

II. A Dardanellák-művelet

A keleten és nyugaton elért sikerek következeképpen elevenítjük fel a balkáni eseményeket.

A keleti és nyugati stratégiai sikerek méltó befejezéséhez megkerülhetetlenül szükséges volt döntő csapást mérni Törökországra és arra kényszeríteni, hogy a tengerszorost nyissa meg a szabad közlekedés számára. Ezzel a csapással két cél valósult meg: 1./ közvetlen összekötetés a nyugati és a keleti front között, 2./ a szövetségesek olyan helyzetbe kerültek, hogy a Balkán-félszigeten tartósan megerősödhetnek, mert Törökország szétrombolása esetén a balkáni államok latolgatnák, hogy melyik oldalon lépjenek fel cselekvőleg.

Február első napjaiban a Dardanellák bejáratánál megjelent egy erős angol-francia hajóhad és a tüzérsége nagyobb fáradság nélkül megkezdte az erődök ágyúzását. Ezzel a művelettel egyidejűleg a szövetségesek a tengerszorosok erősítési munkálataiba kezdtek.

Tíznapos munka, az aknák kiemelése és a fő erődítmények bombázása után az angolok és franciák elérkezettnek látták az időt arra, hogy átálljanak a tengerszoros keskeny részének közvetlen támadására, és pedig ott, ahol a Dardanellák szárazföldi erődítményei találhatók. Ezt a támadást március 5-én végrehajtották. Minden várakozás ellenére ennek az ágyútűznek az erődök fényesen ellenálltak. Az ellenséges hajóhad gyors távozásra kényszerült, a műveletben három páncélozott csatahajót veszített el.

Hajóhadunk megjelenése március 7-én a Boszporusznál és a parti erődök lövetése az északi kijáratoknál ellensúlyozta ennek a kudarcnak a hatását. A hatás annál is inkább nagyobb volt, mert ez a siker felhasználható volt a csapatok partraszállásához, mivel a március 5-i balsiker után, szinte azt követően az angolok és franciák ütőképes erőket tettek partra a Gallipoli-félszigetnél. A háborús hadműveletek politikai hatása ebben a körzetben nagymértékben jelentősnek nevezhető.

A német szövetségesek, ennek a sikernek a jelentőségét méltányolandó, erre fel minden intézkedést megtettek, hogy ezt gyengítsék. A török hajóhad megkísérelt kihajózni a Fekete-tengerre, hogy bemutassa a török flotta uralkodó erejét. Egy török cirkáló Odessánál bekerítésre került; így ez az erőfitogtatás a törököknek a „Hamidie” cirkáló elvesztésébe is került, amely Odessánál aknára futott és elsüllyedt.

Ezzel egy időben nagyszámú bolgár komitácsi megtámadta a szerb és görög határ menti lakóházakat.

Az orosz határnál – Románia közvetlen közelében, amelynek a semlegessége rendkívül fontos volt a németek számára – az osztrákok felerősítették hadműveleteiket Bukovinában, valamint kockázatos és stratégiailag nem kívánatos betöréseket hajtottak végre orosz területre Chotin ellen, amelyeket aztán gyors beavatkozással lovasságunk rendezett le. Részünkről ugyanekkor egy erős támadás kezdődött a Dnjesternél.

Mindezek a műveletek nem hoztak különösebb stratégiai sikert, ugyanígy a balkáni hadműveleteinknek sem volt politikailag jelentősége, mert az elért sikerek a galíciai hadszíntéren történt általános visszavonulás válságának pillanatában háttérbe kerültek.

III. A galíciai válság

A tavaszi hadműveletek kezdetén az orosz csapatok Nyugat-Galiciában két csoportban álltak fel, amelyeknek az arcvonala egymással tompaszöget zárt be. A krakkói csoport arcvonala nyugat felé, a kárpáti csoport arcvonala általában dél és délnyugat felé húzódott. Igaz, hogy mindkét csoport erősen egymáshoz igazodó lépcsőkben zárkozott fel. A kárpáti arcvonalt egészen keleten kezdődött, ahonnan lassan haladva északi irányban Lubni–Lengyelország–Biraw–Czuk–Stropko–Mlinarócz–Zboróig húzódott Bártfa irányában, onnan az arcvonalt mint összeköttetés a krakkói csoporttal Gorliczén, Czienkowiczén keresztül a Dunajeczig terjedt.

Ha csak egy futó pillantást vetünk a térképre, akkor egy ilyen csoportbeosztás kockázatosnak mutatkozik, mert világosan látható, hogy egy erős előrenyomulás a két hadtest között, vagyis megközelítőleg Czienkowicze és Gorlicze, vagy Czienkowicze és Ropicza között körülbelül Jasno–Krosno irányában áttöréshez vezethet, – annál is könnyebben, mert a kárpáti arcvonalt csapatai a magyar alföldhöz vezető kijáratoknál álltak, abban a fenyegetettségben, hogy teljesen elvágják őket.

Egy ilyen áttörési kísérlet az osztrák-magyar haderők erejét tekintve, amellyel a tavaszi hadjárat kezdetén rendelkeztek, teljes mértékben kizártnak látszott. Egy újabb támadás – a korábbi tapasztalatok alapján – valószínűtlennek tűnt, mert hiszen a híradó és felderítő különítményeink nem észleltek nagyobb csapatösszevonást az említett szöglet ellen, amely egyetlen és egyedüli áttörési

térségként jöhetett szóba. Nyugat-galíciai tartózkodásunk alatt megszoktuk, hogy az osztrákok gyakori rövid támadásaira tűzérési vagy gyalogsági támadás formájában hol a Dunajecznél, hol Gorliczénél számítsunk.

Az osztrákok mindazonáltal minden számítással ellentétben, csapataik ügyes és gyors áthelyezésével a balszárnyról kb. 4 német hadtestet odavontak és egyesítették ezeket 6-8 osztrák-magyar hadtesttel. Ez már egy igen tekintélyes tömeg volt ahhoz, hogy meg lehessen kockáztatni egy áttörést. Ehhez jön még a számos tartalék, ami az ellenségnek az ország belsejében gyorsan a keze ügyében volt. Említést kell tenni még az ellenség tűzérési tömegéről, amely egyedül a nyugat-galíciai arcvonalon 400–500 löveget számlált, köztük a fele nagy kaliberű volt. Ez a tűzérési fölény már elegendő mértékben garantálta a gyalogság sikerét.

Ezek voltak az ellenség erői, amelyekkel április 18-án megindította az áttörő támadást a Czienkowicze–Gorlicze vonalról és ezt a pillanatot a tavaszi hadjárat fordulópontjának nevezhetjük.

A német-osztrákok a tartósan erős tűzérési tűztámogatás mellett gyorsan előrenyomultak, a Belopole–Nowotancz vonalig terjeszkedtek és mindkét szélső – a duklai és a bártfai – csoportunkat elvágták. Úgy a duklai, mint a bártfai csapatok mint szárnycsoportok mégis közvetlenül tevékenyen részt vettek a verekedő német tömeggel vívott ütközetben.

A Duklai-hágóban a 48. gyal. hadosztályunkat körülzárták, de átverekedte magát és egyesült a főerőinkkel.

A német támadás – tulajdonképpen odaverődés – április 26-ára teljesen felajzott állapotba került. A németeknek ezen a napon azonban ennek ellenére nem sikerült összpontosított támadásukkal a Ctrizsow és Brzsomow közötti áttörést megvalósítaniuk, mert a mi tartalékaink Besko és Jazsmirzs elleni gyors ellentámadása feltartóztatta őket. Az előrenyomuló ellenséges tömeg feltartóztatásának köszönhetően annyi időt nyertünk, hogy az ellenség által

majdnem beszorított mindkét szárnyat visszavontuk és a teljes körülzárástól megmentettük őket.

Április vége körül sikerült a veszélyes áttörési szakaszból teljes rendben visszavezetnünk csapatainkat a San mögé és megmentenünk őket egy teljes bekerítéstől. Az első főveszélyt, hogy fel kelljen vennünk a megsemmisítésig tartó harcot, szerencsésen elhárítottuk.

Ezt figyelembe véve a német-osztrákok gyorsan átcsoportosították erőiket és újból megkísérelték döntő harcba kényszeríteni csapatainkat, éspedig ezúttal egy messzemenő átkarolással – egyrésről a San alsófolyásánál, másrésről a Strij irányában és menetben tovább Lembergig. Ezt a hadműveletet a balszárnynál az ellenséges támadás fedezte Radom és Sandomierz irányában, a jobbszárnynál pedig a makacs védekezés Bukovinában, ahol április hónap utolsó napjaiban az oroszok erős támadásba mentek át, és ezáltal az ellenséges arcvonal legfontosabb részét – a Strijt – és a wischkowi csoportot fenyegették.

Az ütközet a Sannál majdnem az egész májusi hónapon át elhúzódott. Annak ellenére, hogy az osztrákok és a németek úgy az Alsó-Sannál, ahol sikerült hirtelen átjutniuk a jobbpárra, mint a Dnjester mocsarainál és Przemyślnél jelentős erőket vontak össze, az oroszok nemcsak a hadállásaikat tartották meg, hanem gyakran még átmentek támadásba is.

Ahogy azt a május 18-i törzskari tájékoztatóban olvashattuk, a harc a Sannál számunkra sikeresen alakult: „Csapataink sikeresen támadnak, május 17-én éjszaka átkeltek a Ljubaczewkán és elfoglalták Monasterzs falut, nagy veszteségeket okozva az ellenségnek. Az ellenséges támadást a Jaroslav–Radimno arcvonalon tűzérési tűzünk feltartóztatta. A Dnjester körzetében május 16-án a Zaderowacz–Bolechów–Jaworów vonalon, még ha számunkra nagyobb veszteségekkel is, de az összes ellenséges támadást visszavertük. Az ellenséges támadás visszavetése után csapataink május 17-én éjszaka támadásba mentek át, amely sikeresen

bontakozott ki. Ezen az arcvonalon 7000 fő foglyot ejtettünk. Az ellenség szétszóródott és visszavonulásba kezdett.”

Csapataink ezen sikerei az általános helyzetet nem voltak képesek befolyásolni. Az ellenség látható főlénye, amely folyamatosan megerősítéseket hozott a harcvonalba, az oroszokat további visszavonulásra kényszerítette. Május 21-én csapataink végérvényesen kiűrtették Przemyslt, miután előzőleg az erődszerkezeteket teljességig megsemmisítették. A német-osztrák nyomás újult erővel fejlődött fel Lemberg ellen.

A helyzet, amelyben e támadás által találtuk magunkat, arra kényszerített bennünket, hogy erősen növeljük hatékonyságunkat a védelemben. Nem kevésbé az oroszok június 4-én visszavonulásra kényszerültek a grodeki hadállásig, és ha ott nem tudják tartani magukat, egészen Lembergig. Az orosz hadsereg, amely a Sannál tartózkodott, észak felé a Tanew folyó mögé és Cholm felé vonult vissza, így fedezve a kelet felé visszavonuló hadsereg oldalszárnyát. A visszavonulást dél felől a Dnjester átjáróinak makacs védelme fedezte.

A Dnjester-vonal kitartó védelme nagyon fontos szerepet játszott a galíciai hadműveletekben, mert ez fedezte nemcsak az oroszok visszavonulását a lebergi területben, hanem lezárta Lemberg közvetlen összeköttetését Magyarországgal is, amely körülmény a német sikerek kifejlődésére Galíciában gátlóan hatott. A Dnjester-vonal elleni osztrák támadásokat is ezért indították a legnagyobb erővel, amelyet VI/21-ig tartottunk. Ezen a napon rohamozták meg az osztrákok első alkalommal a hídfőállásokat a Dnjesternél, Tismenicze és a Strij–Mikolajew vasútvonal között. Július közepén az oroszok feladták ennek a vonalnak a védelmét és a Chodorow–Halicz vonal védelmére korlátozták tevékenységüket.

Ha a német-osztrákoknak ezen a módon nem is sikerült a balszárnyukat egy oroszok elleni döntő harcra vezetniük, az azonban sikerült nekik, hogy Kelet-Galíciában az összes veszteségüket

kiegyenlítsék. Ez lehetővé tette számukra, hogy újra egy nagy csatát vívjanak.

A nagy galíciai hadjárat végét az általános osztrák-német támadás kezdetének is tekinthetjük.

IV. Az általános német-osztrák támadás

Egyszer már utaltunk arra, hogy a német támadási terv a Visztula ellen megköveteli mindkét szárny előretolását messze kelet felé, a Visztula mögött található vasúti fővonal tönkrétételének és elszigetelésének céljából.

Ennek a tervnek a kivitelezéséhez a német szövetségesek mindkét szárnyon egyidejűleg támadásba mentek át.

Majdnem ugyanazon a napon, amikor a galíciai hadjárat befejeződött, a németek a schaweli kerületben kitöréseket kezdeményeztek, amihez az első időkben kizárólag lovasságot állítottak be. Ezzel a hadművelettel az volt a cél, hogy a Schawel ellen vezetendő csapást álcázzák.

Ennek a kerületnek az elfoglalása lehetővé tette a dwinski és kovnoi erődök elleni támadás felépítését; ezek az északi vasúti fővonalon vannak, amely a Visztula-vonalat Oroszországgal köti össze.

A lovasság önálló hadműveletekhez történő felhasználása a németek részéről még egyéb módon is megtörtént.

A lovasság felhasználásának stratégiai célja is volt, különösen a schaweli körzetben, mert a galíciai szárny visszavetésének esetében a balti csoportnak is hátrálnia kellett volna és ezért ennek a csoportnak meg kellett adni a lehetőséget, hogy gyorsan és akadálytalanul visszavonulhassanak. Ez okból a Schawelre történt kitöréseket történelmileg csak színlelt támadásoknak nevezték volna, ha a sikeres galíciai támadás nem kölcsönözte volna ezeknek a stabilitás védjegyét.

Hogy a németek ezt a sikert milyen nagyra értékelték, abból derül ki, hogy mind erősebb és erősebb csapattömegeket dobtak át a balti felderítési területre, és erőiket állandó utánpótlással 14 hadtestre egészítették ki – egyidejűleg kifuttatták hajóhaduk egy részét Libau és Windau ellen.

Az első kikötővel nemsokára a kezükben, a németek megteremtették maguknak a balti térségben a közbenső támaszpontot, amely a német csapatokat háborús anyaggal és élelemmel látta el, ezért értéke kiemelten nagy volt.

Ezzel a hadművelettel párhuzamosan folyt a schaweli teljes arcvonalkunk támadása a Visztula jobbpartjáig – gyakori rajtaütésekkel hol Murawlewo–Orschitz, hol Prassnicz, hol Ossowiecz ellen.

Hamarosan felismertük úgy a német bal, mint a folytonosan előrenyomuló galíciai szárny jelentőségét.

Az előrenyomulás jóllehet lassan haladt előre, akárcsak főerőink menetgyakorlata észak felé, amelynek a Brest-Litowsk ellen megkezdett támadást kemény harcok kíséretében kellett ismételtelen megakasztania.

Itt három hadsereg ténykedett: József Ferdinánd főherceg hadserege a Santól keletre a Tanew folyóig terjedő vonalon, Mackensen hadserege – Rawa Ruska felé előrenyomulva –, és Böhm-Ermolli tábornok osztrák-magyar hadserege – a Bug bal partja hosszában előrenyomulóban.

Két hadsereg, Linsingen és Pflanzer-Baltin tábornokoké maradt hátra a nyugati Bugnál és Zlota Lipjánál, ahová az orosz hadsereg időközben visszavonult.

A főcsapás a Rawa–Ruska kerülettől kezdődően a közvetlen összeköttetésekre irányult Brest-Litowsk irányában, egyidejű támadásokkal kelet és északkelet felé. Mindezekben az irányokban az előrenyomulás nagy nehézségek közepette és súlyos veszteségekkel valósult meg. A keleti arcvonalon az osztrákok

ismételt támadásai nem tudtak minket tovább, mint Zlota Lipja mögé visszanyomni. A Bugnál az osztrákok által megkezdett támadás már annak első szakaszában elakadt, míg az arcvonaltámadását Brest felé Gruschewotól délre leállították.

A németek egy oldalnyomulással Zamostjétől megkísérelték megnyitni a bresti összeköttetéseket, de ez az előnyomulás a német balszárny lanyhult állhatatossága következtében igen nehezen bontakozott ki.

Eközben elkezdődtek az osztrák-német hadműveletek a Visztula felé, amelyek kezdetben sikertelenek voltak. Csak július 18-án sikerült a németeknek a Josefow–Sienno vonaltól előrenyomulni, ezáltal feltartóztatva az osztrák visszavonulást a Visztula és a Wepr között. A németek e sikere a Visztulánál lehetővé tette most a németek balszárnya számára, hogy Cholm és Lublin irányában erősen teret nyerjenek. József Ferdinánd főherceg csoportja – kihasználva ezt a sikert – döntő áttörést indított Krasnik–Lublin felé. Ez a tervezett áttörés azonban a mi oldalunkról egy erős oldaltámadás miatt Wilkolaknál megállításra került és az osztrákok arra kényszerültek, hogy súlyos veszteségek közepette visszamenjenek egészen a nyugatra fekvő magaslatra, ahol Mackensen csoportjával egyesültek.

E késedelem ellenére a német jobbszárny folytonosan teret nyert és közeledett Lublin és Brest-Litowsk felé. Ezzel az előrenyomulással összhangban sikeresen fejlődött ki a másik szárny támadása is – kiváltképpen a Narew folyó arcvonalán. A gócpontban, a wilnai arcvonalon nyugalom uralkodott.

Ellenségünk terve egyre világosabban felismerhető volt: bekeríteni bennünket.

Ennek a hadműveletnek a befejezése bármikor bekövetkezhetett.

A felesleges ellenséges erők feltorlódása a balti részekben és a Narewnél, ahol Hindenburg tábornagy vezetése alatt két erős hadsereg – Gallwitz és Scholtz – messzemenő hátba kerüléssel fenyegetett bennünket, hadseregünk teljes átkarolásához vezethetett

volna, ha az osztrák támadás Brest-Litowsk ellen nem teljesen sikeres.

Ebből kifolyólag az orosz vezérkar úgy határozott, hogy visszavonul a Riga–Kovno–Grodno–Brest védelmi vonalig.

Július 23-án Varsót kiürítettük.

A németek most mindent elkövettek azért, hogy az oroszoknak ne hagyjanak időt a legközelebbi természetes védelmi vonalon történő megerősödésre. Novogeorgiewsk erődöt gyors támadásokkal elfoglalva, maguk mögött az oroszok által elhagyott harcmezőt megerősítve, a németek késlekedés nélkül támadásba lendültek Kowno–Grodno és Ossowiecz ellen, ezek voltak az oroszok által elfoglalt védelmi vonal legfontosabb pontjai.

A németek egyelőre tartózkodtak egy elhamarkodott támadástól Brest-Litowskra az erőd erős fegyverzete miatt, felismerve azt, hogy az oroszok további visszavonulása esetén a megerősített Narew-vonaltól, az erőd magától elesik.

Július 24-én Eichhorn tábornok Suwalkitól Kovno felé előrenyomuló csapatai megrohamozták Kovno erődjének előtérállásait. Tizenegy napig tartó elszánt harc után csapataink kiürítették az erődöt. Röviddel ezután elhagytuk Ossowieczet is. Augusztus 13-án az oroszok kiürítették Brestet és augusztus 20-án a németek be nyomultak Grodnoba.

Az utak a további előnyomuláshoz kelet felé – napóleoni példa szerint – ezzel nyitva voltak.

És volt idő, amikor sokat beszéltek arról, hogy az ellenség ténylegesen is erre veszi majd az útját.

A haderőkről, amelyeket az ellenség ebben az időben a mi arcvonalunkkal szemben felállított, a következő hadrend ad felvilágosítást:

Rigai körzet: Lauenstein hadserege /:6 hadosztály:/

Dwinski körzet: Below hadserege /:7 hadosztály, 12 lovas hadosztály:/

Kovnoi körzet: Eichhorn hadserege /:12 hadosztály:/

Grodnoi körzet: Leopold herceg hadserege /:10 hadosztály:/

Bjelostoki körzet: József Ferdinánd főherceg hadserege /:10 hadosztály:/

Brest körzet: Mackensen hadserege /:16 hadosztály:/

Kowel körzet: Linsingen hadserege /:8 hadosztály:/

Déli körzet: Puchallo hadserege /:14 hadosztály:/

Lutsk körzet: Böhm-Ermolli hadserege /:13 hadosztály:/

Tarnopol körzet: Bothmer hadserege /:7 hadosztály:/

Bukowina körzet: Pflanzer hadserege /:12 hadosztály:/

Összesen: 115 hadosztály és 12 lovas hadosztály.

Egy ilyen számbeli túlsúly, ehhez még csapataink lehangoltsága, amely a hosszú és nehéz visszavonulási műveletek természetes következménye, nagyon csábító volt a tekintetben, hogy előrenyomulást indítsunk mélyen Oroszország közepébe. Másfelől azonban az összes közlekedési vonal teljes szétromboltsága az ellenséges arcvonal mögött, ami a hadsereg élelmiszerrel és hadianyaggal való ellátását lehetetlenné tette, döntően elegendő volt ahhoz, hogy egy ilyen merész tettől eltekintsünk. Azt is meg kell említenünk ehelyütt, hogy lehetetlen lett volna a németek számára olyan stratégiai feladatot adni, hogy mélyen benyomuljanak az Orosz Birodalomba, olyant viszont sokkal inkább, hogy itt erőikkel takarékoskodva, a főellenségre, „Angliára” mérjenek csapást.

E stratégiai mérlegelés alapján a német vezérkar korlátozta stratégiai feladatát a mi arcvonalunkon, megerősítette keleti arcvonalát egy tartható védelmi határ megeremtésével, amelyen belül a megfelelő összeköttetés az egyes hadseregek között és az ellátás nehézségek nélkül garantált.

Ennek a szükségletnek megfelelő egyik vonal a Riga–Dwinsk–Wilna–Lida–Baranowiczi–Luninecz–Serni–Rowno vasútvonal volt.

E vonal elérése érdekében a német-osztrákok elsősorban a Dwina felé irányították hadműveleteiket.

E vonal közepén sikerült a németeknek, hogy visszavonulásra kényszerítsék az oroszokat a számukra kívánatos vonal mögé.

Erős – Ponewesch körzetében egyesült – lovassági tömeggel történt áttöréssel Cwenczjani ellen sikerült nekik Molodeczno állomást a Bogoloc–Siedlecz vonalon, aztán Wileiki falut ugyanazon a vonalon elfoglalni és Poloczka irányában Glubokve állomásig előrenyomulni.

Noha ennek az áttörésnek a felfejlődését csapataink megállították, az ellenség megerősödése Czwenczjani körzetben és az ellenség megjelenése Lidánál a wilnai csoportunkat bekerítéssel fenyegette. Ennek elejét veendő, szeptember 6-án csapataink kiürítették Wilnát és egyesültek a főerőinkkel.

Ezekkel a sikerekkel szemben az ellenség kísérletei mindkét szárnyánál, azaz a Riga–Dwina és a Dubno–Rowno arcvonalon sikertelenek maradtak, annak ellenére, hogy itt nagyon jelentős erőket vetettek harcba. A Dwina–Rowno vonalat a szükséges részekkel a német-osztrákoknak nem sikerült elfoglalniuk. A harc a nagyon kiterjedt arcvonalon fokozatosan a hadállások háborújának a jellegét vette fel, kivéve a Riga–Dwina arcvonalat, ahol az ellenség nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy a számára oly fontos Dwinát mint kitűnő védelmi vonalat elfoglalja. Erőfeszítései sikertelenek maradtak és így a németek arra kényszerültek, hogy a tábori erődítményekre korlátozzák tevékenységüket.

Egy ilyen átmenet egészen természetesnek tűnt, mert a németek a stratégiai feladatukat az orosz frontnál lényegében immár teljesítettnek tekinthették, ezzel szemben az a cél, hogy itt egy megsemmisítő harcot érjenek el, éppoly kevésbé sikerült, mint a bekerítés Galíciában.

Az oroszoknak sikerült megtartaniuk élőerejüket. Most már a németek abban a helyzetben voltak, hogy kivonják erőiket az általuk elfoglalt vonalból, hogy ezeket a főellenség ellen dobják be. A német védelmi vonalat keleten jól tarthatónak lehetett tekinteni, ezért a német-osztrákok nyugodtan átmehettek védekezésbe, hogy aztán a hadjáratot arra alkalmas időben ismét elindítsák.

V. Olaszország beavatkozása

Olaszország egyesülése az antanthatalmakkal a németellenesek erejét csaknem 3 ½ millió fővel megnövelte, ebből 1.000.000 fő első osztályú csapatban. Egy ilyen erős hadsereg lehetővé tette az olaszoknak, hogy a világháború első napjaitól kezdve tetszőleges irányban beavatkozzanak, annál is inkább, mert Ausztria-Magyarország úgy az orosz, mint a szerb arcvonalon eléggé lekötött volt és az olasz határnál csak gyenge népfelkelő alakulatokat állított fel.

Az osztrákok élőerejének csekély száma arra kényszerítette őket, hogy átmenetileg erődítményük körzetében állásharcot²⁰⁹ folytassanak. Ez jóval korábban is várható volt, mert az olaszok számára az osztrák vonal isonzói áttörése esetén az út Bécsig nyitva állt volna.

Az olasz vezérkar azonban nem készült fel egy ilyen nagy csapásmérésre és ezért ilyen erőtartálékot sem küldött a harctérre azért, hogy nagyhorderejű áttörést vigyen véghez. Bebizonyosodik továbbá, hogy a háborút kizárólag szárazföldön kell folytatni, ami miatt az olasz kormány is rögtön a hadüzenet után szükségesnek tartotta május 31-én hivatalosan óva inteni Olaszország lakosságát a bizakodó tévedéstől a jelenlegi hadjáratral összefüggésben.

Emiatt elrendelték a támadást az osztrák-olasz határ teljes hosszában.

Az olasz támadások óvatossága és tervszerűsége, aztán a nehéz terep is, amelyen a támadásaikat kellett végrehajtaniuk, oda vezettek, hogy az év területi sikerei csak nagyon elenyészőek voltak és a

legnagyobb áldozatok árán voltak elérhetőek. Az olaszoknak december hónapban csak az Isonzónál sikerült eljőnniük Görzig, ennek a védelmi vonalnak a főtámaszpontjáig. Más arcvonalon nemegyszer csak az első határerődítményekig tudtak eljutni.

Ami az adriai hadműveleteket illeti, ott az egész hadjárat alatt nyugalom uralkodott; – ezt csupán ritka berepülések és bombázások zavarták Triestből és Polából.

VI. Hadjárat keleten

Az 1915. évi hadjárat lezárása a nyugat-európai és olasz fronton elegendően bizonyította, hogy a megerősített német-osztrák határ mindenütt eléggé erős ahhoz, hogy bármilyen stratégiai támadás a szövetségesek részéről ne legyen nyugtalanító.

A legalkalmasabb pillanatban is, amikor a német-osztrák főerők messze az orosz fronton tevékenykedtek, sem az angol-francia, sem az olasz vezérkar nem tudta megvalósítani komoly stratégiai támadási tervét.

Teljesen hasonlóan állt ez nálunk is – az oroszokkal.

Visszavonulásunk ekkor megengedte az ellenségeinknek, – még abban az esetben is, ha minden vereséget és nehézséget elhárítottunk volna és átmentünk volna általános támadásba –, hogy erőiknek tekintélyes létszámát más irányban használják fel – és ez az irány a kelet volt –, vagyis Angliának közvetlenül kárt okozzanak. Ez a hadműveleti irány a Balkánon keresztül Kis-Ázsia felé vezetett, ahonnan kiindulva két út volt nyitva számukra – mindkettő egyformán veszélyes Angliára nézve –, tudniillik Egyiptom és India felé.

Ez a napóleoni nagyszabású terv nem tartalmazott semmilyen látomást, éppen ellenkezőleg, a németek számára ez bizonyult az egyetlen használhatónak arra, hogy folytassák támadóháborújukat.

A korábbi hónapok megerőltető és konok harca, amikor majdnem kizárólag a németek voltak a támadó fél, nem tudta a központi

hatalmak aktív állományát nagyobb mértékben gyengíteni. Nyugodtan lehet azonban hangsúlyozni, hogy a jelenlegi harcban nem lehetett kidolgozni olyan tervet, amely a szövetségesek megsemmisítéséhez vezetett volna. A németeknek lehetőségük volt arra is, hogy ehhez a szükséges erőket összehozzák. A támadóháború folytatása csak azoknak a segítségével történhetne meg, akik eddig még nem viseltek terheket, és ezeket a Balkánon és Ázsiában lehetett keresni. Ezeket megnyerni, nos, ez lett a németek főfeladata.

A hadműveleti irány kiválasztása a német terveknek nem teljesen felelt meg, hiszen ebben nem célozták meg a szabad hajóközlekedést a tengeren, – másrészt viszont megadták a lehetőséget a németeknek, hogy egy közvetlen Berlin–Konstantinápoly–Bagdad összeköttetés létesítésével az angoloknak Egyiptomban vagy Indiában kárt okozzanak.

VII. Harcok a Balkánon

Ennek a keleti tervnek a megvalósításához első lépésként szükséges volt közvetlen összeköttetést létesíteni Berlin és Konstantinápoly között, valamint kiépíteni ennek a vonalnak a teljes biztosítását is. Az összeköttetés a semleges Bulgárián keresztül magától értetődően nem lehetett elegendő egy nagyobb hadművelethez Kis-Ázsiában. Minkét szárnytól egy teljesen biztos széles útra volt szükség, és ennek az útnak az eléréséhez elsősorban az kellett, hogy a balkáni ügy – a Balkán elleni nagyszámú haderők hasonló összpontosítása mellett – megoldásra kerüljön.

Az ingadozó semleges államok között a Balkánon Bulgária játszotta a döntő szerepet, mert hiszen elsősorban Bulgáriának jutott e közvetlen összeköttetés létrehozásának a feladata.

A központi hatalmakkal történt egyesüléssel Bulgária nemcsak az utat, hanem haderőket is adott, amelyekre a németeknek a hadjárat első szakaszában szükségük volt. – Mindezek után egészen

természetes, hogy a német diplomácia Bulgáriát örök időkre magához kötötte.

Szeptember végén a Bulgária és az ellenségeink közötti szövetség már ténnyé vált.

Ebben az időpontban a Duna vonalán Szerbia irányában jelentős német-osztrák erőket vontak össze és már megkezdték az előnyomulásukat a Morava-völgyben, amikor a bulgárok befejezték a mozgósítást.

Bulgária beavatkozásával hirtelen felfejlődtek a háborús hadműveletek a szerb arcvonalteljes hosszában. A kitűnő erők egyre hevesebb nyomása alatt a szerbek visszavonultak.

Figyelman kívül hagyva a legvégső és legkonokabb ellenállást, a szerbek az egyik fontos pontot a másik után veszítették el. A harc már kezdettől fogva reménytelen jelleget viselt a szerbek számára, mert a szerbek a számbeli fölényben lévő osztrák-német-bolgár erőkkel szemben csak a már az előző évi harcokban igen elgyengült hadseregüket tudták felsorakoztatni.

Románia megtartotta szigorú semlegességét és ezáltal biztosította a német-bolgár hadsereg oldalszárnyát.

Görögország a szövetségesek által vállalt lépések – flotta-felvonulás stb. – ellenére tartózkodott egy beavatkozástól Szerbia oldalán, jóllehet, erre a Szerbiával fennálló szövetségi szerződés alapján kötelezve volt.

Oroszország nem tudta tevőlegesen támogatni Szerbiát, mert Románia megőrizte szigorú semlegességét.

Szerbiát most teljesen segítség nélkül hagyni, ezt azonban a szövetségesek nem akarták és gyorsan úgy döntöttek, hogy a Szalonikiben kezük ügyében található erőket partra teszik, és mint erősítést a szerbekhez küldik őket. Görögország tiltakozott ugyan a szövetségesek e lépése ellen, de – a tiltakozást figyelman kívül hagyva – partra tették ezeket az erőket, amelyek immár nemsokára a szerb tűzvonal jobbszárnyát erősítették.

Lényeges szerepet játszott az angolok és franciák megjelenése, mert ők feltartóztatták a bolgárok fenyegető oldaltámadását és így a minden oldalról visszavonulásra kényszerített szerbek számára lehetővé tették, hogy visszavonuljanak Albánia hegyvidékére és így elkerüljék a teljes bekerítést.

A gyenge angol-francia egységek természetesen többé már nem tudtak változtatást gyakorolni az eldöntött szerb hadjáratra és ezért arra kényszerültek, hogy a szerb közjáték felszámolása után visszatérjenek Szalonikibe.

A szerbek visszavonulásával a „Németország közvetlen összeköttetése Törökországgal” kérdés elintézettnek tekinthető. Habár az igaz, hogy sem Görögország, sem Románia nem döntött úgy, hogy nyíltan fellépnek, de az álláspont, amelyet a szerb hadjárat folyamán elfoglaltak, elegendő garancia volt arra, hogy mindkét állam a jövőben is tartózkodjon egy központi hatalmak elleni tevőleges beavatkozástól.

Egyébként a keleti összeköttetés nagyobb fenyegetettségétől sem Görögország részéről, sem Románia részéről nem kellett tartani. Ennek a sikernek a kihasználásához ezért elegendő volt az, hogy a Balkán-félszigetet megszabadítsák az ellenségtől, azaz elűzzék az angol-francia csapatokat Gallipoliból és Szalonikiből.

Állítják, hogy a németek intézkedéseinek nagy politikai és stratégiai jelentősége volt, ami azonban nem teljesen felel meg a valóságnak, mert a Dardanellák elleni támadások kilátástalansága a Berlin és Konstantinápoly közötti közvetlen összeköttetés megteremtésének időpontjában nyilvánvaló volt és egy további támadás csak felesleges vérontás lett volna. Ezért teljesen feleslegessé vált a Dardanellák övezetében továbbra is nagyobb csapatlétszámot tartani. A szövetségesek ennek figyelembevételével úgy határoztak, hogy felszámolják állásaikat a félszigeten és az ott található erőiket áthelyezik Szalonikibe. A csapatok nem könnyű

visszavonása az ellenséggel állandóan harcban állva és a behajózás a török ütegek hatékony tüze alatt került végrehajtásra.

Szaloniki ellen a központi hatalmak és Bulgária az év végéig nem tettek semmilyen lépést, feltehetően attól tartván, hogy azáltal barátságtalanná tennék a politikai kapcsolatokat Görögországgal. Mert eltekintve a jóindulatú semlegességtől, amelyet a görög kormány a központi hatalmak iránt tanúsít, Görögország mint a tenger felől minden oldalról megközelíthető állam arra kényszerült, hogy a szövetségesek utasításainak alávesse magát.

A központi hatalmak tevékenysége a Balkánon immár csupán Montenegróra korlátozódott.

Ezért, ahogy látjuk, a németek a Balkánon csak részfeladatot tűztek ki a maguk számára.

VIII. Végkövetkeztetés

Ami az elmúlt év hadműveleteinek általános lezárását illeti, el kell ismernünk, hogy a stratégiai siker vitathatatlanul a németeket és az osztrákokat illeti. – A németek messze keletre előretolt tűzvonala majdnem biztos vonalat jelent az ellenség betörései ellen. Úgy nyugaton, mint keleten, a német erődítmények szinte légmentesen zárták a határaikat. A francia támadási kísérlet a hadjáratban és Artua-nál megmutatta számunkra, milyen nehéznek és eredménytelennek bizonyult ennek az erődvonalnak az erőszakolása.

Messze nem ilyen előnyös helyzetben található Ausztria-Magyarország. – Úgy az oroszok, mint az olaszok tűzvonala osztrák területen található – és csak az utóbbival szemben támaszkodik a védelem az erődépítés művészetére.

Az élőerő felhasználásra vonatkozóan a tavalyi év lezárása a központi hatalmak számára egyenlőtlenül kedvezőtlen volt, mert a nagy léptékben kivitelezett lenyűgöző támadásaik nyakassága messze több emberanyagot emésztett fel, ami idővel komolyan

érezeti hatását. Amint már utaltunk arra, a németek keleten is igyekeznek kiterjeszteni a háborút. A gyenge csapással, amelyet Angliára a saját szigetein tudnak mérni, elégedetlenek, ezért megkísérlik Angliát legfőbb gyarmatainak a területén legyőzni.

Az első lépés ebben az irányban sikeres volt: Konstantinápoly összeköttetésben van Berlinnel, – az út kelet felé a németek számára most már nyitva áll. A perzsa kormány által elfoglalt álláspont azonban alkalmas arra, hogy keresztülhúzza a németek számítását, amennyiben Indiáról lenne szó.

Elegendő arra utalni, hogy a hadműveletek sikeres kimenetele keleten, minden hadjárat végét jelentené a németek számára Európában.

A jelzett nagy feladatok megnyitnak olyan lehetőségeket is, amelyeket az elkövetkező év a szövetségesek számára tart fenn. Stratégiai vereségeiket nagymértékben emberanyaguk fölényével egyenlítették ki, és ez a fölény döntő formát ölthet magára, ha a németeknek nem sikerül megvalósítaniuk a tervüket keleten – mert akkor nincsenek abban a helyzetben, hogy új haderőt vessenek be az antanthatalmak elleni harcban.

Ezért fontos mindenekelőtt, hogy a Boszporusznál elérjék a kijáratot, mert egy teljes ostromzár el tudná szakítani Németországot a stratégiai sikertől.

A délre vezető út lezárása pillanatában csapataink a rendelkezésükre álló haderőkkel együtt nemsokára megbénulnának.

Az elkövetkezendő idő fogja megmutatni, melyik eljárásmodot választják a szövetségesek. A választás teljesen a tetszésükre van bízva, mert a kezdeményezés a fő arcvonalakon átment a szövetségesek kezébe, – és ez a legnagyobb garancia arra, hogy a jövőben stratégiai sikert érjenek el.

/:A napló 130. oldalától a 134. oldalig üres:/

NAPLÓTOLDALÉK

A 135. oldalon részint német gyorsírással:

Térköz- és közbenső üteg:

M 61 12 cm-es retesszár, 9 cm-es M 76 tábori löveg,
M 80 12 cm-es mozsár és ágyú a nehézlöveg-tartalékból,
15 cm-es és 18 cm-es és ágyúüteg, mozgó ostromtelep.

/:Auto:/ 24 cm-es mozsár és 30.5 mozsár /:autóra szerelt:/

Erődtüzérség: 9 cm-es M 76 tábori ágyúk, az erődművekben 8 cm-es gyorstüzelő ágyúk, ugyanígy zsákmányolt lövegek kissé csorbult lövegtalpakkal, valamint géppuskák, lángszórók, kézi-gránátok /:többi hiányzik:/.

/:Az utolsó, 136. számú oldal üres.:/

1919 májusában Arlow Viktor hét hónapja van átmenetileg a nikolszk uszurijszki tiszti fogolytáborban,²¹⁰ amikor *naplóbejegyzéseinek vége szakad*. Nem volna hozzá méltó azonban, ha lemondanánk életének további követéséről. Ehhez – napló hiányában – azokat a családi és történeti emlékeket lehet segítségül hívni, amelyek ismertek, és egyben alkalmasak a hiányzó életrajzi részek kitöltéséhez. A napló leállt, a naptár megy tovább.

1920 elején a Bajkál-tótól keletre eső táborok foglyait mind Nikolszk Usszurijszkba szállították, így Arlow Viktor és társai is sűrű zsúfoltságban szoronghattak a barakkban.²¹¹ „Május 1-jére Vlagyivosztokba is bevonult a vörös forradalom, a város tele van vörös lobogókkal. Nikolszk Usszurijszkban – mint máshol is – vonulnak a munkások és ordítva szidalmazzák a városban ámuló hadifoglyokat. Az oroszok által vezetett fogolytáborok helyzete most már teljesen tarthatatlanná vált, miután ellátásukat beszüntették. Mindenki mehetett, amerre látott.”²¹² Arlow Viktor ekkor minden valószínűség szerint már régen a gyengélkedő barakk oltalmában volt.

„Úgy Vlagyivosztokban, mint Nikolszk Usszurijszkban ágyúlövés jelre a japán helyőrségek megrohanták egy előre elkészített pontos terv szerint az orosz vöröskatonaság kaszárnyait. Rövid, de véres harc után elkergették... ezeket a gyülelész csapatokat. [...] Nikolszk Usszurijszkban a kórház épületét rombolták széjjel a japán tüzérség gránátjai, valamint az összevissza lövöldöző ellenfelek golyói a kíváncsiskodó hadifoglyok közül többet megsebeztek. A következő nap... bejelentették a tengermellék birtokbavételét a japánok részéről. [...] A hadifoglyok ekkor, mint az özönvíz elől menekülők, egyenként és csoportokban mindenfelől megindultak Vlagyivosztokba, annál is inkább, mert híre jött, hogy

megérkezik a magyar vöröskeresztes misszió, hogy hazaszállítsa őket.”²¹³

Arlow Viktor már nagyon beteg lehetett és készülhetett hazafelé. Talán ott bent nem érzékelté azt a felkavaró életet, amely a kintiek osztályrésze volt.

„Vlagyivosztozk város ez időben valóságos Noé bárkája volt, amelyben minden elképzelhető fajtájú és formájú nép és katonaság nyüzsgött. A messze a tengerbe nyúló félszigeten épült város volt az egyetlen összekötő kapocs Szibéria és a nagyvilág között. Ez volt az ugródeszka, amelytől mindenki azt várta, hogy hazalendíti. Különös jelenetek játszódtak le, amikor a mindenfelé elszegődött hadifoglyok egymással találkoztak, mert nem volt olyan hadsereg, amelybe magyarok ne lettek volna, legalább is, mint munkások. Sokszor láthatott az ember karonfogva amerikai, japán, kínai tengerész, csehszlovák, román, szerb, olasz, francia, angol, kanadai és orosz kozák egyenruhába öltözött magyarokat, akik annak öröme, hogy sikerült keresztülvágni magukat minden bajon és veszedelmen, a megmenekülésük öröme rendezett áldomástól pityókos fejjel, harsány magyar énekszóval sétáltak a vlagyivosztoki utcákon, és a késő éjjeli órákban teljes fegyverzetben az út közepén álló orosz lovas rendőrrel magyarul vitatkoztak, mert hiszen az is magyar volt.”²¹⁴

Arlow Viktor már huszadik hónapját kezdte tölteni a távol-keleti nikolszki uszurijszki tábor kórházi barakkjában, amikor a lelkükben a bizonytalanságból a teljes kilátástalanságba zuhant foglyaink a hazaszállítás megindulásának lehetőségéről értesültek. Ennek alapja egy valóban odaérkezett távirat volt: „Hazaszállítás biztosítva”.

„1920. június 18-án érkeztek meg a magyar Vöröskereszt kiküldöttjei Vlagyivosztozkba, ahonnan a két főtábor, Nikolszki Usszurijszki és Pjervaja-Rjecska meglátogatására indultak”.²¹⁵

Arlow Viktor hazaindulásának idejére vonatkozó adatolt ismeret nem lelhető fel. Miután azonban hazaérkezésének időpontja majdnem napra pontosan ismeretes, onnan visszaszámítva és a fenti

adatok figyelembevételével a hazajutás körülményei és időtartama is alaposan feltételezhető. Folytatódjék tehát élettörténete ott, ahol fentebb abbamaradt, egészen addig, amíg majdnem egészen hazaér.

Családi élő visszaemlékezésekből tudjuk, hogy nem szárazföldön, hanem tengereken át hajózott hazafelé. Elbeszélés szerint „behajózzák, elviszik Japánba, Japánból Hamburgba, ...betegesen átteszik német hajókra és csatornákon hozzák lefelé, ráteszik a Dunára, és lehozzák Győrig”.²¹⁶

„A tengeri úton hazaindult hadifoglyok szállítmányai útközben több helyen kikötöttek. Ilyen főbb állomások voltak Hongkong, Szingapúr, Szaigon, Colombo, Áden, Dzsibuti, Szuez, Port Szaid, míg a végállomás túlnyomórészt Trieszt volt. Csak néhány hajó, fedélzetén kisebb szállítmánnyal, futott be Marseille-be, Hamburgba vagy más európai kikötőbe. A szállítmányok útja mintegy 50–60 napot vett igénybe. Az út alatt hadifoglyaink a legszélsőségesebb éghajlatokat járták meg.”²¹⁷

„...német szerelvények vitték a szállítmányokat Passaubá. Passauból kezdetben, amíg a szerződés ratifikálva nem volt, osztrák kórházvonatok, később magyar kórházvonatok továbbították a magyar hadifoglyokat Bécsen át haza.”²¹⁸

Fentiek alapján a hazajövetel alábbi kalandos története feltételezhető a legnagyobb valószínűséggel.

A Magyar Vöröskereszt közreműködésével megszervezik hadifoglyaink csoportos hazaszállítását. Mindegyik távol-keleti táborból Vlagyivosztokba irányítják a fogolyvonatokat, mert onnan indítják a tengeri szállítóhajókat. Így kerülhetett a már beteg Arlow Viktor is a tengeri kikötőbe, ahol az egyik hajó a fedélzetére vette a hadifoglyokat és kifutott velük a Japán-tengerre, hogy onnan folytassa hosszú útját a Dél-kínai-tengeren és az Indiai óceánon át a Szezi-csatornán keresztül Európába.

A tengerjáró hajó 1920. június közepén indulhatott el, ötvenhatvan nap múlva beérhetett Triesztbe, ahonnan még talán tíz napig

mehetett tovább a sebesültekkel és a betegekkel Hamburgba. Ha ott a kihajózás, a folyami hajókra átszállítás, majd a folyókon, csatornákon lefelé haladás német földön Passauig, onnan tovább a Dunán, Bécsen át Győrig, egy hónapig tartott, akkor szeptember közepén érkezhetett meg a győri kikötőbe. Súlyos betegsége miatt levezzik a hajóról és azonnal Győrbe, a katonai tartalék kórházba szállítják.²¹⁹

„Amikor az egyik önkéntes ápolónő a hadikórházból hazamegy, mesél az oktató katonatiszt férjének az aznap történetéről. – Képzeld, egy szegény szomorú öreg ezredest levettek a hajóról, de már menthetetlen, napjai vannak hátra. Súlyos cukor baja van, üszkösek a lábai, mindkettőt le kell vágni. – És hogy hívják? – kérdi a férj. – Arlow Vikornak hívják. – Jé, ez olyan ritka név, nekem van itt Győrben egy hadapródiskolás növendékem, egy cőgerem, őt is Arlownak hívják. Már aznap este felkereste a gyereket a kollégiumban és kikérdezte. – Van magának egy Arlow Viktor nevű ezredes rokona? – Van, az idősebb Arlow Viktor, az apám. Mindenre fény derült, minden egybevagott. – Menjen be a kórházba, ott fekszik! Így aznap délután a kis Arlow Viktor már ott állt válságosan beteg édesapja ágya mellett, akit első pillantásra talán fel sem ismert.

A fiú értesítette Ancsi nevű testvérét. Ici, a másik testvér ekkor Pesten vagy Nagyváradon lehetett, Bétuka, a harmadik, Nagyváradon vagy Magyarpéterlakán. Arlow Vikorné szentgericzei Nagy Mária valószínűleg régóta szanatóriumban volt Nagyváradon. Azt már nem tudni, ki hogyan értesült a hírről, mindenesetre senki nem jutott el a hazatért hadifogoly férjhez és édesapához Győrbe. A súlyos műtétet végrehajtották, de annak túlélésére már nem volt elég erő, és befejeztetett.”²²⁰ Ez 1920. szeptember 24-én történt, majd ezt követően Győrben el is temették.²²¹

Nagyon messziről, sok gyötrelem és kínzó megpróbáltatás után, akárhogy is, de hazaért. Ha nem is Nagyváradra, de legalább Győrig. Átölelhette egyik legnagyobb kincsét, édesfiát, és a többiek távollétében fiában, utoljára egész szeretett családját és nemzetét.

Aztán a lelke örökre megkönnyebbült. Átéltette még a szülőföld ölelésének utolsó nagy pillanatát, amely aztán fiával eljutott a családhoz is, és oly hosszúra nyúlt, hogy máig is tart az utódokban. Így lesz egy pillanatból örökkévalóság.

Horthy Miklós kormányzó lovag Arlow Viktor ezredest a „halálos ágyán” vezérőrnaggyá léptette elő. Négy évvel halála után a BM 209134/924-V. sz. rendelete alapján „a hazáért hősi halált halt vezérőrnagy” lovag Arlow Viktor megkapta a végső köztiszteletet. Sírja Győrben 1933-ban²²² még megvolt.²²³ Haláláig az általa 1901-ben saját kézzel leírt jelmondat szelleméhez tartotta magát: „Mit Gott für Kaiser und Vaterland...”²²⁴ Ők mind, hittek egy Istenben, hittek egy Hazában, hősök voltak és úgy is haltak meg.

Összesítve: Arlow Viktor harcokban (Przemyśl) 6 hónap + vonaton 6 hónap + hajón 0,5 hónap + szánon 1 hét és a fogolytáborokban 5 év 1 hónap időt töltött el. Az I. világháborúban eltöltött ideje összesen 6 év és 2 hónap volt.

Przemyśl az első világháború kitörésekor, Párizs, Bukarest, Antwerpen után Európa legnagyobb várerődjei közé tartozott. A várrendszer az orosz hadsereg egyik fő előnyomulási irányában a Szan folyón átívelő hidakat védte, teljes területe 140 km². Az erődök láncolatából álló öv vonal Przemyśl városát és 21 községet ölelt körül és hat védőkerületre oszlott. A veszélynek leginkább kitett VI. védőkerület előreugró övrész volt, az oroszok erőszakos támadásainak leghevesebb harcai ezen az öv vonalon folytak le. E nagy-kiterjedésű terület felett 1914. szeptember 18-án Weeber Alfréd tábornok, a m. kir. 97. népfelkelő gyalogdandár parancsnoka vette át a védelmi feladatokat. A dandár négy ezredből állt a következők szerint: a 9. népfelkelő gyalogezred, Renvers Ferenc ezredes; a 10. ezred lovag Arlow Viktor ezredes; a 11. ezred Szenderszky Antal ezredes; a 16. ezred Divéky Zsigmond ezredes parancsnoksága alatt.

Az ezredparancsnokok még a Bécsújhelyi Katonai Akadémiáról ismerték egymást, a békében is keresték a maguk társaságát, de aztán a przemysli harcokban még jobban összekovácsolódtak, majd az együttes orosz hadifogság idején igaz barátokká, sorstársakká is váltak. Ha már földi életükben barátságuk egymás mellé állította őket, kegyeleti indíttatásból állítsunk emléket Arlow Viktor mellett vitéz társainak is, még ha csak oly mértékben is, amit a kevés rendelkezésre álló adat lehetővé tesz.

Mind a négyen 1914. augusztus 14-én érkeztek Przemyślbe, a Siedliska erődbe, az említett dandár zászlaja alá. Szeptember 1-jén mindnyájan kivették részüket a rémálomba illő kulikovi csatában, ahol gránátüzben lovaikat veszítették. Együtt parancsnokolták Przemyśl VI. védőkerületét, s végül, 1915. március 22-én mind ott küzdöttek az utolsó kitörés ill. áttörés harcvonalaiban,²²⁵ és annak

elbukása után egy menetben indultak el az orosz hadifogság végeláthatatlan útján.

Divéky Zsigmond. Przemyślben az 1914. október 9-i erőszakos orosz ostrom visszaveréséért a III. osztályú Vaskorona Rend a hadiékítményekkel kitüntetést kapta.²²⁶ December 13-én a kitörésben csapatával Nysankovice felé vett részt a támadásban.²²⁷ – "Huszár Andorine, sz. Vécsey bárónő Omszkból 1916. október 30-án Irkuckba ment vonaton. Ott három tábor volt, a második a Záirkutnij-Gorodok, amely egy tiszti és egy legénységi táborból állt. ... A tiszti táborban a tisztek 15 faházban laknak, nagy ablakok, jó kályhák. A tisztek Divéky Zsigmond ezredes parancsnoksága alatt három külön étkezdében tömörülnek".²²⁸ – 1933-ban Divéky Zsigmond ny. tábornok még élt, Györszentmártonban lakott.²²⁹

Renvers Ferenc. 1914. augusztus 11-én Miskolcon a vonaton találkoztak össze Arlow Viktorral egykori iskolatársakként. – Szeptember 4-én, a kulikovi csata után ezredeik élén együtt érkeznek pihenőre Ozomlába, egyazon szállásra költöznek, hozzálátnak a veszteségkimutatások összeállításához. – Przemyślben az utolsó kitöréskor a VI/1 Hurko főerőd parancsnoka volt.²³⁰ – 1916-ban Krasznojarszkban halt meg és hadifogolytársai ott temették el.²³¹

Szenderszky Antal. Przemyślben az 1914. október 9-i erőszakos orosz ostrom visszaveréséért a III. osztályú Vaskorona Rend a hadiékítményekkel kitüntetést kapta.²³² – Przemyślben az utolsó kitöréskor a VI/2 Siedliska főerőd parancsnoka volt. – 1933-ban Szenderszky Antal ny. tábornok még élt, Budapest III. Emese u. 6. címen lakott.²³³

Piller István főhadnagy. Arlow Viktor ezredsegédtisztje, Przemyślből együtt meneteltek az orosz fogságba. 1914. szeptember 1-én együtt harcoltak a kulikovi csatában, ő is ott vesztette lovát. – Szeptember 18-án együtt ellenőrzik a siedliskai alkerületet, október 18-án együtt mennek Frigyes főherceg fogadására, aki nem érkezett meg. – 1915. március 18-án ő hozza meg a kitörési parancsot, és 19-

én a XV-ös Borek főerődben együtt készülnek a végső harcra. – 1915. április 14-én már hadifogságban, Tatarsky Kabalában találkoznak össze ismét egy szálláshelyen. – 1916. április 1-jén Tobolszkban a fogolytiszték közül ő veszi át az élelmezési feladatokat augusztus 1-jéig.²³⁴

Vitéz nemes alistali Laky Imre t. százados. A napló leírása szerint 1914. augusztus 5-én Miskolcon lépett szolgálatba Arlow Viktor ezredébe, a 7. század parancsnoka lett. – A következő említés 1915. április 24-én olvasható, amikor Tyetyusiban az Arlow-csoport tagjai megszervezik a saját ellátásukat és ő elvállalja a napi főzés feladatát. – Amikor elindítják hadifoglyaink saját szellemi életüket is és nyilvános előadásokat tartanak, ő december 7-én kerül sorra „Przemyśl ostroma, 1914. október 5–7.” és 1916. március 13-án „A rémes kozákok” című előadásával. A naplóban több említéssel személyét illetően nem találkozunk. Annál többször találkozunk viszont lovag Arlow Viktor nevének és a hozzá fűződő történetek megörökítésével a százados úr könyveiben, ezek a jegyzetekben olvashatók.

Laky Imre gazdag visszaemlékező irodalmat hagyott hátra. Ennek első részét már a fogság éveiben elkezdte írni, amelyet egy „nagylelkű külföldi jó barát hozott haza.” Éveken át sínylődött különböző táborokban, végül a szibériai Tobolszkból megszökött és Kínán keresztül kalandos utazás után 1920 júliusában ért haza. *[Tehát Arlow Viktor előtt két hónappal érkezett.]* Ezt követően részt vett a rendőrség újjászervezésében. Gyakorlati munkája mellett számos könyvet írt, amelyek között voltak rendőrségi szakkönyvek és irodalmi alkotások is. Nyugállományba vonulása után csömöri házában élt és 1930. március 19-én, 65 éves korában itt érte a halál.²³⁵

Egry Péter Pál ny. főhadnagy. 1914. november 6-án Miskolcra érkezett Przemyślbe a tartalék tiszti állománnyal és az 1. század parancsnoka lett. – Arlow Viktorral a hadifogságban 1915. április

14-én, Tatarsky Kabalában találkoztak össze ismét egy szálláshelyen.
– 1916. október 15-én Tobolszkban a Mihajlovszkij Szkit remetelakból együtt költöztek át a Loszcutnaja utcába.²³⁶ – 1919 áprilisában úgy néz ki, hogy az első hajón Arlow Viktorral együtt indulnak haza a tengeri úton.²³⁷ Aztán nem így történt.

Weeber Alfréd m. kir. altábornagy. Végül, de nem utolsó sorban bemutatásra méltó még a m. kir. 97. népfelkelő gyalogdandár parancsnoka, a fent említett négy ezredes közvetlen felettese, akihez Arlow Viktort is szoros bajtársi kapcsolat fűzött. A legnagyobb feladatmennység Przemyśl várában ennek a dandárnak jutott, amelynek védővonala az erődrendszer keleti oldalán közvetlenül az orosz főhaderővel nézett farkasszemet és szállt szembe támadás esetén. A méltatást és a hadtest jelentőségének megítélését bízuk az egyik leghitelesebb szemtanúra, aki a kulikovi csatából jól ismerte a tábornokot és dandárjának harcmódorát is. Az alábbi következtetések nagyrészt általánosításra is alkalmasak a galíciai térséget illetően.

„Népfelkelő csapatokat az oroszok kitűnően kiképzett és az újkori hadviseléshez szükséges harceszközökkel felszerelt elsőrendű csapataival harcba állítani bűn volt, mert azok a korszerű hadviseléshez szükséges szervezettel /:tüzérség, géppuskák, távbeszélő felszerelés stb.:/ nem bírtak. [...] A 97. népfelkelődandár, amely négy ezredből állott – sem tüzérséggel, sem géppuskákkal nem rendelkezett, mégis oly fontos feladat jutott osztályrészéül, amelynek sikeres megoldásától függött az, hogy a seregcsoport hátramenetét végrehajtani tudja-e vagy sem. A népfelkelő dandár a bevezető harcoknál kiváló magatartást tanúsított.

Derék magyar népfelkelőink, hiányos szervezésük, felszerelésük és kiképzésük miatt, ha a mozgó harcokban nem is feleltek meg teljesen, a védelmi harcokban kiváló eredményeket értek el. Fényes példa erre Przemyśl várának kétszeri rendületlen megvédése az elsőrendű orosz tömegekkel szemben.”²³⁸

Nyugalomba vonulása után a Budapest II., Pálffy tér 4. IV/10. címen lakott, 1933-ban a Budapest X., Család u. 56. sz. házban a tisztviselőtelepen.

Utószó

Vannak olyan háttérjelenségek, körülmények, amelyek jelen idejünkben nem köztudottak, csak később, amikor a történelem felderítő kutatása felszínre hozza azokat. A napló megállapítása szerint a ruszin népfelkelők nehezen fegyelmezhetőek voltak, esküjükhöz kötődő hűségük kétséges volt, harci helyzetben az ellenféllel szemben ingatagok voltak, sőt, súlyos árulásokat követtek el, egy szóval nem voltak a haza jó katonái. Arlow Viktor és tiszt-társai nem tudhatták, miért voltak olyanok a ruszinok mint katonák, amilyenek voltak, pusztán tapasztalták.

A megállapítások akkor helytállóak és köztudottak voltak a hadsereg közegeiben. Így ez a tünet tényezőként tudomásul vétetett, az ok és okozat összefüggésének keresése a hadsereg tisztjeinek, katonáinak nem volt dolga. Az utókor felelőssége viszont fennáll abban, hogy elemezze és helyre tegye ennek a harcoló népcsoportnak a megítélését, amely az évszázadok alatt számos alkalommal tisztességet vívott ki magának a magyar nemzet szemében. Az utószó írójának éppen ebben állt a szándéka.

A ruszinok ősei a Szent Korona-eszme szellemében a magyarokkal együtt küzdöttek már a tatár-mongol betolakodók ellen is, akik szörnyű pusztítást végeztek területükön, a Felvidéken és Kárpátalján. Az elkövetkező évszázadok alatt is velünk együtt éltek.

1703-ban, amikor II. Rákóczi Ferenc fejedelem Vereckénél Magyarország területére lépett, a ruszinok nagy lelkesedéssel fogadták. „Emlékirataiban a fejedelem a következőket írta: »Mihelyt híre terjedt jöttömnnek a munkácsi hercegségben, alig lehet elképzelni, hogy milyen igyekezettel és örömmel tódult hozzám a nép... Ezek az emberek gyermekestől, feleségestől jöttek és messziről meglátván engem, térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek. Buzgóságukban és ragaszkodásukban nemcsak hogy élelemmel láttak el, hanem hazaküldvén nejeiket és gyermekeiket,

maguk beállottak a seregembe és többé el sem hagytak s ... kinyilvánították, hogy velem akarnak élni-halni.« Nem véletlen, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem meghatódva »gens fidelissima«, azaz leghűségesebb népének nevezte a ruszinokat, elismerve és nagyra értékelve az 1703–1711 közt zajló kuruc szabadságharcban tanúsított hősie, mindvégig hűséges magatartásukat.” Munkácson, a Rákóczi-házban ruszin cselédség foglalatосkodott a fejedelmi család legnagyobb bizalmát élvezve. „A bécsi udvar a II. Rákóczi Ferenc fejedelem munkácsi és szentmihályi uradalmát előbb báró Habernak adta bérbe, majd 1721-ben Schönborn mainzi érseknek adományozta, aki egyúttal a német birodalom kancellárja volt. Ezzel megkezdődött a ruszinok kegyetlen kizsákmányolása az osztrák-német leigázók által egészen az első világháborúig.”²³⁹

1848-ban is mellettünk voltak. „A kárpátaljai ruszinok hűségesnek bizonyultak Kossuthoz, az 1848–49-es szabadságharc eszményeihez is. A március 15-i forradalom híre viszonylag gyorsan eljutott Kárpátalja ruszinok lakta területeire. A ruszinok nagy lelkesedéssel fogadták a forradalom győzelmének híreit. Az ünnepelőbe öltözött értelmiség Ungváron dallal és zenével ünnepelte meg a forradalom első vívmányait.

A forradalmi kormány felhívására Kárpátalján is megalakult a nemzetőrség, rengetegen jelentkeztek ide a ruszin falvakból, az ungvári toborzóra különösen sokan jelentek meg. A hitért és a honért, piros-fehér-zöld lobogó alatt a ruszinok ott harcoltak a magyar felvidéken, a rónán, az erdélyi havasokban. Az »orosz papnak fia«, a minden ízében magyar Vasvári Pál, a ruszinok büszkesége az erdélyi hegyekben szenvedett vértanúhalált,” és mellette még számos hős született.

„A magyar forradalom és szabadságharc kétségkívül nagy hatással volt a ruszin értelmiségre, melynek nagyobb része aktívan vett részt a harcokban, ezen kívül fellendítette a ruszinok nemzeti mozgalmát, szellemi életét.”²⁴⁰

A szabadságharc leverése után a ruszinok is megtorlásban részesültek. Az osztrák kormány velük is könyörtelenül leszámolt a magyar szabadságharc támogatása miatt, legjobbjainak ismét bujdosniuk kellett.

1867-től a ruszin nép sorsa vészjóslóan megpecsételődött. Életkilátásaik már azt megelőzően kezdtek rohamosan csökkenni, amikor a Schönborn-féle hitbizományi uradalom kisajátította az erdőket, és az erdőgazdálkodáshoz értő ruszin népességet kitiltotta onnan. Később a híres ruszin tutajosok is eltűntek a vizekről. Ugyanakkor senki nem tanította meg őket a korszerű havasi állattenyésztés fortélyaira. Ráadásul 1853-ban az úrbéri rendezés úgy történt, hogy a ruszin parasztoknak a legrosszabb és legtávolibb szántóföldeket adták, eszközeik nem voltak. A nép éhezni kezdett. Mindehhez járult még a galíciai zsidóság bevándorlása, akik az uzsora eszközével kezükbe kaparintották a kárpátjai pénzügyi világot. Ez ráadásul létjogosultságot kapott az 1867. évi törvénnyel, amely szentesítette az izraeliták állampolgári egyenjogúságát. Bevándorolt sokezres tömegük rátelepült a Kárpátok ruszin területére és lakosságára, ötszáz és ezer százalék közötti pénz-, bolt-, legelő-, feles marha- és pálinkauzsorát vezettek be, valamint minden ügyletbe közvetítőként léptek be, komoly sápot húzva. Paraszt-lázadásra nem került sor, mert a kilátástalanságba süllyedt lakosság megkezdte a kivándorlást Amerikába, a legszegényebb helyben maradtak pedig, tovább éheztek.²⁴¹ 1898-ban ugyan az állam „hegyvidéki” embermentő akciótervet léptetett életbe, megszüntendő úgy a betelepültek kiváltságait, mint a ruszinok szolgátságát, de a terv megvalósítását a Nagy Háború meghiúsította.²⁴²

A rajnai német elvette az erdőiket, az osztrák zsarnokságtól a kuruc és a 48-as szabadságharc leverése után csak üldözésre és börtönre számíthattak, végül a galíciai jöttmentek elvették a maradék életterületet. A görög-katolikus hitű és hajdan a magyar hazáért harcoló szorgos és gyanútlan testvérnépünk elvesztette mindenét, a

lelke kóborlással kereste békéjét mindhiába. Ilyen környezetből rukkoltak be a ruszin bakák a népfelkelő ezredekbe és mentek a háborúba, méghozzá mérhetetlen szenvedéseik forrásvidékére, Galíciába, éppen oda, ahonnan a „kazár”²⁴³ kirajzás feléjük elindult.

A ruszin nemzedékek végimentek a golgotán. Születéssel megkapták életük nehéz sorsának keresztjét, amelynek súlya alatt egy emberöltőn át roskadoztak. Sokan csak félútig vitték a keresztet, mert népfelkelő lett belőlük a Nagy Háborúban és hamar megkapták az életük megváltását elhozó gránátot vagy srappelt, kinek mi jutott a végelszámolás pillanatában.

1914-re e nemzedéknek már nem volt, nem lehetett tartása bármivel szemben vagy bármiért is. Szívük ereje csak az elgyötört test életben tartásához volt elég. A háborúba vonuló ruszin katonákat nem erősítette semmilyen hit, remény, éhesen és szegényes öltözkűben álltak be a sorozásra, s aztán irány sokaknak Przemyśl, a tűzkeresztség, a vérkeresztség, majd az örök csend vagy a fogság.

A bibliában a világ teremtéséről szóló képszerű elbeszélések elmondják számunkra: mi az emberi hivatásunk és mi a leglényegesebb az ember drámájában. Mindaz, ami a lélek mélyén és az emberiség történelme folyamán lejátszódik, a ténylegesen megtörtént eseményekre vezethető vissza.

JEGYZETEK

-
- ¹ Arlow családi hagyaték, *Emléktár*, E232-2 jelzet. [a továbbiakban: *Arlow családi*]
- ² Uo. E230.
- ³ Uo. E232.
- ⁴ Uo. E229. – Elírások más forrásokban: Haupt-Grundblatt: Ober Forstenica, 1827. Lásd: Arlow családi, E235. Österreichisches Staatsarchiv: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918 von Antonio Schmidt-Brentano*. Wien, 2007: Arlow, Sebastian Ritter von 1827-10-26.
- ⁵ Arlow családi: E231-AS-1.
- ⁶ Uo. E231-AS-2.
- ⁷ Az 1878. évi berlini szerződés 4. pontja felhatalmazza Ausztria-Magyarországot Bosznia és Hercegovina ideiglenes megszállására. Lásd Ádám T. István: *A világháború okai – a hármasszövetség története*. Budapest, 1942, 16. o.
- ⁸ Kriegsarchiv, Austria. *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien, 1881-1882*. 1888. London, 2013, Forgotten Books, reprint, 71(78)–88(95). o.
- ⁹ Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1882. évi hercegovinai, dél-boszniai és dalmáciai fölkelés*. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0022/2547.html> –2014
- ¹⁰ *Verordnungsblatt für das kaiserlich-königliche [1893-tól: kaiserliche und königliche] Heer. Personal-Angelegenheiten*. (Jänner bis Ende Dezember 1882.) Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1883—1916. Hadtörténeti Könyvtár. Évfolyamok: 1882—1915. 1892, 108. o. [a továbbiakban: *Verordnungsblatt*]
- ¹¹ Uo. 225. o.
- ¹² Uo. 666. o.
- ¹³ Österreichisches Staatsarchiv: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816—1918 von Antonio Schmidt-Brentano*. Wien, 2007.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Arlow családi: E348.
- ¹⁶ *Verordnungsblatt*: 1882, 228. o.
- ¹⁷ *Verordnungsblatt*: 1894, 653. o.
- ¹⁸ Arlow (Gustav) v.–Litomyský (Franz): *Systematisches Lehrbuch für den Unterricht im Säbelfechten aus der Hoch-Tierce-Auslage*. Wien und

Leipzig, 1894, Wilhelm Braumüller, 141 p. Hadtörténeti Könyvtár, 15.990.

¹⁹ Magyar Szablyavívó Iskola: http://www.magyarszablya.hu/galeria/album/mesterek_eletrajza/slides/Lovag%20Arlow%20Gusztav.pdf – 2014.

²⁰ Arlow család: E348-2/7.

²¹ Verordnungsblatt: 1895, 361. o.

²² Arlow Gusztáv: *A kardvívás*. Budapest, 1902, Athenaeum, 240 p. Hadtörténeti Könyvtár, 11.014.

²³ Magyar Szablyavívó Iskola: lásd 19. jegyzet.

²⁴ Verordnungsblatt: 1909, 449. o.

²⁵ Arlow család, E348-2/7.

²⁶ ELTE Egyetemi Levéltár: leveltar.elte.hu/databases.php?ekod=13. – 2014.

²⁷ Verordnungsblatt: 1892, 162. o.

²⁸ Verordnungsblatt: 1896, 329. o.

²⁹ Verordnungsblatt: 1900, 175. o.

³⁰ Verordnungsblatt: 1901, 134. o.

³¹ Verordnungsblatt: 1902, 151. o.

³² Verordnungsblatt: 1909, 183. o.

³³ Verordnungsblatt: 1910, 541. o.

³⁴ Verordnungsblatt: 1911, 315. o.

³⁵ Uo. 344. o.

³⁶ Verordnungsblatt: 1912, 555. o.

³⁷ Uo. 762. o.

³⁸ Verordnungsblatt: 1915, 1718. o.

³⁹ Verordnungsblatt: 1915, 1718. o.

⁴⁰ Arlow család: E290. Arlow Viktor, Tobolszk, 1917. február 8-án így ír a tábori levelezőlapon: „Frici kitüntetésének nagyon megörültem, – derék férfiú!”

⁴¹ Verordnungsblatt: 1890, 319. o.

⁴² Verordnungsblatt: 1892, 453. o.

⁴³ Verordnungsblatt: 1895, 593. o.

⁴⁴ Verordnungsblatt: 1898, 106. o.

⁴⁵ Verordnungsblatt: 1904, 602. o.

⁴⁶ Verordnungsblatt: 1912, 604. o. Az oldalt a kötet elől jelzi, de a helyén hiányzik.

⁴⁷ Verordnungsblatt: 1913, 634. o.

⁴⁸ Uo. 649. o.

-
- ⁴⁹ Verordnungsblatt: 1914, 650. o.
- ⁵⁰ Uo. 1014. o.
- ⁵¹ Dascal, Eugen: *Takács István ereklýéje. Történelmi elbeszélés*. Temesvár, 1971, k. n.
- ⁵² Arlow családí: E277-4.
- ⁵³ Arlow családí: E235-AV-1.
- ⁵⁴ Szentgericzei Nagy Mária Budapesten, 1870. június 12-én született unitárius családban, meghalt uo., 1939. június 20-án. Életrajzát lásd Miklauzič István: *A Mikó-Nyiredy-Arlow család*. Mécses sorozat III. Veresegyház, 2014, Székely Ház Közhasznú Alapítvány, 67–72. o. [a továbbiakban: Miklauzič]
- ⁵⁵ Arlow családí: E236.
- ⁵⁶ Uo. E237.
- ⁵⁷ Verordnungsblatt: 1895, 182. o.
- ⁵⁸ Verordnungsblatt: 1905, 111. o.
- ⁵⁹ Verordnungsblatt: 1912, 256. o.
- ⁶⁰ Uo. 638. o.
- ⁶¹ Verordnungsblatt: 1914, 964. o.
- ⁶² Uo. 1002. o.
- ⁶³ Arlow családí: E240–E249.
- ⁶⁴ Uo. E250, E252.
- ⁶⁵ Uo. E251.
- ⁶⁶ Uo. E253.
- ⁶⁷ 1951-ban öt internálják Kistarcsára, családját kitelepítik Visznekre, 1953-ben száműzését együtt Ordasra. Lásd Miklauzič: i. m. 104–123. o.
- ⁶⁸ Ezúton is köszönöm Dr. Bonhardt Attila ezredes úrnak, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatójának készséges eligazítását.
- ⁶⁹ *Lovag Arlow Győző ny. á. tábornok részben német gyorsírással, részben német folyóírással írt magánnaplója – 1914. július 26.—1919. május hóíg*. Hadtörténelmi Levéltár: TGY őrzési egység sz. 707. [a továbbiakban: Arlow-napló]
- ⁷⁰ A szarajevói merénylet 1914. június 28-án történt.
- ⁷¹ A királyi háborús kiáltvány kelte július 24. volt.
- ⁷² Arlow Viktor leányai: Berta (Bertuska), Ilona (Ici), Anna (Ancsi).
- ⁷³ Helyszín a nagyváradi várerőd. Több más alakulat mellett a cs. és kir. 101. gyalogezrednek is itt volt a laktanyája, míg a székhelye Békéscsabán. Arlow Viktor az ezredtörzsnél szolgált, feltehetően törzsparancsnokként, mint ez a napló utalásaiból kikövetkeztethető. [Néhai ford.]

-
- ⁷⁴ A közterület neve a naplóban nem szerepel, azt Arlói Győző, Arlow Viktor fia írta be.
- ⁷⁵ Mint minden korabeli gyalogsági törzstisztnak, Arlow Viktornak is két saját lova volt az istállójában, ahol egy tényleges szolgálatot teljesítő lovász gondozta őket. *[Néhai ford.]*
- ⁷⁶ A nagyváradi állomásra Arlow Viktor családja nem ment ki. *[Néhai ford.]*
- ⁷⁷ Arlow Viktor hivatásos tisztként több magyarországi helyőrség után 1910-től szolgálhatott Nagyváradon. *[Néhai ford.]*
- ⁷⁸ Piller István főhadnagy, akit a miskolci 10. honvéd gyalogezeredből vezényeltek Arlow Viktor mellé *[lásd később. Néhai ford.]*.
- ⁷⁹ A gyorsírást gépeléssel áttevő következőket J.R.-t ír I.R. =Infanterie regiment/ rövidítés helyett. *[Néhai ford.]*
- ⁸⁰ Az augusztus 2-i mozgósítási parancs után az állomány 48 órán belül köteles „haladéktalanul” bevonulni. *[Néhai ford.]*
- ⁸¹ A Kadetaspírant karpaszományosnak is fordítható, de az I. világháborúban, a honvédalakulatokban is kadétoknak nevezték az érettségizett civilekből behívott, rövid tiszti tanfolyamot végzett tartalékos, ill. népfelkelő tisztjelölt tiszthelyetteseket, akiket megillettek a tiszti kiváltságok. Itt a hadkiegészítő kerületnek küldött listán még nem a századokhoz, csak a zászlóaljhoz történt beosztásuk olvasható. *[Néhai ford.]*
- ⁸² E.Fr.Off.Asp. rövidítés valószínűleg Eleve Fahnenjunger Offizier Aspirant, ennek fordítása növendék-hadapród tisztjelölt. Ez lehet lelkészi beosztás is, mivel az illető dr. címet visel, pl.: tábori lelkészjelölt. *[Néhai ford.]*
- ⁸³ Ez a 4. mozgósítási nap. *[Néhai ford.]*
- ⁸⁴ A teljes erődrendszert körbevevő védelmi vonal; akadályrendszerek, sáncok és egyéb földerődítmények összefüggő láncolata övezte az erődépületeket hatalmas területen, a városon, sőt a környező kisközségeken kívül is. *[Néhai ford.]*
- ⁸⁵ Siedliska lengyel település is a védvonalon belül volt, közelében nagy barakktábor és több földerőd építmény, amelyek e faluról kapták a nevüket, de számokat is. *[Néhai ford.]*
- ⁸⁶ Weeber Alfréd: *Przemysł VI. védőkörlet kitörése 1914. IX/25.-én.* Kézirat. Hadtörténeti Levéltár: TGY őrzési egység sz. 73. *[a továbbiakban: Weeber]* A tábornok saját kezűleg leírt neve így helyes. Arlow Viktor „Weber” nevet ír a naplójában, mint sokan másol is az irodalomban.

⁸⁷ Lévai Jenő: *Éhség, árulás, Przemysl*. Budapest, 1933, Magyar Hétfő, 27. o. *[a továbbiakban: Lévai]*

⁸⁸ Laky Imre: *Egy tiszt naplójából*. Budapest, 1920, Pátria Rt. *[a továbbiakban: Laky Egy tiszt]*, 22. o. „...a tüzérségi barakktábor kertjében gyült össze először az ezred tisztikara. Katonás rövidséggel ment a bemutatkozás. Itt láttuk először lovag Arlow Viktort, a 101. csabai ezred alezredesét, ki ezredparancsnokunk lett. Most, amikor e sorokat újra leírom, megjelenik előttem komoly, barátságos alakja, kimért, méltóságteljes mozdulataival. Látom barátságos barna szemeit, melyeknek jóságos melegét sohase árnyalták bösz indulatok fellegei. Igazi férfi és kifogás nélküli lovag. Sokszor úgy tűnt fel, mintha múlt századok legendáiból szállott volna közénk. Nemes barát volt, áldozatkész bajtárs s olyan parancsnok, kinek egy buzdító szavára katonái az ördöggel is szembeszállottak volna. Ezrede roncsaival fogágba került ő is, öt évig raboskodott, túrt nyomort, éhséget, megaláztatást. Megtört testének erőt adott az a gondolat, hogy hátha mégis hazakerülhet egyszer szerettei közé. És hazakerült! Pár hét híján öt éve ette a nyomorúságos rabság kenyerét, megtört, s mire elcsigázott testével elérte a szülőföldet, a hitvest, a szerető gyermekeket, az elcsigázott test nem bírta tovább, összeroppant, kiszenvedett. A haldoklás nehéz pillanatait Magyarország kormányzója azzal igyekezett megkönnyíteni, hogy halálos ágyához küldte a tábornoki kinevezést. Requiescat in pace.”

⁸⁹ Laky Egy tiszt: 25. o.: aug. 22. Lévai: i. m. 27. o.: aug. 22. Valójában a csillagászati adatbázis szerint: aug. 21., 74-91%-os napfogyatkozás.

⁹⁰ E két utolsó mondat rejtett értelme világos: az ezredet be akarják vetni, mégpedig a látható védelmi beosztással szemben, előretolva, mivel a közelben még nincs ellenség. A tartalék ellátmányt a gyalogos legénységnek ti. csak ilyenkor szokták kiosztani. *[Néhai ford.]*

⁹¹ Az olasz frontra mentek, nyilván lövegek nélkül, ugyanis a nehéztüzérség ágyúi az erődökbe beépítettek voltak. A mozgó tüzéreket tábori tüzéreknek nevezik, a naplóban simán tüzérként szerepelnek. *[Néhai ford.]*

⁹² Lovassági százados testvérével, Arlow Frigyessel többé nem találkozik, ő Eszéken, 1951-ben halt meg.

⁹³ A biztosított menet a gyalogságnál széttagolt oszlopot jelent, oldalt menetbiztosítókkal. Ilyen menetet csak frontközelben rendelnek el. *[Néhai ford.]*

-
- ⁹⁴ Laky Egy tiszt: 37. o.: „A tisztikar a 285. számú magaslaton talált ideiglenes sáncokban gyűlt össze Arlow ezredes köré. [...] A srapnelek robbanását így közelről ez alkalommal először figyelhettük meg.”
- ⁹⁵ Uo. 37. o.: „Arlow ezredes elrendelte az előnyomulást a falun keresztül. Gyülekezés a falu túlsó szélén! Harcvonalban áthaladás községekén keresztül...”
- ⁹⁶ Jaroch Béla: *A kulikowi csata 1914. szeptember 1-én – szemtanú leírás*. Kézirat. Hadtörténeti Levéltár: TGY őrzési egység sz. 1845 [*a továbbiakban: Jaroch*]. 4. o.: Jaroch őrnagy a 46. honvéddandár 7. honvéd gyalogezredének I. sz. géppuskaosztag parancsnoka. 1. o.: „a 10. népf. ezd. nincsen menetben Zolkiewre, hanem igen kedvezőtlen viszonyok között Hlyna és Zagorze magaslatok között, mintegy 6 km széles csoportosításban az ellenséggel harcban áll.”
- ⁹⁷ Jaroch: i. m. 1. o.: „Weber tbk. az Udnówról Kulikowra beérkezett 10. és 11. népf. ezd.-ből álló oszlopával... a lisoki tetőre [*Arlownál: Smerekow*] támadást intéz. Mivel neki sem volt sem géppuskája, sem tüzésége... [...] A 10. és 11. népf. ezredeknek a lisoki magaslatra indított támadása – dacára a dzibulki magaslatról jövő ellenséges tüzéségi tűznek és a falu felől igen erősen érezhető géppuskatűznek – a déli órákban tért nyert.
- ⁹⁸ Uo. 2. o.: „A kulikowi pánik keletkezésére vonatkozólag csakis a 3. hds. pkság.-ának van hivatalos okmánya. 1914. szept. 2-áról feljegyzett »Nyilvántartásában« az alábbiak foglaltatnak: ...a hdo. Kulikow felé menetelő vonata este 8 h-kor orosz osztagok megsemmisítő tüzétől széjjelverettek. Azt állítják, hogy a hdo. törzse is Kulikowban szétugrasztatott.”
- ⁹⁹ Uo. 3. o.: „Épp menőfélben voltam, midőn több lövés esett, mire az utakat és utcákat eltorlaszoló népf. csapatoknál és a rosszul diszponált vonatokban óriási pánik tört ki a faluban. Akinek lába volt, szaladt, akinek puskája volt, tüzelt, akinek kocsija volt, hajtott ész és fej nélkül, cél nélkül egyik utcából a másikba és egymásnak neki, minduntalan irányt változtatva, aszerint, ahonnan a lövések estek.”
- ¹⁰⁰ Uo. 3. o.: „...a szemtanúk nyilatkozatából az alábbiakat ismertetem: Tabódy Zsolt ezredes... állítja, hogy a kulikowi csatában az 5. h. gy. ezd. az ellenséges állások elfoglalása után azért vonult vissza, mert a saját és ellenséges tüzéség az 5. ezd. csapatait két tűz közé vette. Berdenich Jenő őrgy.: ...mert a saját tüzéség a saját csapatokba lőtt bele.” Nónay Dezső és Seide Rezső tábornokok is ugyanígy nyilatkoznak.

-
- ¹⁰¹ Uo. 2. o.: „a balszárnyon a népfelkelő csapatok visszavonulásának a harcba lépett 10. népf. ezd. [Arlow] gátat vetett”.
- ¹⁰² Laky Egy tiszt: 62. o.: „az arcvonalat megtöri a balszárnyunkban oldalt felfejlődött ellenséges tüzéség. Az ezred kénytelen visszavonulni előbbi felállítási helyére, Wiesenbergebe, ahol pihenőt kap.”
- ¹⁰³ Jaroch i. m. 2. o.: „A 97. népf. dandár pk.-a Wéber tbk. az ezredpk.-októl beérkezett azon jelentés hatása alatt, hogy az ellenséges géppuskák pusztító tüzében a népfelkelők rendkívüli nagy veszteséget szenvedtek és, hogy meg vannak rendülve, elhatározta, hogy őket a harcból kivonja és akként intézkedett, hogy Kulikowon át vonuljanak Grzedára vissza és ott rendezkedjenek.”
- ¹⁰⁴ A helység nem lehet Klodno, ez elírás, valójában Kulikowról van szó. Lásd Jaroch: i. m. Kulikowi csata c. mellékletét.
- ¹⁰⁵ Laky Egy tiszt: 77. o.: „Az ezredes parancsot adott az élen levő századnak, a községből egy szakasszal kivonulva felderíteni a lövöldözés okát, s ha kell, biztosítani a községnek e kijáratát.”
- ¹⁰⁶ Lásd 104. jegyzet.
- ¹⁰⁷ A másik ló neve Maestoso volt, méltó név a harcos lóhoz és gazdájához. „...a világon mindenütt elismerik a lipicai családon belüli harmadik »magyar« vonalat, amelynek Maestoso volt az ősatya. Amikor 1867-ben királlyá koronázták, Ferenc József egy Maestoso ménen, mégpedig a Maestoso Cerbero névre hallgató deres lovon ügetett fel a mai Széchenyi téren létrehozott koronázási dombra.” Westerman, Frank: *Lipicai – a legenda*. Budapest, 2014, Helikon, 328. o.
- ¹⁰⁸ Laky Egy tiszt: 62. o.: „A századok számbavétele után megdöbbenve állapítják meg, hogy hiányzik 26 tiszt és 1200 katona. Szerencsére a szám később az elszakadt, de lassanként visszacsatlakozó csapatokkal tetemesen csökken. [...] A sebesültet kísérő katona kérdezősködéseinkre azt a választ adta: [...] – A 10-ik ezred [Arlow]? A miskolci népfelkelők? Úgy tudom, nem maradt azokból hírmondó sem! [...] Pár kilométerre Udinowtól egy segédtiszt akart elvágatni a közelünkben. Sikertült megállítani.... – A 10-es népfelkelők? Bíz azok cudar veszteséget szenvedtek. Rosszul állunk. Elvesztjük a csatát.”
- Nónay Dezső: *A volt m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred a világháborúban. Magánkiadás, Budapest, 1931, [a továbbiakban: Nónay], 22. o.*: „Szorongatott helyzetükben Weeber tábornok a 10. és 11. népfelkelő ezredekkel segítségünkre sietett. A hőiesen küzdő népfelkelő csapatokat ágyú és géppuska nélkül igen nagy veszteségek érték, az oroszok ágyú és géppuskatüzében végmegsemmisülésüket csak

- a harcból való kivonás által kerülhették el. A 97. népfelkelő dandár halott és sebesültekben 76 tisztet és 2485 népfelkelőt veszített.”
- ¹⁰⁹ Uo. 75. o.: „Besötétedett már [...] mire megjött az ezredparancsnok [Arlow Viktor] is, kinél jelentkeztem. Tőle tudtam meg, hogy ez éjszaka a mocsár mögötti dombokat fogja az ezred megszállani előőrsökkel...”
- ¹¹⁰ Uo. 94. o.: Hasonló elbeszélés.
- ¹¹¹ Weeber: i. m. 1. o.: „A 97. népf. gy. dandár a Lemberg és grodeki harcok után 1914. IX. 15-én délelőtt Przemyslbe beérkezett és a VI. védőkörletet a 10. [Arlow] és 11. népf. gy. ezreddel ismét megszállta.”
- ¹¹² Lásd Weeber: i. m. „Hadrend” melléklet. Térkép.
- ¹¹³ Vö.: 133. oldalon a parancs pontos szövege.
- ¹¹⁴ Lándor Tivadar (szerk.): *A Nagy Háború írásban és képen*. 1. köt. Budapest, 1915, Athenaeum Rt., 211. o.: helyesen Wandam ezredes.
- ¹¹⁵ Lévai: i. m. 58. o.: „Gyóni Géza tizedes sehogy sem tudja helyreállítani a telefonvezetékét. Kerékpárosok, lovas küldöncök sora esik el: senki sem hoz hírt az I/1 sorsáról. Pedig lovag Arlowot és Albrecht alvezredet ugyancsak szorongatja Weber tábornok hírekért.” Az I/1 elesett.
- ¹¹⁶ Uo. 56. o.: „A két orosz tiszt, két igazi hős katona, átölelkezik, orosz szokás szerint jobbról-balról megcsókolják egymást, s pisztolyukat szívüknek irányozva, elsütik... Mire a most magukat megadó oroszok közül kiemelik a két tisztet, már egyik sem élt... Két testvér volt, ikrek...”
- ¹¹⁷ Uo. 57. o.: „Kirendelték a távíróosztagot – többek között Gyóni Gézát is – az összeköttetés helyreállítására, de a pusztító tűzérési tűzben ez lehetetlen volt. E munkája közben ismerkedett meg az éjszaka rémségeivel, ekkor írta meg híres versét: Csak egy éjszakára.”
- ¹¹⁸ Uo. 60. o.: „Rohanva jön vissza a fél zászlóalj, amelyet a honvédek után egy órával további segítségül küldött Arlow ezredes. – Ezredes úr, ezredes úr, a Werk III végleg elesett... oroszok jönnek az úton... S utánuk nagy vágóban egy szomszéd 12 centiméteres tüzéruteg is. A katonák hozzák ágyúik závarzatát kezükben. Kiszedték, hogy az ellenség kezeibe ne jusson: ... Itt az orosz, itt az orosz... Szerencsére, mielőtt Arlow ezredes bármit szólhatott volna, már ott is voltak az oroszok... A 7. honvédezred által elfogott és hátrahajtott sebesültek és hadifoglyok. Ezekről ijedt meg a fél század: támadó bevonuló oroszoknak nézte őket fölizgatott fantáziájuk a hajnali szürkületben.”
- ¹¹⁹ Weeber: i. m. 1. o.: „[a 10. ... ezred] távolléte alatt az őket helyettesítő megbízhatatlan rutén nemzetiségű cs. kir. 18. Landsturm ezredet az alsóvonalbeli állásokból azonnal kivontam.” A rutének magatartása a

harcok során végig problémát jelentett, ez a naplóban is többször említésre kerül.

¹²⁰ Verordnungsblatt: 1914, 964. o.

¹²¹ Míg a Celsius 0–100, addig a Réaumur 0–80 közötti fokbeosztás. -20 °R -25 °C hidegnek felel meg.

¹²² Verordnungsblatt: 1914, 1002. o.

¹²³ Lévai: i. m. 44. o.: „Siedliska védő alkerület gyalogsági parancsnoka, lovag Arlow Viktor ezredes és Albrecht Árpád ezredes, a 10-es népfőlkelő zászlóaljparancsnok. – Hat orosz hadosztály, 120.000 ember állt szemben.”

¹²⁴ „Február 20. Ruthén járőr Matkowice-től keletre a kis erdőcskében oroszokkal tárgyal, látható. Piperszki szakasz letartóztatja, XI. erődbe kísértetnek, hadbírósnak átadatnak. Így számíthattunk a ruthénekre.”

¹²⁵ Laky Egy tiszt: 198. o.: „E napot üdvözölte Arlow ezredes lelkes parancsa, melyet délben olvastunk fel a századok előtt: *»Magyar katonák! Ma van március idusa. Március 15! Ma 67 esztendeje annak, hogy a magyar nép imádott hazánk fővárosában, Budapesten, a múzeum kertjében, két lelkes ifjú költő: Petőfi Sándor és Jókai Mór lánglelkétől elragadtatva, tíz pontban fektette le a régi, korhadtt rendi alkotmány romjain az új magyar alkotmány alaptörvényeit, melyeket Őfelsége a király elfogadott és szentesített. Az akkor újjáéledt élet első virágait mai ellenségeink: az oroszok szaggatták le. Petőfi Sándor, amint ihletett lelke megjósolta, ott halt meg a harcok mezején. Szívét orosz katonák szuronya döfte át, testét kozáklovak patkói tiporták a sárba. De lelke itt maradt s magával ragadja szívünket, ha halljuk szózatát: Talpra magyar, hí a haza! Itt az idő, most vagy soha! Magyar Katonák! Ma ugyanazon ellenséggel állunk szemben, kikkel apáink harcoltak 67 év előtt. Magyar Katonák! Ha lövéseitek előtt állva, közétek hullanak az oroszok gránátjai, s megdobbzan szívetek, gondolatok arra, hogy nemcsak a ti, nemcsak szövetségeseink, hanem apáitok ellenségeivel állotok szemben. Minden golyónk, mely talál, apáink egy-egy ránk hagyott adósságát törleszti le. Fizessünk érte. Katonák! Ma van március idusa!«* Egy szív, egy gondolat, egy érzés hatott át mindenkit. A fejekről lerepültek a sapkák, száz és száz ajakról meghatottan, szent zsolozsmaként szállott az ég felé a fohász: *»Hazádnak rendületlenül / Légy híve, óh magyar...«*.”

- ¹²⁶ Uo. 199. o.: „...megvolt a nagy haditanács Kuzmanek várparancsnoknál. A kitörés elhatároztatott.”
- ¹²⁷ Uo. 206. o.: „A mi területünkbe de. ½ 10 órákor vonult be az első orosz ezred. A templomnál velünk szemben megállottak, azután megkezdődött a kölcsönös bemutatkozás, melynél az orosz tisztek a legmélyebb tiszteletet tanúsították velünk szemben.”
- ¹²⁸ Ganczaugh Miklós főhadnagy.: *Napló 1915. [a továbbiakban: Ganczaugh]*. Családi hagyaték, kézirat, 8. o.: Galícia, Fenyvesvölgy, 1915. március 23.: „Állítólag Przemysl tegnap elesett – ez a mi vezetőségünknek főtromfja és még azt merik mondani: „das ist ein Schönheitsfehler” [*ez csak egy szépséghiba*] – hát náluk határozottan nem az, hanem magyarul mondvá butaság (Geline gesagt) [*Geline mondta*].
- ¹²⁹ Ganczaugh: i. m. 9. o. Galícia, Fenyvesvölgy, 1915. március 24.: „Ma megint dementáltak [*cáfolták*] Przemysl elestének hírét, – majd elválnak.”
- ¹³⁰ Ganczaugh: i. m. 9. o. Galícia, Fenyvesvölgy, 1915. március 25.: „Sajnos mégis igaznak bizonyult Przemysl elestének a híre – szomorú dolog és a csapatok igazán nem tehetnek róla.
- ¹³¹ Vlagyimir Pavlevics Palej herceg és Hohenfelsen gróf (1896–1918), a bolsevikok kegyetlenségével kivégezték.
- ¹³² Ganczaugh: i. m. 13. o. Galícia, Révhely, 1915. április 3.: „Most tudónak csak ki Przemysl elestét előmozdító körülmények, így például a vezetés megfelelkezett 40.000 munkásról, kiket elfelejtettek a körülfárás előtt a várból kitessékelni, – pedig hát utóvégre azok sem élhetnek levegőből – 40.000 emberről úgy elfeledkeztek, mint egy „gemeiner Sterblicher” [*közönséges halandó*] egy kesztyűről vagy zsebkendőről.”
- ¹³³ Laky Imre: *Sárga veszedelem*. 2. kiad. Budapest, 1925, Singer és Wolfner Rt. [*a továbbiakban: Laky Sárga*]. 5. o.: „Az Arlow-csoport tagjai a Przemyslból történt elszállítás után a Volga-parti, tatáreredetű városban, Kazánban élvezték az aranjuezi napokat...”
- ¹³⁴ Laky Imre: *Öt év Szibériában*. Budapest, 1921, Ráth Mór [*a továbbiakban: Laky Öt év*]. 104. o.: Szállás: Arlow Viktor és 19 fő a Volga közelében, a földszinten.
- ¹³⁵ Ganczaugh: i. m. 25. o. Galícia, Révhely, 1915. április 20.: „Tegnap kiadott az A.O.K. egy memorandumot Przemysl elestének okairól; szerintük csupán a delegációk [*értsd: országgyűlési képviselők*] a hibásak, mert nem engedélyeztek elég pénzt a vár kiépítésére, – az igazi

-
- okokról természetesen említést nem tesznek – egyszerűen egy nagyon ferde mentegetődzés az egész.”
- ¹³⁶ Laky Öt év: 113. o.: „... felejthetetlen barátom és bajtársam Arlow ezredes.”
- ¹³⁷ Uo. 115. o.: „El kellett vállalnom az étkezdetisztséget. Oly feltétellel vállaltam, hogy Cs. fhdgy. vezesse a pénztárt, kiadásokat eszközöljön, én pedig a tiszti legénnyel főzök.”
- ¹³⁸ Uo. 119. o.: Arlow Viktor is tiltakozott a pénzelkobzás miatt.
- ¹³⁹ A városok naplóban leírt sorrendje március 19–22 között eltér a térkép szerintitől, amely: Szamara–Ufa–Cseljabinszk–Kurgan–Petro Pavlovszk–Omszk. Ufa nincs a helyén.
- ¹⁴⁰ Uo. 141. o.: Gyűjtés a pályaudvaron, 200 rubelt adtak át a másik vonatnak.
- ¹⁴¹ Uo. 143. o.: „Az oroszok Arlow alezredesre bízták, hogy válogassa ki a csoportból azokat, akiket maga mellett akar tartani Omszkban.” – A többieket nem Irkutszkba, hanem Krasnojarszkba szállították!
- ¹⁴² Uo. 157. o.: „Arlow ezredessel élünkön, ott voltunk mind a 10. népfelkelőezredtől. [...] Tobolszkba visznek bennünket.”
- ¹⁴³ Laky Sárka: 4. o.: „...Arlow-csoporttal történt események... [...] Csoportunkat a boldogemlékezetű lovag Arlow Viktor ezredesről, a 10. népfelkelőezred parancsnokáról neveztük el. Arlow-val ezrede tisztikarának nagy része mindvégig, öt hosszú éven át megosztotta a hadifogságnak indult, később hadirabsággá vált száműzetés keserű kenyerét. [...] Az Arlow-hadifogolycsoport 1917 szeptemberéig... a körülményekhez képest elég kedvező viszonyok közt élt Tobolszkban.”
- ¹⁴⁴ Helyesen: Loszcutnaja = (tört.) összetákolt. A név talán nem véletlen.
- ¹⁴⁵ Zilahy Lajos: *Két fogoly*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó [a továbbiakban: Zilahy]. 429., 439., 467. o.: Laskutnaja-hotel; Nyavalyaszállóda.
- ¹⁴⁶ „*Hadifogoly magyarok története*” II. köt. Szerkesztette: Baja Benedek, Dr. Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Budapest, 1930, Athenaeum [a továbbiakban: *Hadifogoly*]. 375. o.: „a Loszcutnája épületében, mely egy évig fogolytáborunk volt, helyezték el a fogoly Romanow-családot.”
- ¹⁴⁷ Laky Öt év: 223. o.: „K. fogolytisztt, kinek fizetése évi 600 rubel, ... azonnal indíttassék útnak Nisni-Nowgorodba!”
- ¹⁴⁸ Uo. 219. o.: Üxküll-Gyllenband grófnő, a német Vöröskereszt kiküldöttje.

- ¹⁴⁹ Uo. 14. o.: ilyen könyv az Arlow Viktor által megmentett kötet. – Lásd: *Zwischen Donau und Kaukasus*. Wien-Pest-Leipzig, 1887, Hartleben, 792 o.
- ¹⁵⁰ Uo. 245. o.
- ¹⁵¹ Uo. 262. o.: „Karácsony délben itt voltak az önkéntesek, tanítók ebédre... Arlow ezredes beszédet mondott.”
- ¹⁵² Uo. 267. o.: „Éjfélkor az ezredes köszöntötte az újévet.”
- ¹⁵³ „B. P.” = *V. R.: Vojennoplennij na Rogyinu ≈ hazaszállítandó hadifogoly*.
- ¹⁵⁴ Uo. 295. o.: „házkutatás az ezredes szobájában”.
- ¹⁵⁵ Radzinszkij, Edvard: *Az utolsó cár – II. Miklós élete és halála*. Budapest, 1995, Európa [a továbbiakban: Radzinszkij]. 301. o.: „Hivatalos jelentés. »A kormány fontos államérdekből úgy határozott, hogy az őrizetbe vett egykori császárt és császárnét máshova kell szállítani. Új tartózkodási helyül Tobolszk városa került kijelölésre, ahová az egykori császárt és császárnét az őrzésükhöz szükséges rendszabályok betartásával átszállították.«”
- ¹⁵⁶ Laky Öt év: 296. o.: „János metropolita szentté avatása”
- ¹⁵⁷ Radzinszkij: i. m. 306. o.: „Tobolszk egyházi vezetője Germogen püspök volt.”
- ¹⁵⁸ Laky Öt év: 301. o.: Szökés az Ob-nál; Schönauer százados, Bleyer főhadnagy.
- ¹⁵⁹ Uo. 303. o.: „Arlow ezredes által kiadott utasítás...”.
- ¹⁶⁰ Uo. 304. o.: a „Mihály-remetelak” leírása.
- ¹⁶¹ Uo. 314. o.: a kiállítás részletes leírása.
- ¹⁶² Uo. 315. o.: öfelsege 87. születésnapján Arlow Viktor beszédet mondott.
- ¹⁶³ Zilahy: i. m. 436. o.: „A Pod-Csuvasi táborból szinte naponként szállítottak el egy-egy tisztet, aki a fogság harmadik esztendejében megőrült.”
- ¹⁶⁴ Laky Öt év: 323. o.: „Két komisz tatártrojka robogott be a kapun. Az elsőben ült Huszár Andorin bárónő...”
- ¹⁶⁵ Uo. 325. o.: Arlow Viktor és Komadina szüreti mulatságot rendeznek.
- ¹⁶⁶ Uo. 327. o.: Arlow Viktor és 30 fő beköltözik a városba, a tatárházba.
- ¹⁶⁷ Laky Öt év: 375. o.: „...őrség hiányában az összes tiszt csoportokat a városból és innen [Mihajlovszkij szkit] is kihelyezik az Irtisz melletti Pod-csuvasi barakk-táborba.”
- ¹⁶⁸ Zilahy: i. m. 439. o.: „Már négy hónap óta nem kapták meg azt a havi ötven rubelt, amely eleinte gondtalan megélhetést biztosított számukra, bár a rubel értéke már a felére zuhant.”

-
- ¹⁶⁹ Luc, Mary: *A Romanovok utolsó napjai*. Budapest, 2008, Gabo Kiadó, 139. o.: „Augusztus 7-én éjszaka a Rusz [hajó] a Turáról áthajózott a ... Tobolra. A Romanovok megpillantották fogságuk újabb állomását, Tobolszkot. [...] Túl korán érkeztek, az új »tartózkodási helyük« még nem állt készen a fogadásukra. Augusztus 13-ig kellett várniuk...”
- ¹⁷⁰ Zilahy: i. m. 431. o.: „... két hajóval érkezett a cár a Tyumenyen át Tobolszkba. Este futottak be a kikötőbe, de mikor a cár megtudta, hogy a tatárvárosban akarják őket elhelyezni, nem akart kiszállni, mert Kerenszkij, mikor Péterváron kikísérte őket az állomásra, megígérte nekik, hogy a püspöki rezidenciában fognak lakni. De aztán mégis csak belenyugodott a sorsába.”
- ¹⁷¹ Radzinszkij: i. m. 301–302. o.: „Augusztus 6-án a komisszár megtáviratozta, hogy a család megérkezett Tobolszkba. [...] Augusztus 13-án beköltöztek a Szabadság Házába. [...] A kormányzói házat a februári forradalom után elnevezték a Szabadság Házának.”
- ¹⁷² Hadifogoly: 286. o.: „II. Miklós cárt, feleségét és a cárevicset, valamint az udvarnál élő hozzátartozóit már az első forradalom idején letartóztatták és Tobolszkba szállították. A sors iróniája volt, hogy a minden oroszok cárhoja ugyanoda került, ahova évszázadokon át küldték ősei mindazokat, akik útjukban voltak. Laky Imre Sárga veszedelem c. könyvében így ír. »... a város egyik legszebb utcájában, egy villaszerű emeletes épület első emeletén laktak a Romanovok. A villa földszintjét az őrség foglalta el. A cárnak tilos volt elhagynia az épületet. A nap legnagyobb részét az erkélyen töltötte. Szívélyesen, fejbólingatásokkal fogadta a hadifoglyok katonás üdvözlését. A cári család többi tagja szabadon mozoghatott a városban. A világszép Tatjana nagyhercegnővel nem egyszer találkoztunk vásárlásai közben.«”
- ¹⁷³ Hadifogoly: 286. o.: „Amikor 1917 szeptemberében megkaptuk a parancsot, hogy elszállítanak Mandzsúrián át a távol-keleti Amurvidéken a Csendes-óceán partjaira, eleinte azt hittük, a cár iránti nagy rokonszenv megnyilvánulás okozta vesztünket. Később tudtuk meg, hogy úgy Oroszországból, mint Nyugat-Szibériából az összes hadifoglyokat elszállítják keletre”.
- ¹⁷⁴ Zilahy: i. m. 439., 467. o.: „A Pod-csuvasi táborból kétezer magyar és osztrák tisztet szállítottak el keletre, az Amur partvidékeire, mert a hadvezetőség attól félt, hogy a hadifoglyok kiszabadítják a cárt. Néhány nap előtt elvitték a medvéseket is.” „Parancs szerint az egész tábort útnak indították mélyen keletre, Habarovszkba.”

-
- ¹⁷⁵ Laky Sárka: 19. o.: „Két orosz tiszt: Bronyikov, 1 praporcsik és 50 conboy. Kis hajó a Ratiszlav, a nagy Tovarpar. Egymást előzik. [*Laky a Tovarparon ment*]
- ¹⁷⁶ Helyesen: Ratiszlav.
- ¹⁷⁷ Laky Sárka: 25. o.: „Október 4. Zima, október 5. Irkutszk: ...az éjjeli zavargást két ezred okozta. Nem akartak a frontra menni.”
- ¹⁷⁸ Uo. 36. o.: „A városon túl van a rádióállomás, három, igen magasan fekvő felvevőállomással.”
- ¹⁷⁹ Uo. 40. o.: „Holnap megy állítólag az Arlow-csoport néhány versztre fekvő városba hajón.”
- ¹⁸⁰ Uo. 41. o.: „Ma kellett volna az Arlow-csoportnak elmenni Krasnojerecskára, de nem lehetett az iszonyatos szélvihar miatt.”
- ¹⁸¹ Uo. 52. o.: „Valami történik odakint! Nem szabad senkinek se kimozdulni a kaszányákból. Még az öröknek se.”
- ¹⁸² Uo. 53.: „Gróf Bonde, az itteni svéd bizottság elnöke, visszaérkezett Petrogradról. [...] A svéd gróf megbotránkozott afölött, hogy még most sem kaptunk fizetést. Még három hónap előtt látta a Brigadeparancsnokságnál a kiutalási parancsot.”
- ¹⁸³ Breszt-Litovszki béke: 1918. március 13.
- ¹⁸⁴ Uo. 79., 81. o.: „Arlow ezredes tegnap búcsúzott el hosszú, szép tisztí parancsban a tisztikartól. Az hiszi, hogy ő már megy! Pedig várhat még! Itt volt tegnap a dán konzul, azt mondta, 3–4 hét is beletelik, míg az oroszok elszállíthatnak. [...] Ma érkezik meg gróf Bonde. Ülés lesz elnöklése alatt Hetlomb svéd konzulnál.”
- ¹⁸⁵ Hadifogoly: 349. o.: Bonde gróf: "A szállítmányokkal senki nem törődik! – Bonde gróf, svéd delegátusnak az evakuálással kapcsolatos jelentése tele van panasszal."
- ¹⁸⁶ Laky Sárka: 83., 84. o.: „Arlow parancsa szerint szombatn mindenáron el kell indulni az első csoportnak. [...] Arlow parancsban búcsúzott el a tisztikartól, átadta a parancsnokságot Huber przemysli vezérkari ezredesnek.”
- ¹⁸⁷ Uo. 85. o.: „Arlow ezredes személyesen is elbúcsúzott tőlem. A kórházba megy lakni; ott várja meg, míg visszajön a svéd gróf, ki hivatalos ügyekben Vladivosztokba utazott. [...] Amint a gróf visszajön, vele utazik Arlow, néhány törzstiszttel hazafelé. A búcsúzásnál felhoztam neki a klodnói csatából elmaradt tisztí kitüntetésekét. Megígérte, hogy hazaérkezésünk után azonnal megy Bécsbe, már zsebében van az előterjesztés a tisztekre vonatkozólag, kikről szépen fog

gondoskodni. Aztán magánbeszélgetésekre tértünk át. Szavát adta, hogy otthon meglátogat s kért, ha Váradra vetődném, látogassam meg családjá körében. A búcsúzásnál mindketten igen elérzékenyedtünk. E szavakkal: »Jól tudom, ki voltál nekem!« Kétszer megcsókolt. Találkozunk-e még az élet után?»

¹⁸⁸ Uo. 86., 87. o.: „...menetkészenlétbe helyeztek bennünket, de nem a németekkel megyünk. Arlow, mikor átengedte az elsőséget a németeknek, kikötötte, hogy a második vonat a mienk legyen. [...] ...azt a hírt terjesztik, hogy Arlow beleegyezésével sorshúzás útján állapítják meg, melyik tábor utazzék el a második vonattal.”

¹⁸⁹ Hadifogoly: 338. o.: „A pillanatnyi helyzet ekkor [*Habarovszk, 1918. március 24.*] az volt, hogy maguk a bolsevikok sem akarták már hadifoglyaikat hazaengedni, mert azt remélték, hogy egy esetleges japán akció esetén a hadifoglyok az oroszok oldalára állnak és fegyveresen lépnek fel a »sárga veszedelem« ellen. Különösen a hadifogolytisztokra számítottak, akikben a felállítandó orosz hadsereg vezetőit látták.”

¹⁹⁰ Laky Sárka: 95. o.: „Hallom, hogy szegény Arlow lemaradt a gróf Bonde vonatáról. Az oroszok nem engedték vele. Megeshetik, hogy majd csak az utolsó kórházi vonattal indulhat, május vagy júniusban. Pedig, őt is mennyire gyötörte a honvágy!”

¹⁹¹ Uo. 106. o.: „Az a rémhír terjedt el, hogy Szemenoff tábornok bevette mögöttünk Csitát. Szegény Arlow ezredes. Ha igaz a hír, Isten vezérelte utunkat.”

¹⁹² Hadifogoly: 546. o.: A hábarovszki tábort 1918 tavaszán Pétropávlovszk városkába helyezték át.

¹⁹³ Uo. 553. o.: „Az első fogolyszállítmány 1918. április 8-án indult el Habarovszkból. Ezek csak részben jutottak el Nyugat-Szibériáig, javarészt alig jutottak néhány ezer verszttel hazájukhoz közelebb: a cseh-szlovák légiók, később a vörös gárda csakhamar megakadályozta hazajutásukat.”

¹⁹⁴ Laky Sárka: 166. o.: „A tábor tisztikara szeptember 18-án 230, 29-én pedig újabb 100 tiszttel szaporodott. Előbbi csoport Habarovszkból jött a kórházvonattal. 300-an indultak, köztük Arlow ezredes is, de őt s néhány egészséges társát leszállították Berezovkán. Négyhavi út alatt 13 temetés után, megtörve, betegen érkeztek ide. Elszedtek tőlük mindent.”

¹⁹⁵ Hadifogoly: 430. o.: 1918. november 14. „Berezovkáról érkezünk ide, tizenkét napi utazás után. Három hadifogolyvonat állt a teherpályaudvaron, mindegyik 700–800 magyar és osztrák tiszttel.

Kiszállásunk sok huzavonával járt. A város nem akarta befogadni a hadifoglyok ezreit – még két vonat jött utánunk önkéntesekkel és legénységgel –, mert fokoztuk volna a drágaságot. Táviratoztak a közeli városokba, ahol üres táborok voltak, mind visszautasította a kérést, ugyanebből az okból. Három napig jártunk fel-alá a vagonok mentén. Harmadnap este megjött a parancs: Másnap reggel nyolcra kiszállni! Így is történt. Reggel nyolc órakor mind a kétezer ötszázan a vonatok mellett elterülő hatalmas réten tanyáztunk, poggyásunkat minden vagon mellett külön csoportokban összerakva. Szép hideg reggel volt. Egyszerre az első vonat mozdonya előtt hatalmas rajvonalba kozák csapat bontakozott ki. Kivont kardok fénye villant a messzeségben, vágató lovak ágaskodtak, valamilyen zűrzavaros ordítás hallatszott, magasra emelt korbácsok rajzolódtak az égből: Roham! Roham kétezer ötszáz fegyvertelen ember ellen. A kozákok belevágtattak a tömegbe és állati vad dühvel kardlapozták és ütlegelték a mit sem sejtőket. Egyik kezükben lövésre emelt revolver, másikban kard vagy korbács. Lapjára fordítva zúgott a kard és a nágájká, ez a hét-nyolcágú szíjkorbács, mindegyik ága végén ólomgombbal, sziszegve fityölt a levegőben, amint lesújtottak vele. Alulról fel, az ember arcába vágtak vele, úgy, hogy a bőr ujjnyi szélességben repedt fel a csonttá fagyott szíjak és ólomgombok nyomán és a kiserkedt vér csak úgy folyt a csukaszürke egyenruhákra és a fehér hóba. Senki sem tudta, hogy mit akarnak, s ha valaki meg akarta kérdezni, mit kívánnak tőle, már kinyíló szájába csapott a szöges korbács. Többen, akiket az ütés halántékon talált, a földre ájultak, ezeket a többiek eltiporták. A faluból hozott néhány szekér előtt a lovak megbokrosodtak és közénk rohanva, felborították a szekeret és maguk is a földre zuhantak. [...] Körbefogtak és mint a barmokat hajtottak végig a városon, hét versztes úton a táborig. Magunkkal vittük csomagjaink jórészét. Mennyit elbír az ember, ha kell! Mindenki annyi málhát cipelt, aminek rendes körülmények közt a felét se tudta volna elvinni. De a kétségbeesés és az a tudat, hogyha otthagyjuk, összekuporgatott, nélkülözhetetlen és pótolhatatlan holmink odavész, megszázsorozta mindegyikünk erejét. De azután mégiscsak kimerültünk és a második, harmadik kilométer után egyre-másra dobáltuk el a kosarakat, a ládákat és az útvonal, amerre a gyászos menet elvonult, tele volt szegény hadifoglyok éveken át összeszedett takaróival, szalmazsákjaival, könyveivel, fehérneműjével. A lakosok, amint a véres, elkínzott sereget látták, sírva fakadtak. [...] Végre elértünk a deszkafallal körülvett tábor elé”.

- ¹⁹⁶ Hermann Ernő: *Hadifogolynapló*. Budapest, 2014, Zrínyi Kiadó, 384. o.: „1918. november 17. [...] Előző napon a másik transzportot a kozákok megtámadták és összeverték. [...] Mind bíztak táviratuk sikerében, hogy Vlagyivosztokban hajóra szállnak, hogy a kikötőig eljuttanak, mikor Ussuriszskban megáll velük a vonat s minden tapintatos bevezetés nélkül, rájuk parancsoltak, hogy kiszállani. [...] A gyanútlanul ballagó, batyujuk alatt görnyedő szegény bajtársakat az utcán megtámadták, beléjük lovagoltak és kancsukával meg karddal, ahogyan éppen jött, az éles felével is ugyancsak ellátták őket.” [*Arlow Viktor is így került be ebbe a táborba.*]
- ¹⁹⁷ Hadifogoly: 546. o.: Petropavlovszkából a tábort 1918 szeptemberében Nikolszk Uszuriszskijba helyezték át. [*Arlow Viktor viszontláthatta volt más fogolytársait is.*]
- ¹⁹⁸ Laky Sárka: 211. o.: „Barátaim közül Arlow ezredes és Egry Péter Pál százados részesülnek abban a szerencsében, hogy az első német hajóval utazhatnak haza.”
- ¹⁹⁹ Lévai: i. m. 254. o.
- ²⁰⁰ Uo. 245. o.
- ²⁰¹ Uo. 256. o.
- ²⁰² Uo. 257. o.
- ²⁰³ Uo. 280. o.
- ²⁰⁴ Laky Egy tiszt: 118. o.
- ²⁰⁵ Vö. 1914. okt. 2.: Wanderer. Laky: Egy tiszt 141. o.: Wandamm. Lévai: i. m. 35. o.: Wandam. Uo. 36. o.: Wandamal.
- ²⁰⁶ Vö. 1914. okt. 2. Laky: Egy tiszt: 84. o. Lévai: i. m. 37. o.
- ²⁰⁷ Laky Egy tiszt: 175. o.
- ²⁰⁸ Lévai: i. m. 285. o. – Kelet-európai idő szerint ez a nap: március 11.
- ²⁰⁹ Ravasz István: *Miért veszítettük el az első világháborút?* Történelem Portál, 2013. július 28., interjú: „a hadtörténetészek egyébként inkább az „állásháború”, mint az „állóháború” megnevezést tekintik helytállónak.” Arlow Viktor is már akkor így fogalmazott.
- ²¹⁰ Hadifogoly: 408. o. „Hadifoglyok Szibériában: 200.000 fő. Nikolszk Usszurijszkban 2565 tiszt, 2983 legénység”.
- ²¹¹ Uo. 439. o.
- ²¹² Uo. 440. o.
- ²¹³ Uo. uo.
- ²¹⁴ Uo. 440–441. o.
- ²¹⁵ Uo. 494. o.

-
- ²¹⁶ Arlow családi: E348 és E349. Merész Gábor visszaemlékezése, Örbottyán, 1992., és Arlói György elmondása, Budapest, 2013. ápr. 27.
- ²¹⁷ Hadifogoly: 465. o.
- ²¹⁸ Uo. 564. o.
- ²¹⁹ Arlow családi: E314.
- ²²⁰ Uo. E348.
- ²²¹ Uo. E314.
- ²²² Uo. E316.
- ²²³ Győr, Nádorvárosi Temető nyilvántartása szerint a sírt 2007-ben kihantolták. [*Miklauzič kutatása*]
- ²²⁴ Arlow családi: E239.
- ²²⁵ Arlow-napló: említés több helyen.
- ²²⁶ Lévai: i. m. 93. o.
- ²²⁷ Arlow-napló: említés azonos napon.
- ²²⁸ Hadifogoly: 226. o.
- ²²⁹ Lévai: i. m. 293. o.
- ²³⁰ Arlow-napló: említés azonos napokon.
- ²³¹ Hadifogoly: 17. o.
- ²³² Lévai: i. m. 93. o.
- ²³³ Uo. 300. o.
- ²³⁴ Arlow-napló: említés azonos napokon
- ²³⁵ Stencinger Norbert: *Egy különös ajándékozás története*. Nagy Háború Blog, 2012. december 26., jegyzet.
- ²³⁶ Arlow-napló: említés azonos napon.
- ²³⁷ Laky Sárka: 211. o.
- ²³⁸ Jaroch: i. m. 5–6. o.
- ²³⁹ Dr. Popovics Tibor Miklós: *A Szent Korona országa és a ruszinok*. In: A Magyarok VIII. Világkongresszusa, Budapest, 2012. augusztus 15–20.
- ²⁴⁰ Fülöp Lajos: *Kossuth és a kárpátaljai ruszinok*. <http://epa.oszk.hu/00500/00595/00003/pdf/00003.pdf> - 2014
- ²⁴¹ Bartha Miklós: *Kazárföldön*. Budapest, 1901. Reprint: Magyar Fórum Kiadó, Budapest, 1996, 172 o. [*a továbbiakban: Bartha*]
- ²⁴² Botlik József: *Egán Ede, a magyar és a ruszin nép vértanúja*. In: Trianoni Szemle, Budapest, 2013/3–4. szám, 14–26. o.
- ²⁴³ Bartha: i. m. által is használt korabeli szokásos kifejezés.

Földrajzi nevek

A KULIKOWI CSATÁBAN

<u>Naplóban</u>	<u>Mai nevek</u>	<u>Jaroch Bélánál</u>	<u>Mai nevek</u>
Grelda	Hryada		
Klodno	Velyke Kolodno		
Kulikow	Kulykiv	Doroszow	Velyki Doroshiv
Przemywolka	Peremyvky	Grzybowice	Velyki Hrybovychi
Smerekow	Smerekiv	Hrebence	Hrebintsi
Udnov	Vidniv	Kosciejow	Kosteiv
Wiesenbergy	Mervichi	Nadiczew	Nadychi
Zolkiew	Zhovkivsky	Sulimow	Sulymiv
Zoltance	Zhovtantsi		

A HADIFOGSÁGBAN

<u>Naplóban</u>	<u>Mai nevek</u>	<u>folytatás</u>	
Adesinsk	Acsinszk	Novo Nikolajewsk	Novoszibirszk
Bajkal	Szljugyanka	Podschiwaschi	Podcsuvas
Chabarowsk	Habarovszk	Samara (Kujbisev)	Szamara
Charbin	Harbin	Sichran	Szizrany
Charinskajá	Karimszkoje	Tatarskaja	Tatarszk
Jablonova	Jablonovo	Tetjusi	Tyetyusi
Kajlar	Hajlar	Tschebula	Anzsero Szudzszenszk
Mandschuria	Manzhouli	Tschingiskan	Csicsihár
Nikolsk-Usuriczky		Wrchny Udinsk	Ulan-Ude
	Nikolszk Usszurijszk		
Nischny Udinsk	Nyizsnye Ugyinszk		

AZ ÖSSZEFOGLALÓBAN

BR = belorusz DE = német FR = francia HU = magyar LT =
litván RU = orosz SK = szlovák

<u>Naplóban</u>	<u>Lengyelül</u>	<u>Más nyelven</u>	<u>Más nyelven</u>
Artua		FR: Artois	
Bjelostok	Białystok		
Chotin		HU: Hetény	SK: Chotín
Dwinsk	Dvinsk	LT: Daugavpils	DE: Dünaberg
Grodno	Grodno	LT: Gardinas	BR: Hrodna
Ivangorod	Dęblin	HU: Ivangorod	
Kovno	Kovna	LT: Kaunas	DE: Kauen
Njemen		LT: Nemunas	
Ossowiecz	Osowiec	RU: Oszovec	
Weichsel	Wisła	HU: Visztula	
Wilna	Vilna	LT: Vilnius	

Képek

1. Lovag Arlow Sebestyén alezredes, Bécs, 1873–1877 között

2. Lovag Arlow Sebestyén alezredes, Bécs, 1873–1877 között

3. Lovag Arlow Viktor és szentgericzei Nagy Mária, Kolozsvár, 1893

4. Lovag Arlow Viktor és Berta, Viktor, Anna, Sopron, 1912

5. Lovag Arlow Viktor és fia Viktor, Marosvásárhely, 1913

6. Lovag Arlow Viktor alezredes, Kolozsvár, 1913

(Zu Abth. 5, Nr. 2502 vom Jahre 1901 — Normal-Verordnungsblatt
für das k. u. k. Heer. 28. Stück.)

Mit Gott für Kaiser und Vaterland!
E—3. Entwurf.

Exercier-Reglement

für die

k. u. k. Fußtruppen.

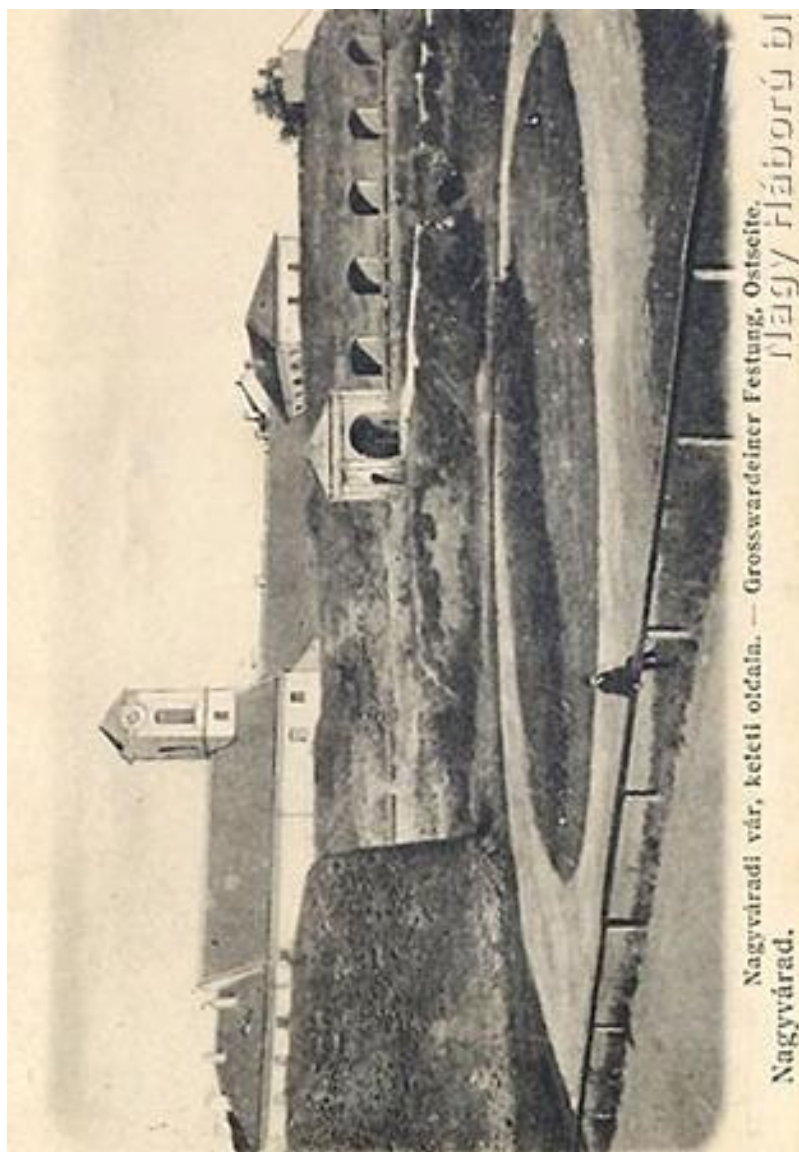

Wien, 1901.

Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.

[Mit Gott für Kaiser und Vaterland! - Istennel a Császárért és a Hazáért!]

7. Gyalogsági gyakorlószabályzat A. V. kézírásával, Bécs, 1901

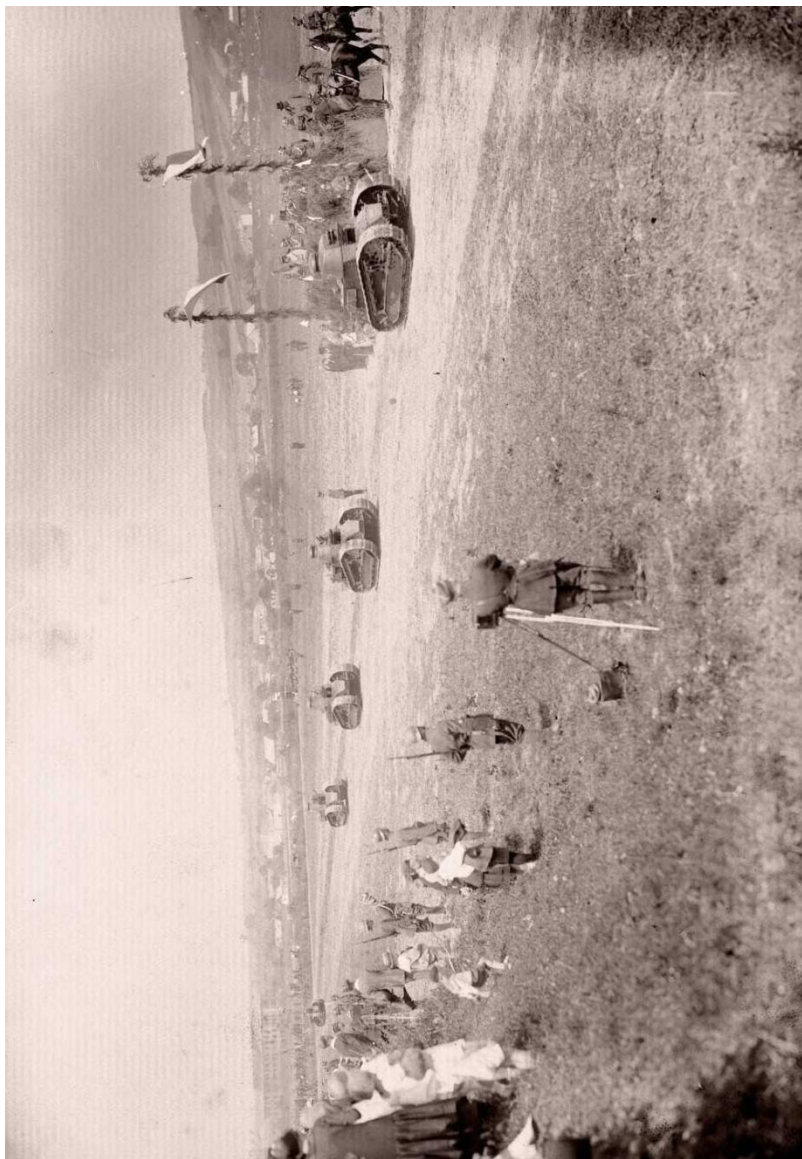
8. Várerőd, Arlow Viktor utolsó állomáshelye, Nagyvárád, 1914

9. Przemyśl belvárosa 1914-ben a háború előtt

10. Przemyśl belvárosa 1915-ben a háború kezdetén

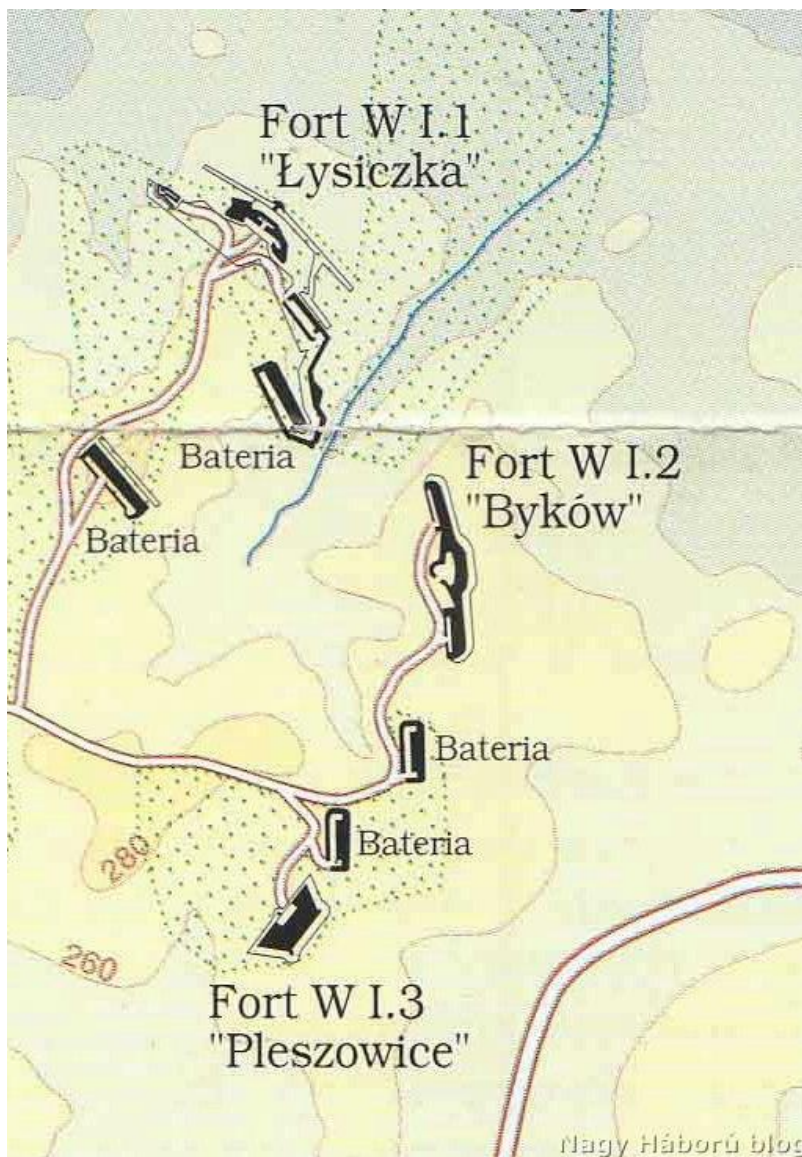
11. Przemyśl melletti gyakorlótéren páncélosfelvonulás 1915-ben

13. A várvédelem hadrendje Arlow ezredével, Przemyśl, 1914. okt. 5.

5. sz. melléklet.	
Przemysłi védőseregének körülbeli	
HADRENDE	
1914 szeptember 22-én.	
65 ¹ / ₄ zlj. 7 lov. szzd. 4 ütég. 43 v. t. szzd. 49 npf. tűz. osz.	
23. h. gy. ho. Tamásy albtgy. 45. honv. Seldé vez. őrn. 2. honv. Hasser albtz. Nónay esz. Bernátsky esz. Létay esz. 3. h. menet Schöpfung albtz. Fehér őrn. 4. h. h. Rihmer őrn.	46. honv. Festl. albtz. 8. honv. Létay esz. 6. h. menet Szathmáry esz.
97. m. k. népf. Weber vez. őrn. 10. npf. Arlov esz. Szanderski esz. Ditéky esz. 5. npf. h. oszt. 33. tart. a. ü.	98. es. k. npf. Kallnocker vez. őrn. 19. npf. Kawlsack esz. Vest esz. 4. dzsidás e. tart. szd. 32. tart. a. ü. 25. hegyi
17. von. kül. 17. ddr. von. oszt. 1-6. szesz. 97. ddr.	93. ddr. 15. ddr. feallított 93. ddr.
23. honv. 20. Thelsz albtz. 23. honv. 2. honv.	22. Landw. 1 Wasak flgtz.
48. honv. 2. 67. al. 1-4. 48. honv. 2. 67. al. 1-4. 23. 7. kisért.	6. drag. e. tart. szd. 6. npf. husz. oszt. Siró albtz. 94. npf. 3. vart. e. 1. 2. pész. 1. 2. pész.

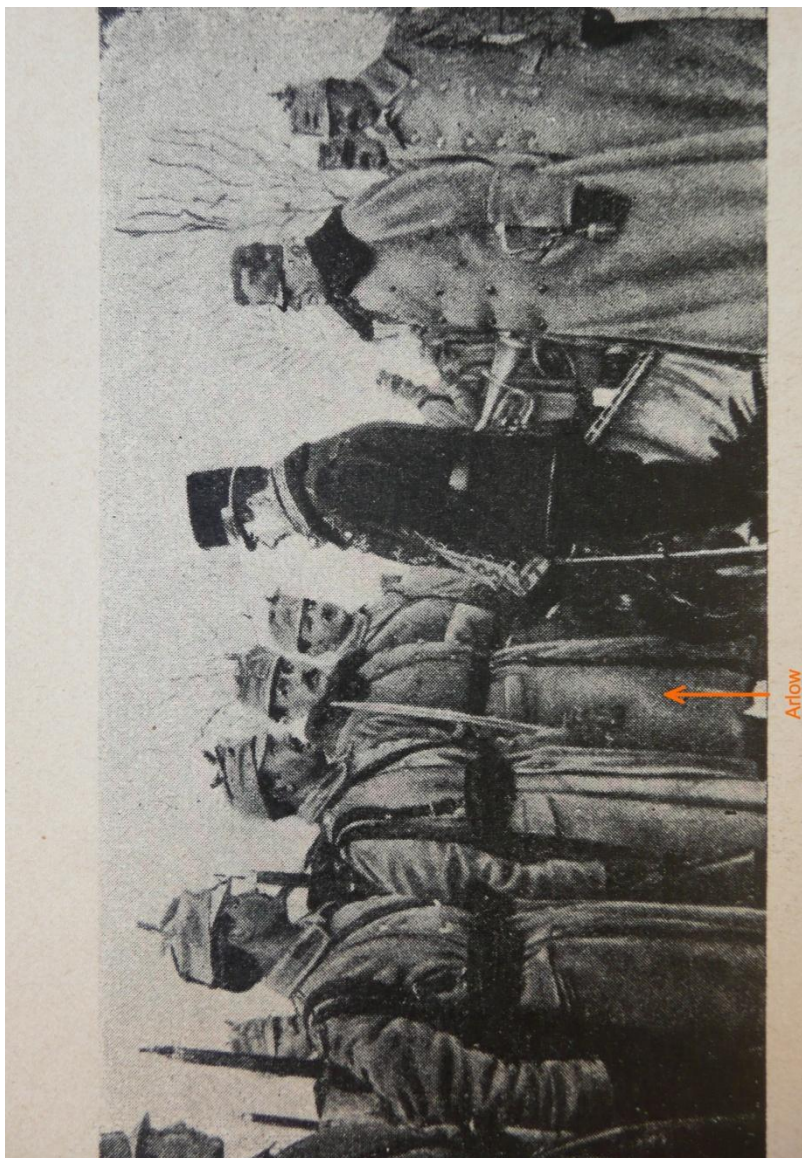
14. Az erődöv védőseregének hadrendje, Przemysł, 1914. szept. 22.

15. Przemysł siedliskai erődcsoportjának három védőműve és útegeik

16. Orosz betámadás visszaverése, Przemyśl, 1914. okt. 8.

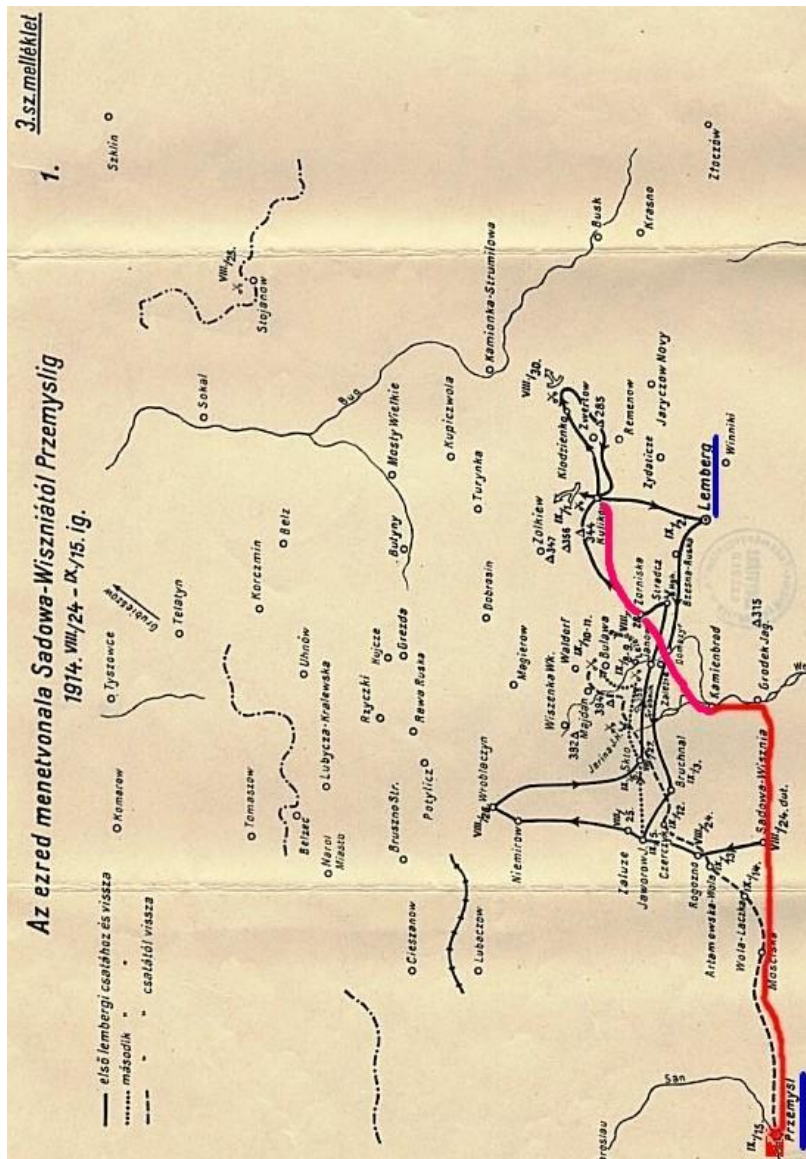

17. Károly herceg az erődben, Arlow Viktor, Przemyśl, 1914. okt. 27.

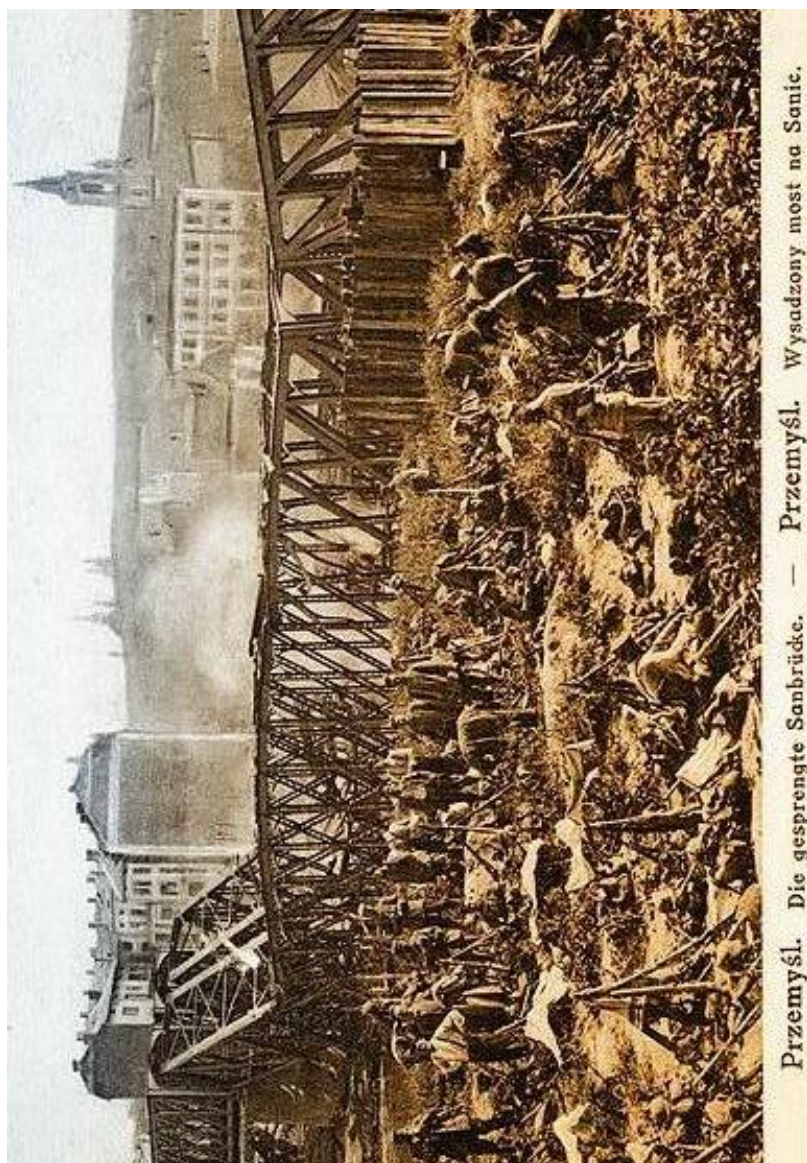
1.

Az ezred menetvona Sádová-Wiszníatol Przemyslig

1914. VIII./24 - IX./15. ig.

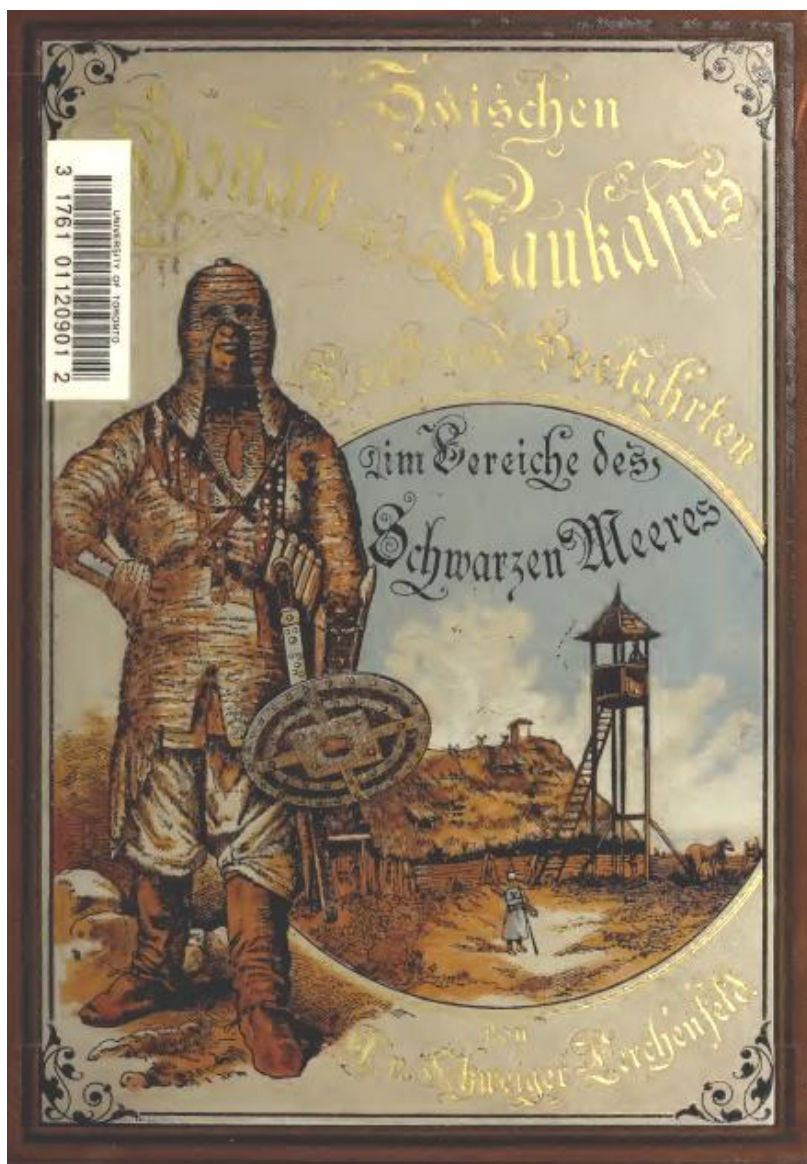

19. Arlow Viktor ezredének útja a kulikovi csatába, 1914. szept. 1.

Przemysł. Die gesprengte Sanbrücke. — Przemysł. Wysadzony most na Sanie.

20. A Szan folyó felrobbantott hídja, Przemysł, 1915. márc. 22.

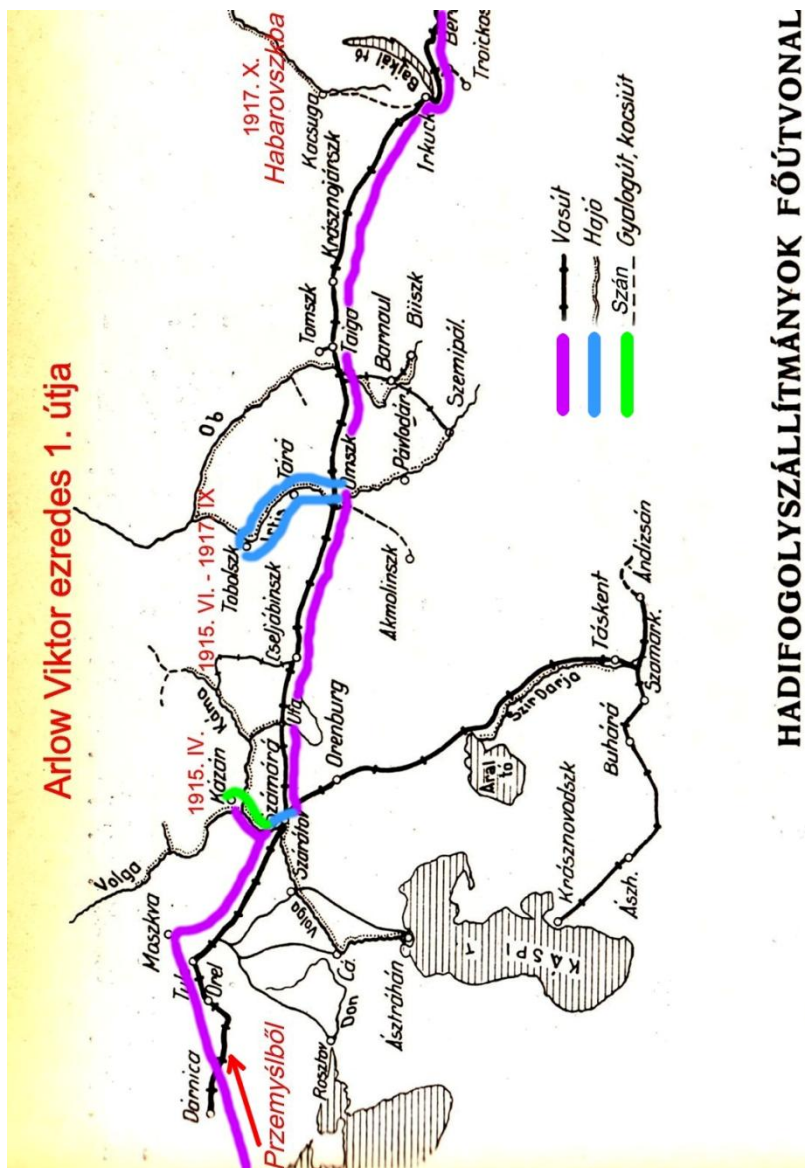
21. Arlow Viktor e könyvet is vitte a przemysli könyvtárból a fogságba

22. A Salis Soglio övfőerőd maradványai, Premysl, 1915. márc. 22.

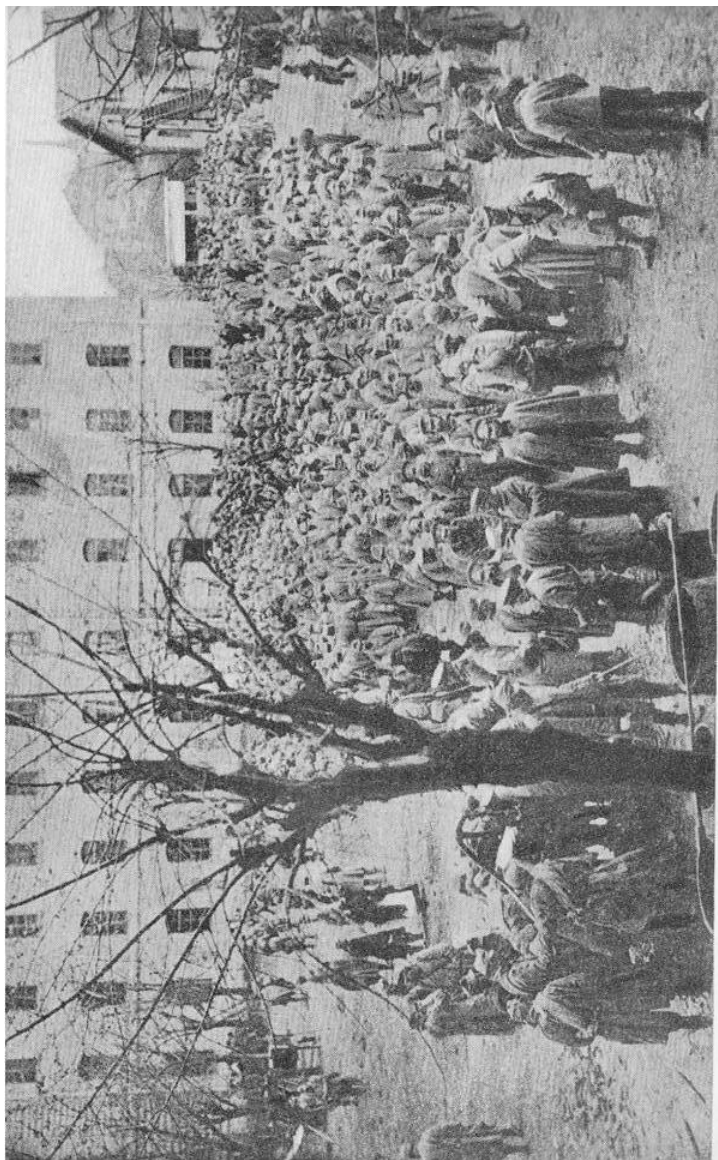
23. A Salis Soglio övfőerőd maradványai, Premysl, 1915. márc. 22.

24. Arlow Viktor ezredes első útja Przemyślből Habarovszkba

25. A védősereg elindul Oroszország felé, Przemyśl, 1915. márc. 22.

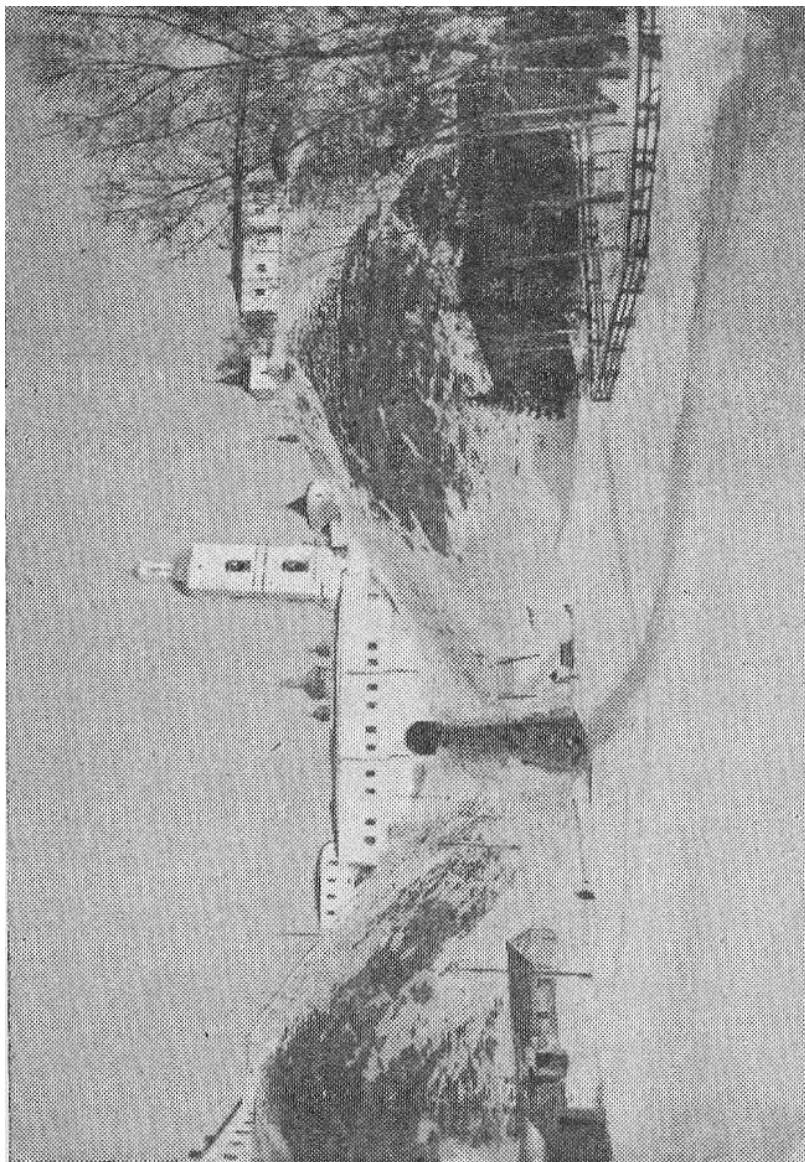
Mihók B. gyűjteményéből

A PRZEMYSŁI VÁRÓRSÉG FOGSÁGBAERETT KATONÁI A LEMBERGI FERDINÁND KASZÁRNYÁBAN

26. A hadifogolysereg első állomása, Lemberg, 1915. márc. 26.

27. Tatár földön a foglyokat lovas szánon viszik, Ivanszka, 1915. ápr.

28. Megérkezés a hadifogolytábor városába, Tobolszk, 1915. jún. 5.

von Papa

235

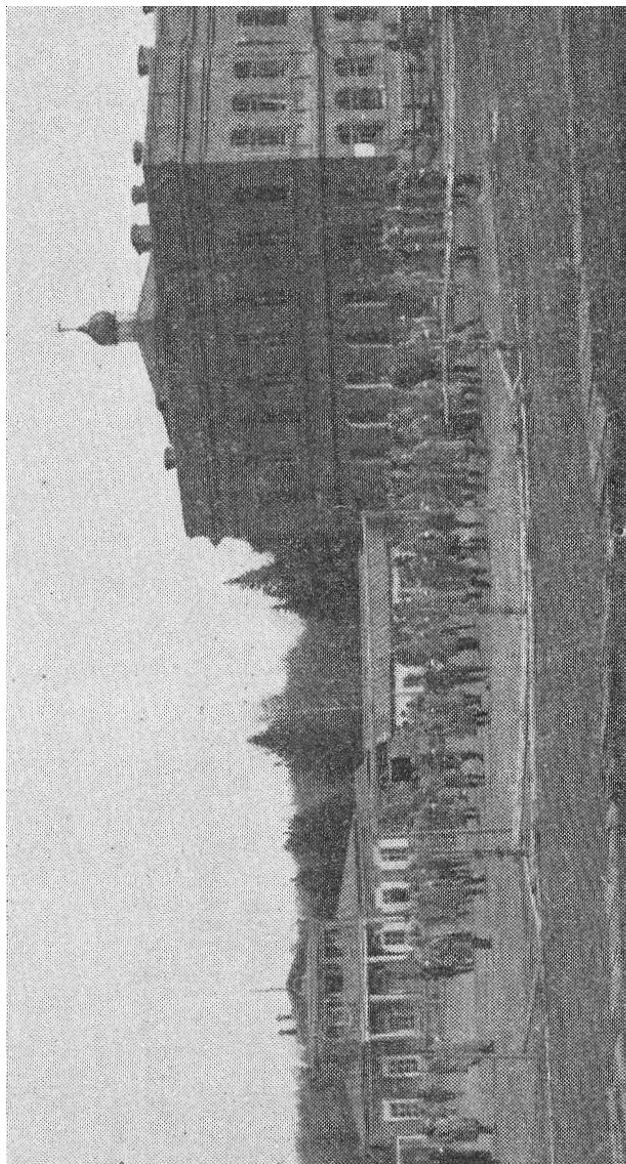
30. Arlow Viktor első karácsonya hadifogságban, Tobolszk, 1915

Fehér X. F. gyűjteményéből

HUSZÁR ANDORIN BÁRÓNŐ TOBOLSZKBA

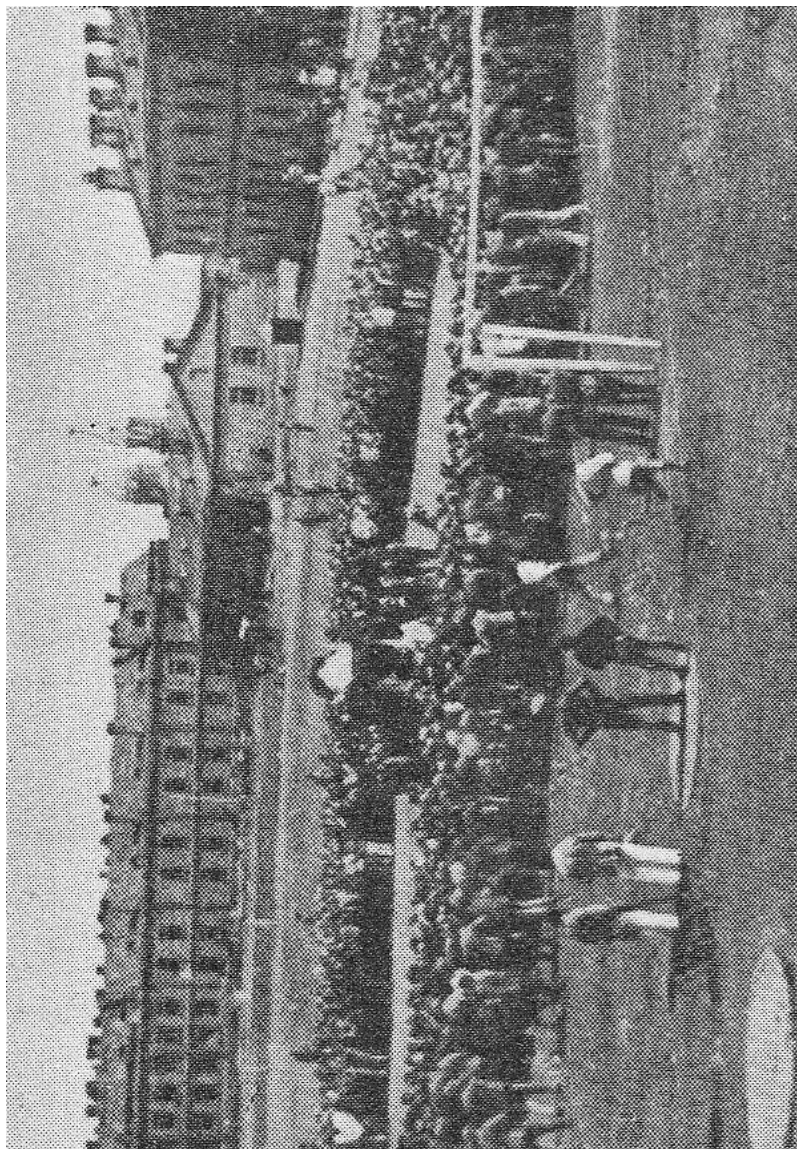
31. A vöröskeresztes Huszár A. bárónő, Tobolszk, 1916. szept. 18.

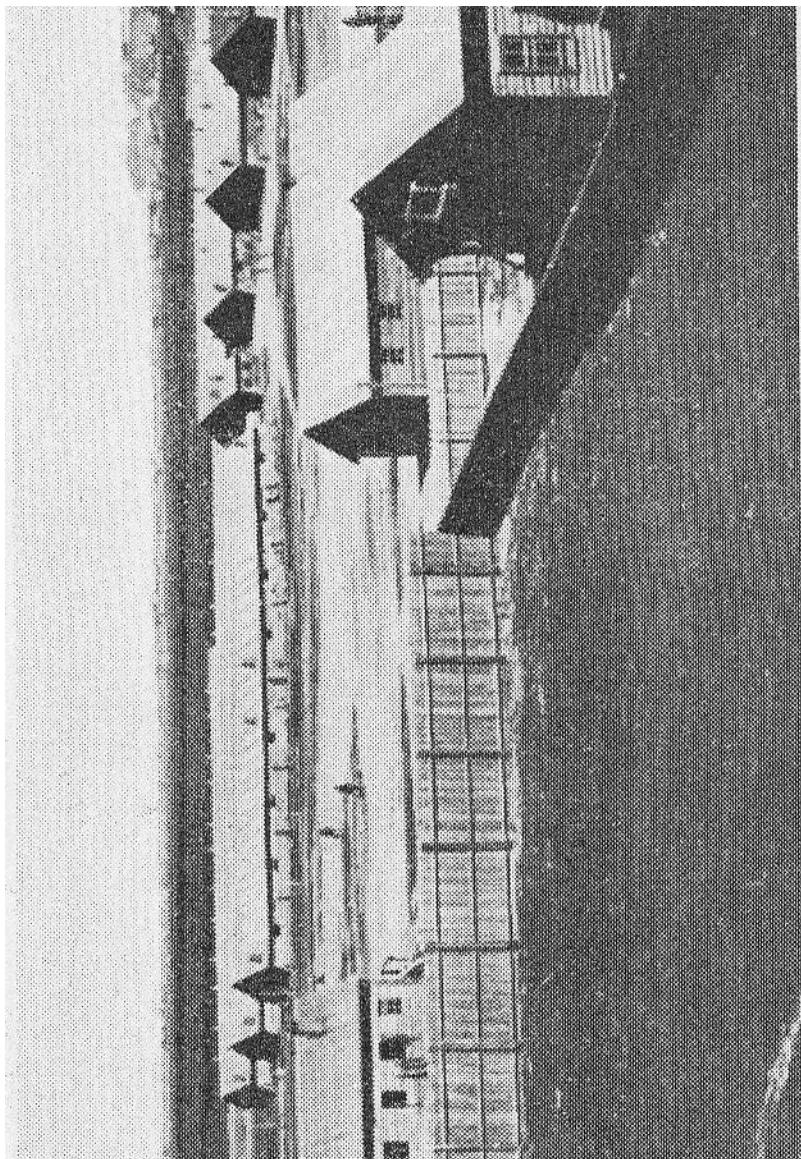
X. F. gyűjteményéből

TOBOLSK. A „MIHÁJLOVSKIJ SZKIT“ UDVARA

32. Új lakhely a Mihájlovszkij Szkit remetelak, Tobolszk, 1916. júl. 12.

33. Renvers ezredes, Arlow barátjának a temetése, Krasnojarszk, 1916

34. Új lakhely a podcsuvasi barakktábor, Tobolszk, 1917. máj. 29.

Meine Lieben!

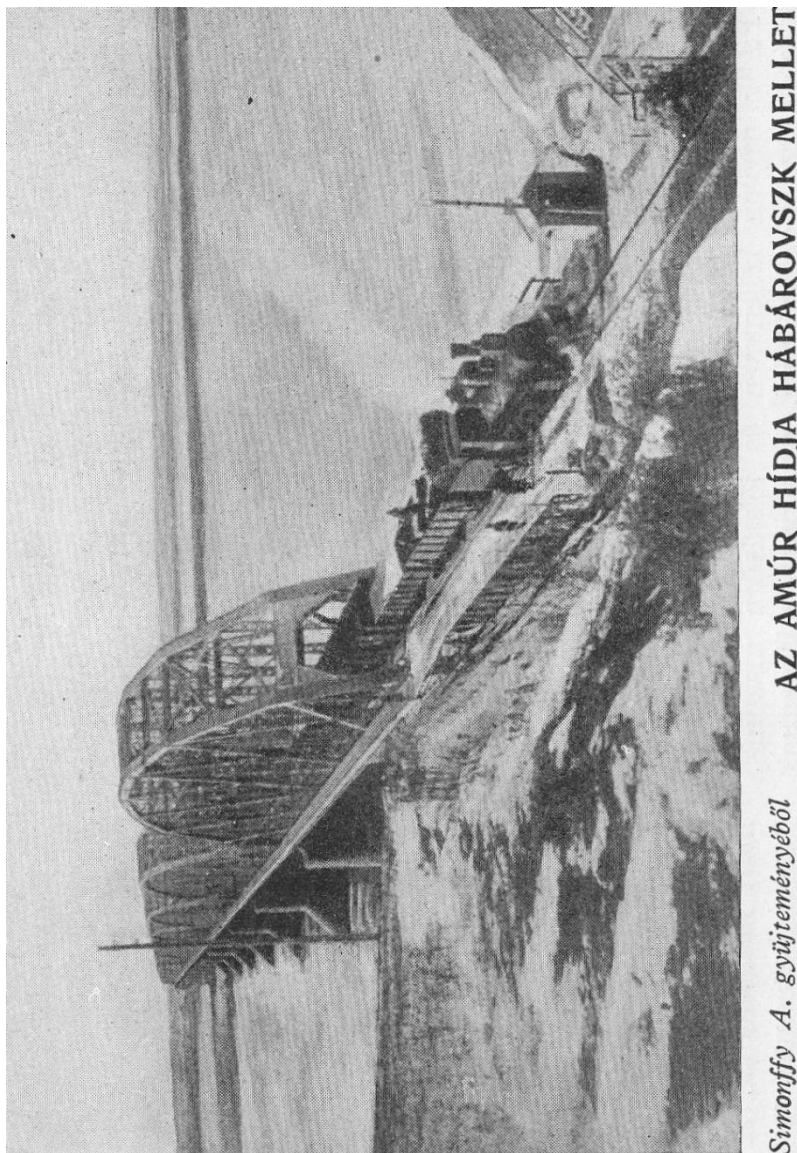
Tobolsk (Mihailovskaja) 12/X 1916

Geliet sind es gerade 3 Wochen, dass ich keine Nachricht von Euch habe, doch ~~trotz~~ bin ich deshalb nicht beunruhigt, da ich sehe, dass gegenwärtig überhaupt wenig Briefschaften einlangen. - Man muss eben in allem Geduld und Einsicht in die gegenwärtigen Verhältnisse haben! - Am künftigen Sonntage - am 15. d. M. - übersiedle ich mit 22 Herren darunter Oberstleutnant Taphózy u. Flóráth und kumeist Landsturmmoffizieren meines Regiments in die Stadt (Tobolsk), wo wir in 2 Häusern u. zw. neben einander gelegenen Häusern Quartier gefunden haben; - ich bin darüber sehr froh, denn wenn es auch hier oben im Sommer und bis jetzt sehr angenehm war, so ziehe ich es doch vor, im Winter in der Stadt zu sein, da man Allen in der Nähe hat. - Gottlob bin ich immer gesund und voll der besten Hoffnungen, wenn ich mir auch nicht einbilde, dass unser Wiederschn in aller nächster Zeit möglich wäre! - Heute abends

36. Arlov V. levele (2. o.), Tobolszk, Mihájlovszkij Szkit, 1916. okt. 12.

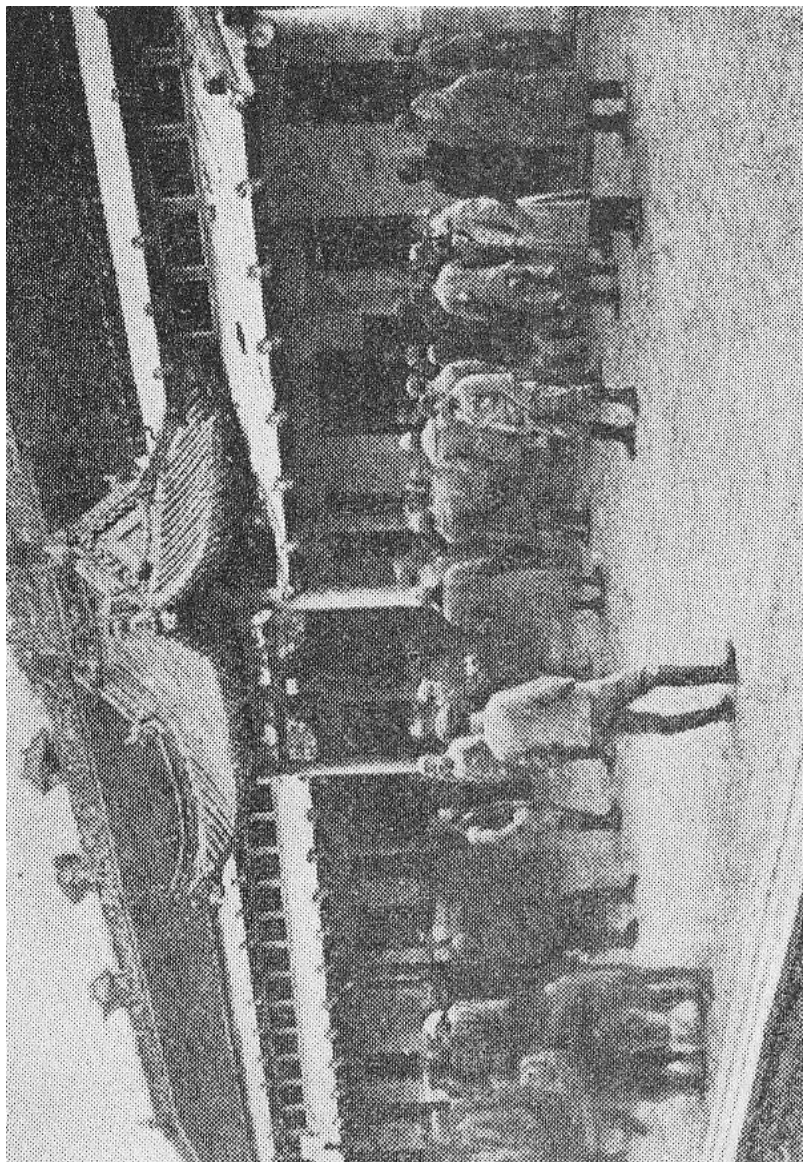
Lager bei Tobolsk am 26. Juli 1917
Meine Lieben! Annatag! ... Welche Erinnerungen knüpfen sich an den Annatag 1914 - nunmehr 3 Jahre! Mit fester u. froher Zuversicht blicken wir deshalb in die Zukunft, denn nun muss uns ja doch bald einmal die Stunde der Erlösung schlagen. Deiner, meine liebe Anesi, gedenke ich heute ganz besonders und freue mich mit Dir, dass Du in so jungen Jahren schon eine Anstellung gefunden hast; - Deine l. Karte vom 25. Mai, worin Du mir darüber berichtest, habe ich vorgestern nebst einer Karte von Onkel Fritz (vom 29. April) erhalten, - Du schreibst wol von einem Spitalgymnasium, doch vergassst Du zu erwähnen, in welcher Richtung Du dort tätig bist. - Nun ich kann wol stolz sein auf Euch Mädels! - Berda seit Jahren schon das gute brave Hausmütterchen, auf die ich ganz besonders stolz bin und nun lei u. Anesi in guten Anstellungen! - Hoffentlich fühlt auch Mam in gleicher Weise mit mir, freut sich ihrer braven Kinder und ist nunmehr stets gesund und munter!

Simonffy A. gyűjteményéből

AZ AMÚR HÍDJA HÁBÁROVSK K MELLET

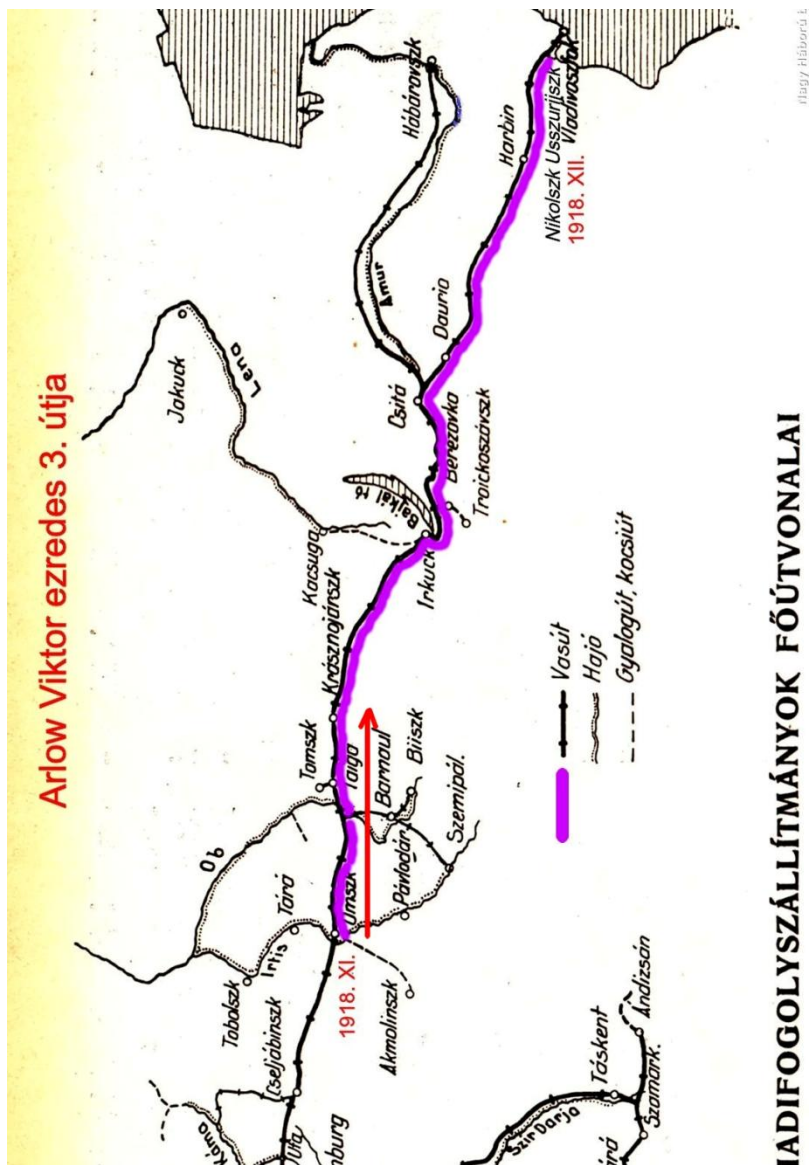
39. Indulás az Amúr hídján Transzszibériából, Habarovszk, 1918. máj.

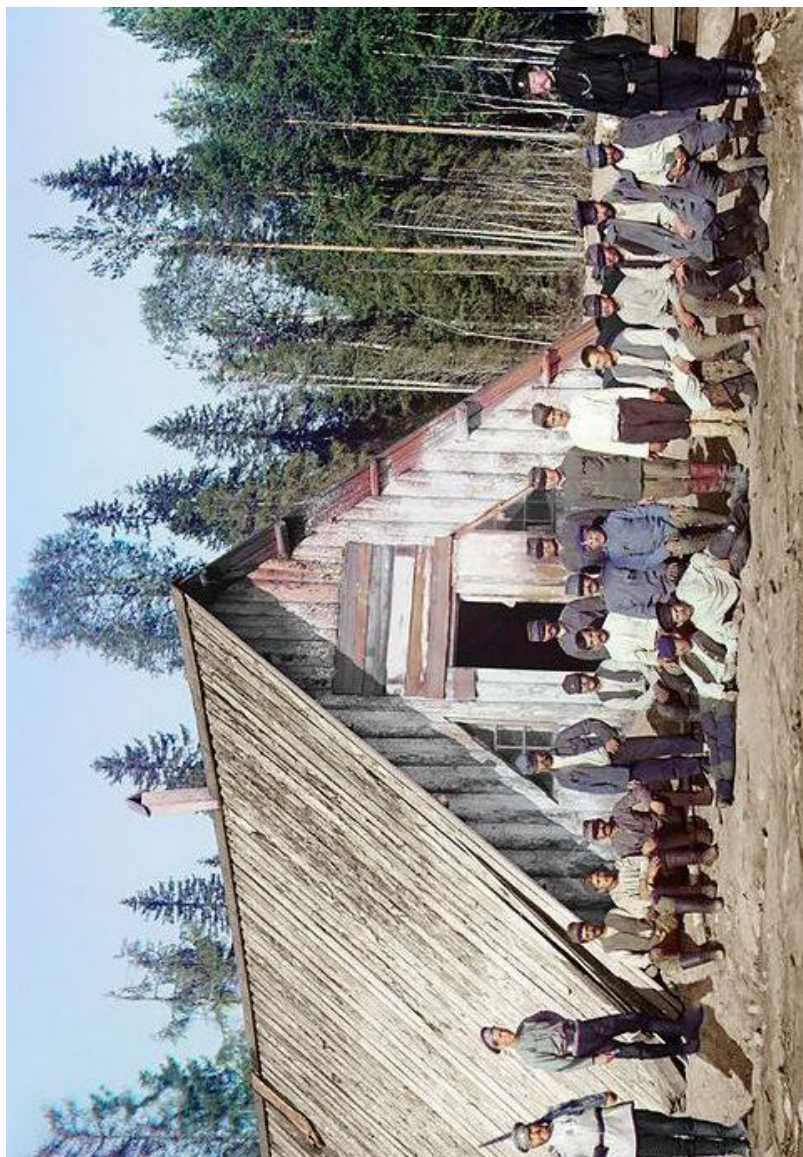
40. Vissza a Távol-Keletre, érkezés vasúton, Mandzsuria, 1918. nov.

41. Háborús páncélvonat robog Irkuck felé, 1918

42. Arlow Viktor 3. útja Omszk–Nikolszk Usszurijjszk, 1918. nov.–dec.

43. Hadifoglyok egy kelet-szibériai erdei táborban

44. Japán szárazföldi támadás a vörös erők ellen, Vlagyivosztok, 1920

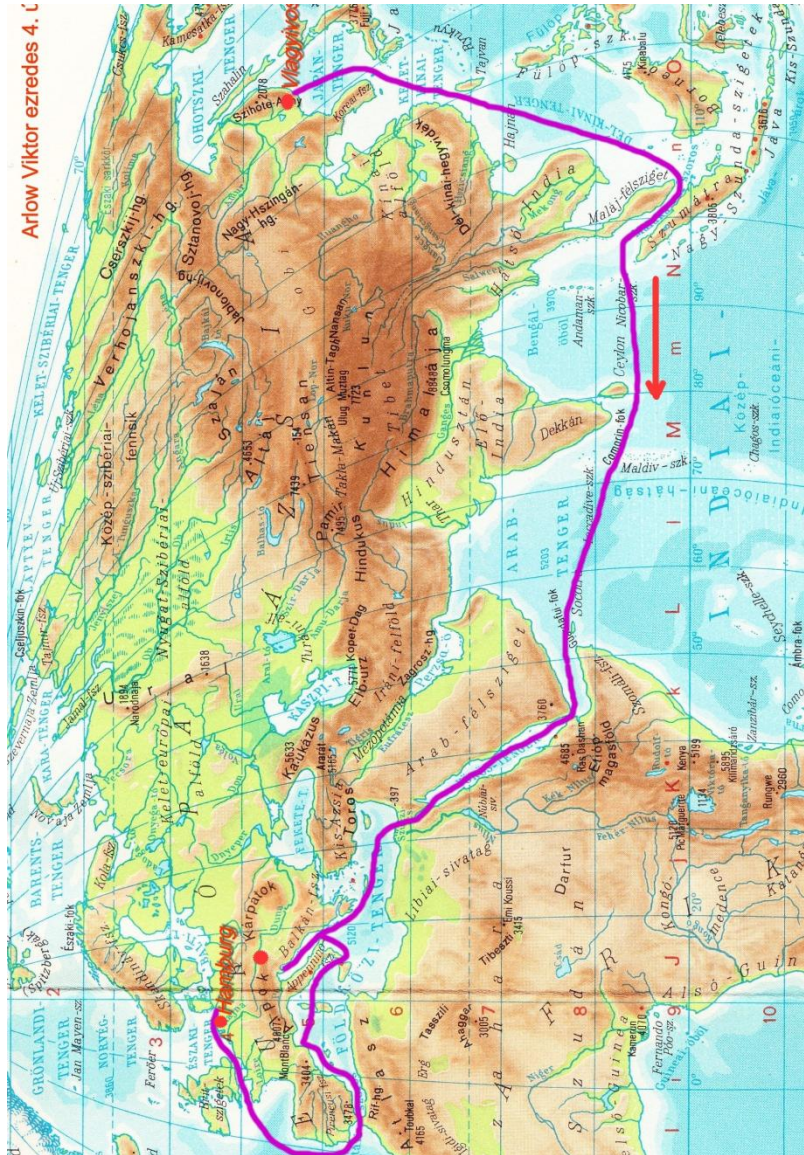
45. Japán légitámadás a vöröskatonaság ellen, Habarovszk, 1920

46. Kínai bevonulás a Tengeremellék fővárosába, Vlagyivosztok, 1920

47. Szibériai hadifoglyok célja a nagy kikötő, Vlagyivosztok 1920

48. Arlow Viktor utolsó útja, hazafelé, 1920. aug.–szept.

Halotti anyakönyvi kivonat.

Győr
 vármegye.
 város.

Folyó szám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	Az elhaláloz- tás ideje (év, hó, nap, naprak, óra)	Az elhal-			Az elhalálozás helye, ha az elha- lózás nem az el- halt lakása történt	A halál oka
			állása száma	halál- kor	halál- helye családi és utóneve		
	1920 évr. 18. szept. 24.	1920 évr. 18. szept. 24. 11 óra	Larow Arlow Viktor	1 hely. 58	is mentlen	Győr kelemen körtalék kórház	szívroham
 1000 KORONA 200 KORONA 200 KORONA 200 KORONA							
 							
Bizonylat a kivonat a számszámú megegyez.							
anyakönyvi kártya halott anyakönyvével megegyez.							
Kelt Győrben, 1925. szept. 18. anyakönyvezési							

13. r. sz.

17. sz. melléklet az A. U. 115. §-hoz.

M. kir. által engedélyezett, Budapest, 1925. — 1515.

49. Arlow Viktor halotti anyakönyvi kivonata, Győr, 1920. szept. 24.

K é p j e g y z é k

- 1–8., 18., 29., 35–37., 49. képek: Arlow családi hagyaték, Emléktár.
9–11., 19., 25., 27., 41., 44–47. képek: szabadon letölthető képtár.
12–14. képek: Geőcze Bertalan: *A przemysli tragédia*.
15., 20., 22.–23. képek: Muzeum Twierdzy Przemysł.
16. kép: Lándor Tivadar (szerk.): *A Nagy Háború írásban és képben*.
17. kép: Lévai Jenő: *Éhség, árulás, Przemysl*.
21. kép: A. Schweiger-Lerchenfeld: *Zwischen Donau und Kaukasus*.
24., 38., 42., 48. képek: a szerző által szerkesztett ábrák.
26., 28., 31–34., 39–40. képek: *Hadifogoly magyarok története*, II. k.
30. kép: Stencinger Norbert jegyzete, Nagy Háború Blog.
43. kép: Szergej Prokugyin Gorszkij felvétele, orosz múzeumi képtár.

A forráshelyek pontos és részletes leírása a forrásjegyzékben olvasható.

Forrásjegyzék

- Arlow családi hagyaték, *Emléktár*, E228—E319 jelzetek.
- Lovag Arlow Győző ny. á. tábornok részben német gyorsírással, részben német folyóírással írt magánnaplója – 1914. július 26.—1919. május hóig. – Másolat. Hadtörténeti Levéltár: TGY őrzési egység sz. 707.
- Bécsújhelyi Katonai Akadémia adattár: <http://leveltar.elte.hu/data/bases.php?ekod=13> – 2014
- Ganczaugh Miklós: *Napló 1915*. Galícia, 1915. március 1—július 4. Kézirat. Ganczaugh családi hagyaték.
- Dr. Geöcze Bertalan: *Przemyśl védelme 1914. szeptember—1915. március*. Kézirat, 392 o. Hadtörténeti Levéltár: TGY őrzési egység sz. 1863.
- Hermann Ernő: *Hadifogolynapló*. Budapest, 2014, Zrínyi Kiadó, 420 o.
- Jaroch Béla: *A kulikowi csata 1914. szeptember 1-én – szemtanú leírás*. Kézirat, 6 o. Hadtörténeti Levéltár: TGY őrzési egység sz. 1845.
- Kriegsarchiv, Austria: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien, 1881-1882*. 1888. London, 2013, Forgotten Books, reprint.
- Nónay Dezső: *A volt m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred a világháborúban*. Magánkiadás, Budapest, 1931, 191 o.
- Österreichisches Staatsarchiv: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816-1918 von Antonio Schmidt-Brentano*. Wien, 2007, <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130> [2014]
- Szentgericei Nagy Mariska levele Csapodyné Allaga Vilmához. Pest, 1917. szeptember 19. Arlow családi hagyaték, *Emléktár*, E304 jelzet.
- Verordnungsblatt für das kaiserlich-königliche Heer. Personal-Angelegenheiten*. (Jänner bis Ende Dezember 1882.) Aus der

- kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1883.
Hadtörténeti Könyvtár. Évfolyamok: 1882—1892.
- Verordnungsblatt für das kaiserliche und königliche Heer. Personalangelegenheiten.* (Jänner bis Ende Dezember 1893.) Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1894.
Hadtörténeti Könyvtár. Évfolyamok: 1883—1915.
- Weeber Alfréd: *Przemysł VI. védőkörlet kitörése 1914. IX/25.-én.*
Kézirat, 11 o. Hadtörténeti Levéltár: TGY őrzési egység sz. 73.

Irodalomjegyzék

- A Világháború története 1914–1918.* III. köt. II. kiad. Budapest, é. n., Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadó Rt.
- Arlow Gusztáv: *A kardvívás.* Budapest, 1902, Athenaeum, 240 o. Hadtörténeti Könyvtár, 11.014.
- Arlow Gustav v.–Litomyský Franz: *Systematisches Lehrbuch für den Unterricht im Säbelfechten aus der Hoch-Tierce-Auslage.* Wien und Leipzig, 1894, Wilhelm Braumüller, 141 o. Hadtörténeti Könyvtár, 15.990.
- Ádám T. István: *A világháború okai – a hármasszövetség története.* Budapest, 1942, Ádám T. István.
- Bartha Miklós: *Kazárföldön.* Budapest, 1901. Budapest, 1996, Magyar Fórum Kiadó, reprint 172 o.
- Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1882. évi hercegovinai, dél-boszniai és dalmáciai fölkelés.* <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0022/2547.html> [2014]
- Botlik József: *Egán Ede, a magyar és a ruszin nép vértanúja.* In: Trianoni Szemle, Budapest, 2013/3-4. szám, 14–26. o.
- Dascal, Eugen: *Takács István ereklýje. Történelmi elbeszélés.* Temesvár, 1971, k. n.
- v. Doromby József–Reé László (szerk.): *A magyar gyalogság.* Budapest, é. n. [1938 után], Reé László Könyvkiadó, 463 o.
- Dr. Geöcze Bertalan: *A przemysli tragédia. – Orosz fogságban [1916-ban] írta: V. vezérkarhoz beosztott százados, budapesti ügyvéd.* Budapest, 1922, Pesti Könyvnyomda.
- Hadifogoly magyarok története* II. köt. Szerkesztette: Baja Benedek, Dr. Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Budapest, 1930, Athenaeum Rt.
- Laky Imre: *Egy tiszt naplójából.* Budapest, 1920, Pátria Rt.
- Laky Imre: *Öt év Szibériában.* Budapest, 1921, Ráth Mór.

- Laky Imre: *Sárga veszedelem*. 2. kiad. Budpaest, 1925, Singer és Wolfner Rt.
- Lándor Tivadar (szerk.): *A Nagy Háború írásban és képen*. 1. köt. Budapest, 1915, Athenaeum Rt.
- Lévai Jenő: *Éhség, árulás, Przemysl*. Budapest, 1933, Magyar Hétfő.
- Luc, Mary: *A Romanovok utolsó napjai*. Budapest, 2008, Gabo Kiadó.
- Miklauzič István: *A Mikó–Nyiredy–Arlow család*. Mécses sorozat III. Veresegyház, 2014, Székely Ház Közhasznú Alapítvány, 194 o.
- Pilch Jenő (szerk.): *A világháború története*. Budapest, 1930~, Franklin Társulat.
- Popovics Tibor Miklós Dr.: *A Szent Korona országa és a ruszinok*. In: A Magyarok VIII. Világkongresszusa, Budapest, 2012. augusztus 15-20.
- Radzinszkij, Edvard: *Az utolsó cár – II. Miklós élete és halála*. Budapest, 1995, Európa, 624 o.
- Ravasz István: *Miért veszítettük el az első világháborút?* In: Történelem Portál, 2013. július 28., interjú.
- Schweiger-Lerchenfeld, Amand, Freiherr: *Zwischen Donau und Kaukasus. Land- und Seefahrten im Bereiche des Schwarzen Meeres*. Wien-Pest-Leipzig, 1887, Hartleben, 792 o. – Library, University of Toronto, Canada.
- Stencinger Norbert: *Egy különös ajándékozás története*. 2012. december 26., Nagy Háború Blog, jegyzet.
- Westerman, Frank: *Lipicai – a legenda*. Budapest, 2014, Helikon, 332 o.
- Zachar József: *Áruló vagy áldozat? – Történész-nyomozás a Redl-ügyben...* Budapest, 2005, Heraldika Kiadó, 120 o.
- Zilahy Lajos: *Két fogoly*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 601 o. [*A mű keletkezése: 1926.*]

T a r t a l o m j e g y z é k

Előszó	5
Lovag Arlow Viktor felmenői	7
Lovag Arlow Viktor testvérei	10
Lovag Arlow Viktor és családja	15
Felvezető a naplóhoz	19
Bevezető a naplóhoz	21
Lovag Arlow Viktor naplója 1914–1919	23
Parancsok	128
Előadások	139
Táblázatok	143
Összefoglaló	146
Naplótoldalék	169
Lovag Arlow Viktor napló utáni élete 1919–1920	170
Barátok, sorstársak	175
Utószó	181
Jegyzetek	185
Földrajzi megnevezések	203
Képek	205
Képjegyzék	257
Forrásjegyzék	259
Irodalomjegyzék	261

KARD ÉS FÁTYOL

LOVAG ARLOW VIKTOR EZREDES
PRZEMYŚL-ŰLAGYIVOSZTOK-GYŐR
1914-1920

HA A BIBLIAI TANÍTÁS MEGENGEDHETI, HOGY AZ ÉGI FOGANTATÁSBÓL SZÜLETETT ISTENFIÁNAK A TIZENKÉT ÉS HARMINC ÉVES KORA KÖZÖTTI ÉLETÉT NE TARTSA SZÁMON AZ EMLÉKEZET, AKKOR TALÁN A FÖLDBŐL VÉTESETT EMBÉRFIA ARLOW VIKTOR ESETÉBEN SEM LEHET ZOKON VENNİ, HA NEM MARADT FENN ÍRÁSOS EMLÉK FELÖLE, S ÍGY A FELEDÉS FÁTYLA ELFEDI ÉLETKORÁNAK HASONLÓ IDŐSZAKÁT. A KIMARADT EMBERÖLTÖRÉSzt BÖVEN KÁRPÓTOLJA AZ UTÓKOR SZÁMÁRA AZ AZT KÖVETŐ ÉLETSZAKASZ, AZ ÉLETE TELJÉBEN PRZEMYŚLBEN, MAJD AZ OROSZ HÁDIFOGOLYTÁBOROKBAN PÉLDÁT ADÓ, RENDÍTHETETLEN HELYTÁLLÁST FELMUTATÓ PARANCSNOK, A HALÁLA UTÁN VEZÉRŐRNAGGYÁ ELŐLÉPETT ŐRÖK KATONA KALANDOS ÉLETÚTJÁNAK MEGISMERÉSE. AMIT KATONAÉLETÉBŐL ÉRDEMES VOLT HÁTRAHAGYANIA, AZT MEG IS TETTE NAPLÓJÁBAN, AMELY NEMCSAK A CSALÁD SZÁMÁRA ÉRTÉKES EMLÉK IMMÁR, HANEM A MAGYAR IFJÚSÁG SZÁMÁRA IS, EGYBEN FORRÁS, AMELY ELVEZET ÚGY A HITELES TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEK TOVÁBBI MEGISMERÉSÉHEZ, MINT A HŐSIES EMBERI MAGATARTÁS ÁTÉRZÉSÉHEZ. AZ ÓCEÁNJÁRÓ HAJÓ HETEKEN ÁT SZELTE A TENGEREK HULLÁMAIT ARLOW VIKTORRAL ÉS ELCSÜGGEDT HÁDIFOGOLY BAJTÁRSAIVAL A FEDÉLZETÉN, AKIK MIND CSAK SIETETTÉK AZ IDŐT HAZAFELÉ. ŐK NEM TUDHATTAK A MESSZI TÁVOLBAN ARRÓL, MIT TARTOGATOTT A SORS ITHON MINDEN MAGYAR SZÁMÁRA, ŐK NEM HALLHATTÁK AZ 1920. JÚNIUS 4-ÉN DÉLUTÁN FÉLREVERT HARANGOK LÉLEKDERMESZTŐ ZÚGÁSÁT, MERT A KÁRPÁTOK GERINCZEI MAGUKBA FOJTOTTÁK A TRAGÉDIÁT ÜZENŐ HANGÖZÖNT, MINT ÉDESANYÁK A ZOKOGÓ SÍRÁST OMLÓ KÖNNYEIKBE.

ARLOW VIKTOR KÉSŐN ÉRKEZETT. ELMENT MÁR A VATERLAND, DE ITT MÁRADT EGY HARMADNYI ANYAFÖLD, AMELY SÓHAJTVA MEGNYITOTTA GÖDRÉT ÉS ŐRÖKRE BEFOGADTA ŐT. KÉSEI SÍRBSZÉD HELETT EZZEL A NAPLÓKÖTETTEL MI IS EMLÉKEZÜNK LOVAG ARLOW VIKTORRA, AKINEK HALÁLA SÜLYOS MŰTÉTI CSONKÍTÁS UTÁN KÖVETKEZETT BE 1920 SZEPTEMBERÉBEN. NETÁN AZ Ő SORSÁNAK VÉGEZTE IS NEMZETÜNK EGYAZON SORSÁNAK JELKÉPÉVÉ AKARHATOTT VÁLNI?